

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN DİNİ VE AHLAKİ GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Timur NUSSİPKHANOV

Çorum - 2021

ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN DİN VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Timur NUSSİPKHANOV

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŐMANI

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Çorum 2021

Timur NUSSİPKHANOV tarafından hazırlanan “Abay Kunanbayoğlu’nun Din ve Düşünce Dünyası” adlı tez çalışması 24/09/2021 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ

Doç. Dr. İsmail BULUT

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve kararı ile Timur NUSSİPKHANOV Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Muhammed Asıf Yoldaş

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Timur NUSSİPKHANOV

ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN DİN VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Timur NUSSİPKHANOV

ORCID: 0000-0002-0385-8307

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2021

ÖZET

Abay Kunanbayoğlu Sovyetler dönemi Kazak toplumunun dini ve kültürel hayatında etkin bir role sahiptir. Bölgedeki İslam'ın reel durumu, Türk ve Rus kültürünün kesiştiği bir noktada durmaktadır. Bu nedenle Kazak toplumunun günümüz ilmi ve kültürel durumunu tespit edebilmek ve anlayabilmek için Abay'ın üstlendiği rolü bilmek gerekir. Çünkü Abay bir düşünür olarak Rus kültürüne de vakıf olan Müslüman bir kişiliktir. Onun eserlerinde bu geniş bakış açısının izleri açıkça görülmektedir.

Abay Kunanbayoğlu'nun eserleri bağımsızlık öncesi dönemde ve bağımsızlıktan bu yana yirmi yıldan fazla bir süredir farklı yönleriyle incelenmiştir. Ancak araştırmamız bazı açılardan özgün ve bu nedenle de önemlidir.

Bağımsızlıktan sonraki 10-15 yıl içinde, Arapça ve Farsça bilen İslam'ın Şeriat kanununu öğrenmiş uzmanların doğu dünya görüşüyle bağlantılı olarak Abay'ın eserlerini araştırmalarına olan talep yoğun bir şekilde arttı. O dönemde Abay'ın eserlerindeki dil konusu, Doğu dilleri edebiyatı ve büyük şahsiyetlerle olan bağlantısının ideolojik yönlerini belirlemek için yeni konular üzerine araştırma konusu olmaya başladı. Bununla birlikte Abay'ın eserlerindeki Kur'an ve Hadis metinleri, kısmen dini ve İslamî anlam taşıyan Arapça kelimeler ve ifadeler, Müslüman dünya görüşü bağlamında özel olarak analiz edilmemiştir. Bu bir ölçüde normaldi. Çünkü bu dönem ateizm propagandası yapan bir toplumdan, özgür düşünen ve dinsel kökenlerini keşfetme sürecine giren bir toplumsal yapılanmaya geçiliyordu. Başka bir deyişle, o sıralarda Abay eserlerinin doğru anlaşılmasına giden yol döşeniyor ve bilgi sahibi şahsiyetlerle sıradan vatandaşa kadar Abay'ın Müslüman dünya

görüşünün benimsenmesi için hazırlıklar yapılyordu. Kazak toplumda son yıllarda din olgusu, toplumdaki en güncel konulardan biri haline geldi. Abay'ın eserleri farklı dinler ve mezhepler arasında farklı açılardan yorumlanmaya başladı. Deyim yerindeyse Abay, paylaşıl原因an bir değer haline geldi. Kazak toplumunda boy gösteren farklı yaklaşımlar, Abay'ı kendileri için bir destek olarak yorumlama çabası içine girdiler. Abay'ın dünya görüşü ve dini görüşleri üzerine yapılan araştırmalar bile, milli değerlerimizi dini dünya tanımımıza yabancı dinlerle ilişkilendirerek yanlış temsil etme girişimine yol açtı. Tüm bu nedenlerle Abay'ın düşüncesinin ve dinsel inancının özgün ve doğru olarak ortaya konulması, kültürümüze yabancı inançlar doğrultusunda çarpıtılması girişimlerine dikkat çekilmesi büyük nem taşımaktadır. Bu sorun henüz tam olarak çözüm bulmuş değildir. Abay'ın dini anlayışını ve akidesini tüm gerçekliği ile açıklamak çok önemlidir. Bu konu araştırmamızın ana amaç ve hedeflerinden biridir. Tezimizin önemi Abay'ın düşünce ve inanç dünyasının doğru bir şekilde ortaya konulmasında yatmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kelam, Kazak, Abay Kunanbayoğlu, Yürek, İnsanı Kamil

Bilim Kodu: 60405

ABAY KUNANBAYOĞLU'S WORLD OF RELIGION AND THOUGHT

Timur NUSSIPKHANOV

ORCID: 0000-0002-0385-8307

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science

September 2021

ABSTRACT

Abay Kunanbayoğlu has an active role in the religious and cultural life of the Kazakh society of the Soviet period. The real situation of Islam in the region stands at the intersection of Turkish and Russian culture. For this reason, it is necessary to know the role of Abay in order to determine and understand the current scientific and cultural situation of Kazakh society. Because, as a thinker, Abay is a Muslim personality who is also knowledgeable about Russian culture. The traces of this broad perspective are clearly seen in his works.

Abay Kunanbayoğlu's works have been studied in different aspects in the pre-independence period and for more than twenty years since independence. However, our research is unique in some respects and therefore important.

In the 10-15 years after independence, the demand for experts who had learned the Sharia law of Islam, who knew Arabic and Persian, to research Abay's works in connection with the eastern worldview, increased intensely. At that time, the language issue in Abay's works began to be the subject of research on new topics in order to determine the ideological aspects of Eastern languages literature and his connection with great personalities. However, the Qur'an and Hadith texts in Abay's works, as well as Arabic words and expressions with partially religious and Islamic meanings, have not been specifically analyzed in the context of the Muslim worldview. This was somewhat normal. B The phenomenon of religion in Kazakh society in recent years has become one of the most current issues in society. Abay's works began to be interpreted from different angles among different religions and sects. Abay, so to speak, has become a value that cannot be shared. Even research on Abay's worldview and

religious views has led to an attempt to misrepresent our national values by associating religion with foreign religions in our definition of the world. For all these reasons, it is of great importance to draw attention to the attempts to distort Abay's thought and religious belief in an original and correct way, in line with beliefs alien to our culture. This problem has not yet been fully resolved. It is very important to explain Abay's religious understanding and creed in all its reality. This topic is one of the main aims and objectives of our research. The importance of our thesis lies in the correct presentation of Abay's world of thought and belief.

Key Terms: Kalam, Kazakh, Heart, Human Kamil, Abay

Key Terms: 60405

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez süreci boyunca desteklerini ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mehmet EVKURAN'A Őükranlarımı sunarım.

Fikir ve katkılarıyla yolumu aydınlatan, tezin bazı bölümlerini okuyup tashih ve tenkitlerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Yunus Öztürk. Dr. Hazfullah GENÇ,'e teşekkürü bir borç bilirim.

Timur NUSSİPKHANOV

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN YAŞADIĞI DÖNEMDE KAZAKİSTANIN FİKİR VE KÜLTÜREL DURUMU

1.1. Abay Kunanbayoğlu'nun Hayatı ve Eğitimi	7
1.1.1. Ailesi.....	8
1.1.2 Hocaları.....	10
1.1.3 Öğrendiği ilimler.....	12
1.1.4 İdari faaliyetleri.....	15
1.1.5 Öğrencileri.....	16
1.2 Eserleri.....	17

2. BÖLÜM

DİNİ VE AHLAKİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Tanrı Anlayışı	21
2.2. İman Anlayışı.....	26
2.3. İnsan Anlayışı.....	30
2.4. Tabiat Anlayışı.....	34
2.5. Eğitim Anlayışı.....	37

	Sayfa
2.6. Dostluk ve Sevgi Anlayışı.....	41
2.7. Halk Anlayışı.....	43
2.8. Ahlak Anlayışı.....	44
2.9. Abay'ın Kara Sözleri.....	48
2.10. Maturidi İnancının Kazak Din Alimlerinin Dünya Görüşündeki Önemi.....	50
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇALAR.....	53
EKLER.....	54
EK-1 Kazakistan'ın Kurucu Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Abay Hakkındaki Sözü.....	55

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Bs.	Basım
c.	Cilt numarası
Çev.	Çeviren
DZD	Cezayir dinarı
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İSAV	İslami Araştırmalar Vakfı
sy.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu Abay Kunanbayoğlu'nun Kazak toplumunun dini düşüncesinin oluşumundaki yeri ve önemi oluşturmaktadır. Abay'ın Kazak toplumundaki önemini açıklamadan önce Abay'ın hayatı ele alındı. Bu bölümde onun ilmi düşüncesine etki eden hocaları, okuduğu kitaplar ve ön planda tutulmuştur. İki bölüm olarak planladığımız tezimizin birinci bölümü Abay'ın ilmi hayatını, yaşamış olduğu ortamı ve yapmış olduğu faaliyetlerini içermektedir. İkinci bölümde ise, onun dini düşüncesi ve Orta Asya'da kök salmış olan İslam dini ile olan derin ilişkisi ve onun Kazak toplumunun kültür ve düşüncesindeki yeri ve önemi incelenmiştir.

Abay Kunanbayoğlu'nun din ve düşünce algısına yönelik bir araştırma yapmak için Abay'ın eserlerindeki dini içerikli metinleri asıl nüshasından yeniden okuyarak tesbit etmek gerekir. Çünkü günümüz Kazak Türkçesi'ndeki yazılı eserler orijinal eser olmayıp sonraki Abay araştırmacıları tarafından Krilce yazılanlardır. Ancak bu metinlerde Abay'ın dini içerikli şiir ve nasihat sözleri farklı kavramlarla anlatılmış ve onun din alimi özelliği göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla araştırmamızda Abay'ın kendi yazmış olduğu özgün eserleri tek tek dini düşüncesi ve bakış açısı ortaya konulmaktadır.

Söz konusu tablo karşısında Kazak toplumunun dini düşüncesinin oluşumunda kilit bir role sahip olan Abay'ın ilmi şahsiyetinin ve eserlerinin tanıtılması ve anlaşılmasını sağlamak gerektiğinden teziminin bir boyutu da bu konuyla ilişkilidir. Toplumda sadece şair Abay olarak tek yönlü tanıtılan düşünürümüzün, alim ve filozof/hakim yönlerinin ne kadar derin ve güçlü olduğu ortaya konulacaktır. Abay'ın dini bilgisi ve düşüncesini eserlerinde yer verdiği Kur'an ve hadis metinlerine yönelik yorum ve açıklamalarından hareketle tespit edip, din hakkındaki derinlikli düşünceleri, din eğitim ve öğretimi konusunda tecrübelerine dayalı önerileri ele alınacaktır. Böylece Abay'ın hakim ve alim yönünün en az sanatçı ve şair kişiliği kadar güçlü olduğu kanıtlanmaya çalışılacaktır. Buna ilaveten Abay'ın şair kimliğinin, dini düşüncesinin etkisi altında şekillenmiş olduğu; bu sebeple salt şair Abay algısının Abay'ın gerçek niteliklerini perdelediği gerçeği de ortaya çıkmış olacaktır.

1. BÖLÜM

ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN YAŞADIĞI DÖNEMDE KAZAKİSTANIN DİNİ VE SOSO-KÜLTÜREL YAPISI

Abay'ın eserlerindeki dini metinlerin kullanımını ve düzeyini anlamak için alimin kullandığı yöntemler, benzetmeler, yazarın yaşamış olduğu dönemdeki kitlelerin dinsel anlayışına odaklanmak gerekir. Abay'ın dünya görüşünü anlamak için fikirlerinden bahsetmek yeterli olmayacaktır. Her şeyden önce, Abay'ın dünya görüşüne yansıyan o dönemin yaşam koşullarının özelliklerini tanımamız gerekir. Bunun için alimin yaşadığı ve eserlerinin temeli olduğu tarihi döneme yakından bakmak önem arz etmektedir.

Abay'ın yaşadığı dönemde Kazak toplumu sosyal ve kültürel açıdan oldukça çeşitliliğe sahiptir. Bu sebeple farklı inanç grupları ile karşılaştığı gibi aynı dini inancın içindeki farklı ekollere mensup gruplaşmaların bulunduğu görülür. Abay dönemin sosyo-kültürel çeşitliliğine 22. Kara Söz sözünde şu şekilde dikkat çekmiştir:

Şu anda Kazakların içinde kime sevgi, kime saygı göstereyim diye düşünüyorum. Zengine saygı göstermek istersen, ama zengin yok. Zengin olsaydı, kendi kendisini ve kendi malını yönetecek irade kendisinde olmaz mıydı? Hiçbir zenginin malının idaresi kendi elinde değildir. Bazı zenginler başkalarıyla güç mücadelesine girdiği için yüz kişiye korkaklığından yalvarıp malını paylaştırır. Sonra yalvardıkları için verdim diye ahmakça düşünür. Hayır, aslında kendisi yalvarıp veriyor. Hayır için değil, cömertlik yaptığı için değil, kendi halkıyla, kendi topraklarıyla çekişmeye girip düşüncesiz insanlara kucağını açıp malını saçmaktadır. Bazı zengin halk içindeki iyi ve ileri gelen insanların birlik tesis edememeleri sebebiyle, tehditlere maruz kaldığında veya aradığını bulamadığında mecburen önüne kim çıkarsa ona yem oluyor. Beylere saygı göstermek istersen, toplumda bu zamanda saygı duyulacak bey de yok. Malını saçan bey it sürüsü gibi çok. Bazıları menfaat peşinde beylik taslamaktaysa, diğerleri kışlarına tuza batırılmış iyi keçeleri geçirdikten sonra akılları başlarından gidip, kendilerini bey zannedip önüne gelene hava atıp malını dağıtmaktadır. Bolis (Bey) ve muhtara saygı göstermek istersen, kendi emek ve kabiliyetleriyle kazanılmış bolis ve muhtar aramızda yok. Rüşvetle, dalkavuklukla ve el etek öperek elde edilen bolis ve muhtar unvanlarının hiçbir kıymeti yoktur. Güçlü birine saygı göstermek istersen kötülük etmekte herkes güçlü; ama iyilik etmekte güçlü olan kimse aramızda yoktur. Akıllı olanı bulup ona saygı göstermek istersen adalet, haya ve insaf açısından akıllı kişi çevremizde yok. Kurnazlık, kötülük, üç kağıtçılık ve hilekarlık açısından toplumun hepsi akıllıdır. Gariban biçarelere saygı göstermek istersen, yerde yatan deveye bile binemiyorsa, bu munislik sayılmaz. Eğer binme durumu olsa, bir şeyleri yolunu bularak mutlaka halledecek imkana sahiptir. Şimdi geriye kaldı kurnazlar ve kötüler; onlar da kendileri mahvolup yok olmadan rahat yüzü görmüyorlar. Evet, şimdi kimi sevdik, kimi destekledik? Kokuşmuş, bozulmuş bolis ve muhtarları bir tarafa bırakalım. Şimdi, elbette, başka çaremiz yok, 'Rızkiyla meşgul olan kavgayla meşgul olmaz.' atasözüne uygun bir şekilde hareket eden, verdikleriyle yaranamayan, yarısını dağıtan, kalan yarısını uysallığıyla elinde tutamayan hırsız, zalim ve düzenbazlara yem olmakta olan gerçekten saf zenginlere acımasan ve desteklemesen olmaz. Onlardan başkasını bulamadım.¹

Abay bu ifadeleriyle toplumun üyelerini zengin, efendi, yönetici ve sanatçı güçlü, zeki, fakir, kurnaz ve kötü gerçek uysal şeklinde birkaç sosyal gruba ayırır. Bunlar alimin eserlerine

¹ S.Abay Kunanbayev, *Şiğarmalarının İki Tomdik Tolıǵ Cınaǵıo* (Almatı: Ğılım, 1996), 472.

farklı düzeylerde yansıyan ve iç içe geçmiş kaderleri, çatışmaları, üzüntüleri ters davranışları, eylemleri ve dini inançlarıdır. Bilim adamı Ş. K. Satpayeva Abay'ın XIX. yüzyılın sosyo-tarihsel ve bilimsel ruhani yaşamıyla kapsamlı bağlantısı ve Abay'ın çalışmalarındaki ana temalarından birisinin kendi döneminin toplumsal durumlarıyla ilişkilendirme ve onları tanıma çabaları olduğunu belirtir.²

Abay yaşadığı Kazak toplumunun günlük yaşamını siyasi, sosyal, tarihi ve ekonomik alanlarındaki değişiklikler içinde erken yaşlardan itibaren aktif olarak yer almış bir düşünürdü. Başlangıçta babası Kunanbay'dan çok etkilenmiştir. Çünkü B. Baigaliyev'in de belirttiğine göre Abay babası Kumanbay'ın Sultanlığı döneminde devletin yönetimi içinde genç yaşlardan itibaren tecrübe kazanmaya başlamıştı.³ C. M. Abdildin'in temas ettiği husus da Baigaliyev'in altını çizdiği konuyu destelemektedir. Nitekim Abdildin Abay'ın babası ile birlikte 12'li yaşlarından itibaren Türk boylarının önde gelen beylerinin toylarına katıldığından bahsetmektedir. Abay'ın bu erken yaşlardaki siyasi tecrübesi hakkında Abdildin, babası Kunanbay'ın oğlunun zekasının parlaklığından emin olduğu için bu toylara onu bilinçli olarak götürdüğü kanaatindedir.⁴

Abay'ın babası ile arasındaki bu etkileşim sebebiyle gerçekten Abay'ın bir yetişmesinde ve şöhet kazanarak tanınmasında babasının rolünün özel olduğunu söylemek mümkündür. Abay'ın hayatında babası ile ilişkisinin öneminin farkında olan ünlü bilim adamı Gabbasov'un şu sözleri hem Abay hem de babası hakkında önemli tesptileri içermektedir:

...Rahmetli Sayın Kunanbay çok zeki, sabırlı, milliyetçi bilim ve marifet konusunda tutkulu ve derin düşünceye sahip derya gibi büyük bir zattı. Oğlu Abay babası Kunanbay hacının nasıl biri olduğunu halka anlatmıştır. İbrahim Bey'i yani Abay'ı tanımayan hiç kimse yoktur.⁵

Tarihi vesikalara göre Abay, 22 Temmuz 1822'de Çarlık hükümeti tarafından onaylanan Sibiryա Kırgızları Tüzüğü'ne son yıllarında ve daha sonra 21 Ekim'de ülke yönetimine müdahale etmeye başladı. Abay'ın yönetime başladıktan sonra 1868 yılında Urallar, Turgai, Akmola ve Semipalatinsk yerleşim yerlerindeki Kazak toplumu Abay'ın yönetimini Yeni Nizam şeklinde anmışlardır. Abay'ın bu yönetiminin uzun yıllar memleketi Tobykty'de sürdürdüğünü görürüz.⁶ İşte böylece Abay, halkının ihtiyaç ve kaygılarıyla yakından ilgilenme fırsatını bulabilmiş oldu. Bu sürecin çok sancılı olduğuna Abay'ın darbesiz bir hayat beklentisi içeren şu dizeleri şahitlik etmektedir: "Soktıkpalı sokpausız jerde östüm" darbelerin olmadığı bir yerde büyüdüm dese.⁷

2 Ş Satpaeyev, *Vakit Şuağı* (Almatı: Ğılım, 2000), 656.

3 B. Baigaliyev, *Abay Hayatı Arşivlerde* (Almatı, 2001), 134.

4 C.M. Abdildin, *Tağlım men Tağzım* (Almatı: Kompleks, 2003), 176.

5 S. Gabbasov, *Kazak Tarihi Hakkında* (Aikap, 1915), N6.

6 B. Baigaliyev, *Abay Hayatı Arşivlerde* (Almatı, 2001), 134.

7 Abay Kunanbayev, *Ğalın Elim Kazağım* (Almatı: Jalım, 1995), 384.

Abay beyliği sırasında karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olarak eğitim konusunun problem boyutuna ise Birinci Sözünde şu şekilde yer vermektedir:

Balaları okutmak mı? Hayır, bunu da yapamam. Eğitmesine eğitim, fakat eğitimin inceliklerini de bilmiyorum. Ne olması için eğiteceğim, hangi topluma yönlendireyim, hangi davranışı öğreteyim? Çocuklarımın kalan ömürlerinde eğitimlerinin faydasının huzur içinde görecekları bir yer bulmadım, nereye gitmelerine ne yapmalarını konusunda ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Ne olmaları için eğiteceğim? Onu da bilemiyorum.⁸

Abay'ın yaşadığı zor zamanlar ve yukarıdaki satırları göz önüne alındığında, toplumun içinde bulunduğu buhranlı süreçleri aşmak için çabaladığını söylemek mümkündür. Halkını ve zamanını düzeltme arzunu Abay'ın aşağıdaki dizeleri açıkça gözler önüne serer:

“Düzelteyim istedim zamanı / Kendimi tam zor tutup.

Yardım bulamadım kendime / Cahillerle tartışıp.”⁹

Bu sebeple Abay'ın Peygamber hayatı kadar kısa ömrünü ağıt ve ağlayarak kaygı içinde geçirdiğini görmekteyiz. Zenginlik, şöhret ve saygı gibi dünyevi açıdan birçok değere sahip olmasına karşın Abay'ın içinde bulunduğu bu kaygılı durumun, kendi menfaatinden değil bilakis ülkesi ve halkının durumundan kaynaklandığı anlaşılır.¹⁰

Arşivlere göre, Kazaklar ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında Türkistan din hocalarının etkisi altında Şamanizm'den kurtulup Mehmetan yasasına geçmeye başlamışlardır.¹¹ Kazak toplumunun İslamlaşma süreci ise bir anda olup biten bir süreç şeklinde düşünülmemelidir. Çünkü nüfusun göçebe yaşam tarzı, İslam'ın hızla yayılmasının önünde önemli bir engeldi. Halkın İslam öncesi etno-kültürel inanışları sosyal hayatında etkili olduğundan İslam'ın yerleşmesi ve yaygınlaşması biraz zaman almıştır.

Şamanizm, büyücülük, Zerdüştlük, ilahi inançlar ve dünya görüşlerinin hemen ortadan kaldırılmadığı da açıktır. Bu sebeple İslam dini hakkındaki algılar farklı seviyelerde şekillenmeye başlamış olsa da Kazaklar'ın İslam'ı dinleri olarak görmediklerini ifade etmek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Her ne kadar Kazaklar İslam'ı dinleri olarak görseler de ilk sürecinden itibaren kati ve mutlak bir İslam anlayışının yerleştiğini söylemek mümkün değildir. Kazak kültürel birikimin İslam dini ile karşılaşması neticesinde zaman içinde din anlayışlarının şekillendiğini söylemek daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

Kazakların İslamlaşma süreci ve İslam algıları onların önemli önderlerinden olan Abay'ın da gündemindeki konulardan biridir. Abay konuya özgü telif ettiği makalesinde Kazak toplumunda arasında İslâm'ın tasvip etmeyeceğini dile getirdiği kökü geçmişe dayanan bazı kültürel uygulamalara değinmektedir.

⁸Kunanbayev, *Şiğarmalarının İki Tomdık Tolğ Cınağı*, 434..

⁹Kunanbayev, *Çalın Elim Kazağım*, 141..

¹⁰ Abay Kunanbayev, *Çalın Elim Kazağım* (Almatı: Jalım, 1995), 384.

¹¹ İvan Georgi, *Halkların Rus Devletinin Tüm Sakinlerinin Tanımı* (St.Petersburg, 1999), 2/450.

...Kuteybe isimli komutan Kaşgar'a kadar ulaşip halkı İslama davet ettiğinde orda yaşayan halk bizler de müslüman olduk demişler. Ancak eski inandıkları ateşe tapma, falcılık gibi örf ve adetlerini tamamen terk edememişler ve İslam'ı tez kabullenememişler. Dünyada neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamayanlar ve eşyanın hakikatini bilmeyenler sonunda eşyayı ilah bilip ona tapınmaya başlarlar. İşte bunları bu günlerde görmekteyiz: gelin olarak ilk defa gelene büyük evin ocağına ateş yakıp yağ dökerek 'Ot Ana seni korusun ve Yağ Ana sana yar olsun' gibi ya da ölen ruha adadık diye mum yakmak buna benzeyen adetler çoktu. Ama Elhamdulillah bu günlerde böyle sapık adetler yavaş yavaş toplumda unutulmaya başlamıştır.¹²

Birçok araştırmacıya göre, Kazak Türkleri arasında İslam on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarındaki daha görünür bir şekilde zemin kazanmaya başlamıştır. Bu durumun ilgili dönemlerde dini okullar ve medreselerin sayısının artmasının da önemli bir katkı sağladığı düşünülebilir. 1891-1897 yılları arasında Jetysu bölgesinde okul sayısı 64'ten 88'e, öğrenci sayısı 1251'den 12835'e yani 10 katına çıkmıştır. 1884-1885'te Abay'ın Semey bölgesinde okul sayısı 10'dan 17'ye öğrenci sayısı 1 yılda 615 'ten 900'e ulaşmıştır.¹³ Arapça yazılan belgede Rus okullarına giden Müslüman ailelerin çocuklarının sayısı az iken belirli bir dönem sonrasında bu sayının gözle görülür seviyede arttığı; bu öğrencilerin gittikleri Rus okullarında ahlak abidesi gibi tanınmaya başladıkları ve çevrelerine önemli bir katkı sağladıkları tespit edilmiştir.¹⁴

Kazaklar aşamalı sömürgeleştirmenin bir muhatabı oldukları için on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı Kazak toplumu açısından dini anlamda çatışma ortamına girdiği bir süreci temsil etmektedir. Çünkü Ruslar, Kazakları İslam'dan uzaklaştırmak ve kademeli olarak vaftiz yapmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Genel Vali PA Kolpokovsky 1887-1888'de merkeze yazdığı bir raporda şöyle söyler:

Zamanımızdaki Kazakların eski örf ve milli manevi değerleri azalmaya başladı. Kendilerini Müslüman olarak görüyorlar, ama çoğunun bu din hakkında hiçbir fikri yok. Bunların arasında, İslam'ı propaganda yapan Tatar tüccarlar ve Buhara halkı da vardı. Bu nedenle onları Hristiyanlığa dönüştürmek, bu rahatlama döneminden yararlanarak, onları engellemek gerekiyor.¹⁵

Kazaklara yönelik Hristiyanlık propagandası ve vaftiz ile ilgili verileri, Merkez Devlet Arşivi'nin Orenburg Kırgız İçişleri Bakanlığı Bölge Kurulu'nda, 4 numaralı Sibirya Kırgızistan İçişleri Bakanlığı'nın bölgesel yönetimi; Akmola bölge yönetimi -Sınır bozkır Valisi- Genel; Semi Şehrinde Bölgesel Yönetiminde toplanan vakalarda ve protokollerinde bulabiliriz.

Bazı belgelerde Semey halkının 40-50 yıl öncesinde tamamen Müslümanken sömürge döneminde Kazan'dan ve Rusya'nın içinden göç eden Nogayların soyundan gelen insanlar

12 Abay Kunanbayev, *Şişarmalarının Bir Tomdık Tolış Cınağıo* (Almatı: Ğılım, 1961), 694.

13 Kozıbaiev - Argınbayev, *Kazaki Historia Engografiçeski İsledovaniye* (Almatı: Kazak, 1995), 352.

14 İbrahim Abdurreşid, *İslam Dünyası ve Sabunya'daki İslamiyetin Yayılışı* (İstanbul: Ahmet Sami Bey, 1910), 784.

15 "KROOM", KROOM: Merkez Komite Arşivi, 64, 1-436-9, 456.

bulunduğu, önceden Semey’de Müslümanların ön planda olmasına rağmen göçler ve sömürge neticesinde sosyal dokunun değişmeye başladığı ifade edilir.¹⁶

Abay’ın memleketi Semey toprakları da dahil olmak üzere Kazak bozkırlarına sömürgeciliğin gelmesi, birçok anormalliğin yayılmasına neden oldu. Küçük bir yerleşim şehri olan Semey’in sömürge sürecinde altı büyük içki fabrikasının kesintisiz bir şekilde çalışmaya başladığı, hatta bu fabrikalarda üretilen votkanın Semey halkı için yeterli olmamaya başlayacak derecede içki tüketiminin yaygınlaştığı, bu sebeple yaz dönemlerinde votka ithal edildiği dahası ramazan günlerinde de bu durumun devam ettiği kayıtlarda yer almaktadır.¹⁷ Semey halkının votka ile olan ilişkisi Abay’ın şiirlerine de yansımıştır.¹⁸

Semey şehri, bölge ekonomisi açısından da önemli merkezlerden biri konumundadır. Sömürge sürecine dahil edilmesinde ve Hıristiyanlık propagandasına muhatap olmasında Semey’in bu jeo-politik ve ekonomik avantajlarının etkili olduğu da varsayılabilir. Abay, *İslam dünyası ve Sabunya’da İslam’ın Yayılması* isimli eserinde Semey şehrinin bu jeo-politik ve ekonomik durumunu şöyle tasvir eder:

Semey şehri, Ertis nehri kıyısında bulunan zengin ve toprağı verimli bir ülkedir. Bugün Semey bölgesinin zengin ürünleri tüm Rusya’ya ihraç ediliyor. Hatta Avrupa’ya kadar ulaşmaktadır. Tarihi anlatılanlara göre, çeşitli hayvan derileri Rusya’nın ana ticaretiydi. Bu ticaret tamamen Sibiry Tatarlarının elindedir.¹⁹

Abay’ın Semey hakkındaki bu tespitlerini Muhtar Auezov daha ileriye taşıyarak yaşadığımız zaman içerisinde Kazakistan’ın, Rus pazarlarına hayvan derilerinin’in en büyük tedarikçisi olduğunu, 1867’de Sibiry ve Orenburg’dan Avrupa ve Rusya’ya ihraç edilen hayvan derilerinin yüzde 91,8’inin yüzde 66,9’unu ve yünün yüzde 94,1’inin Kazak topraklarından temin edildiği²⁰ bilgisine yer verir. Özet olarak, “...Çarlık dönemi yönetim anlayışı; Kazak bozkırlarında birleşik bir yönetim sistemi getirm ve bölgenin sömürge altında kalmasına sürdürmek diğer önlemleri uygulayarak tüm Kazakistan’ı zorla işgal etmek şeklinde özetlenebilir.²¹

Büyük alim Abay’ın eserlerini toplayan akademisyen, bilim adamı, klasikçi ve yazar M. Auezov, Sovyet hükümetinin dini afyonla özdeşleştirdiği ve atesit bir görüşe sahip olduğu dönemde Abay’ın dini ve milli kimliğini zor bir dönemde tanıtabilmiştir. Auezov “Kazak halkının büyük şairi” isimli makalesinde Abay’ın, birçok şiirlerinde, özellikle de nasihatnamesinde dini desteklediğine özellikle dikkat çekmiştir.²² Akademisyen G. Yesimov

16 İbrahim Abdurreşid, *İslam Dünyası ve Sabunya’daki İslamiyetin Yayılışı* (İstanbul: Ahmet Sami Bey, 1910), 784.

17 İbrahim Abdurreşid, *İslam Dünyası ve Sabunya’daki İslamiyetin Yayılışı*, 784.

18 Abay Kunanbayev, *Ğalın Elim Kazağım* (Almatı: Jalım, 1995), 348.

19 Abduraşid İbrahim, *İslam dünyası ve Sabunya’da İslam’ın yayılması*, 784.

20 Muhtar Auezof, *Cumustar On iki Tom Makalalar* (Almatı: Cazar, 1969), 536.

21 R. Nurgaliyev, “Abay”, *Abay Ansiklopedi* (Almatı: Atamura, 1995), 720.

22 Muhta Mirzahmetov, *Muhtar Avezov Jane Abaytanu Problemaları* (Almatı: Ğılım, 1982), 296.

Muhtar Auezov'un, Abay'ın biyografisi hakkında kanaatlerini dile getirirken ayrıca Abay'ın gizli kalan yönlerine de temas eder:

Muhtar Auezov Abay'ın biyografisini kendi elleriyle yazdı. Bu bizim için paha biçilmez bir kültürel miras. Bununla birlikte, tüm bu çalışmalar Sovyet totaliter toplumu sırasında gerçekleştirildi, bu nedenle Abay'ın entelektüel doğası keşfedilmedi veya özünde incelenmedi. O dönemin Abay ile ilgili çalışmalarında, Abay Kunanbayev'in bir eğitimci olduğu kültürel ve ideolojik misyonu oluşturulmuş ve felsefi fikirleri ile dini düşüncelere dayalı nasihatnameleri atasözleri olarak yorumlanmıştır. Bu, zamanın düşünme düzeyinin bir göstergesiydi.²³

Böylelikle bu bölümde Abay Kunanbayev'in yaşadığı dönemdeki fikir ve kültürel durumları kısaca özetlemeye çalıştık şimdi diğer bölümlerde onun hayatı ve yaşadığı eserleri hakkında bahsedeceğiz.

1.1 Abay Kunanbayev'in Hayatı ve Eğitimi

Kazak diyarlarının önder şahıslarından büyük alim hem milli şair kazak edebiyatının kurucularından şair, yazar, filozof, din âlimi, manevi önder ve Kazak edebiyatının modern, realist ve yenilikçi yüzü Abay Kunanbayev'in soyu Kazakistanın üç cüzünden Orta cüz Tobıktı'daki Argın boyundaki Oljay Batırdan gelmektedir. Abay Kunanbayev ağustos 1845 tarihinde Doğu Kazakistanda Semey şehrine bağlı Şıngıs dağı yakınlarındaki Kaskabulak bölgesinde dünyaya gelmiştir. Babası Kunanbay kendi döneminin en önde gelen şahıslarından biridir ve Karharalı vilayetinin yöneticisi olmuştur. Kunanbay atalarından ve babalarından daha uzun süre bu bölgede yöneticilik yapmıştır.²⁴

Abay Kunanbayev'in dedesi Öskenbaydan itibaren başlayan yöneticilik onun soyu tarafından 150 yıl boyunca devam etmiş ve Sovyet hükümetinin 1917 yılında yönetime el koymasıyla birlikte sona ermiştir. Kunanbay 40 yaşındayken oğlu Abay doğmuş, babasının adil ve dirayetli yöneticiliğini görüp yaşayarak büyümüştür.²⁵ Kunanbay, Abay'ın başka çocuklarından üstün olduğunu erken yaşlarda görmüş olup onu kendi yanına alıp kadılık ve idarecilik işlerini öğretmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda yetişen Abay Kunanbayev'in, erken yaşlarda olgun düşünceyi ve yönetim bilgisini kazanması tesadüf değildir.

Abay Kunanbayev'in eserlerini incelediğimizde, onun ilham kaynağının Kazak milli kültürü olduğu anlaşılacaktır. Özellikle içinde büyüdüğü Kazak Türk'ünün sözlü edebiyatıdır. Köklü bir geçimise sahip olan Kazak halk edebiyatı şairleri ve ozanlarının ruhundaki inceliği, coşkuyu ve bilgeliği kendi bünyesine almıştır. Ayrıca Rusça'da öğrenen Abay, büyük dünyanın eşliğini kendine açıp zengin birçok bilgi hazinelerine ulaşmıştır. Özellikle kitap okumak için

23 G. Yeşim, *Abay Üzerine Felsefi İnceleme* (Almatı: Kazak Üniversitesi, 2004), 83.

24 R.N. Nurğali - A. Aymuhametov, *Qazaq Adebıyati* (Javuvştı, 2010), 120.

25 R. Nurgaliyev, "Abay", *Abay Ansiklopedi* (Almatı: Atamura, 1995), 371.

sürekli kütüphaneye giden Abay, orada tanıştığı bazı kişilerle sohbet edip gönül ve zihin dünyasını zenginleştirmiştir. Bozkırlarda yaşayan Kazak halkından bir çocuğun kütüphaneye gelip kitap okuması, o dönemlerde pek rastlanan bir şey değildi. Bu nedenle bazı koruyucular, aksakallı ihtiyarlar, fikir adamları Abay'la sohbet edip ona çok değer vermiştir. Böylece kütüphanede herkesin görmesine izin verilmeyen bazı kitapları, el yazmaları hatta kendilerine ait kitapları bile Abay'ın okuması için verdiler.²⁶

Abay Kunanbay'ın bilhassa gençlik yıllarında tanıştığı bazı Rus aydınları vasıtasıyla Rus edebiyatını ve dolayısıyla da dönemin Avrupa edebiyatını ilgiyle takip ettiği anlaşılmaktadır. Onun Rus edebiyatının klasiklerinden Tolstoy, Puşkin, Lermontov, Saltıkov, Şçedein ve Nekrasov'u; ayrıca Avrupalı yazarlardan de Goethe, Byron, Spencer, Spinoza, Darwin, vb. yazarları çok severek okuduğu bilinmektedir. 1845 yılında Semey şehrinde doğan Abay Kunanbay, 59 yaşındayken vefat etmiştir.

1.1.1 Ailesi

Abay Kunanbay'ın ailesine baktığımızda Kunanbay Öskenbayulı (1804-1886) Abay'ın babasıdır. Yaşadığı bölgenin halk önderi ve idarecisidir. Kunanbay Öskenbayulı babası Irgızbay, Tobıktı halkını yöneten çevrede tanınmış saygın kişilerdendir. Abay Kunanbay'ın ailesinin kurduğu bu yönetim, Rus Sovyet hükümetinin el koymasına kadar (yaklaşık 150 yıl) Abay'ın büyük dedeleri tarafından sürdürülmüştür. Rus Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra da yönetimi yine devam ettirmiştir. Sovyetler dönemine ait propaganda için yazılan kaynak kitaplarda kötü, merhametsiz, gerici, kaba ve cahil bir insan olarak tanıtılan Abay'ın babası Kunanbay, hacca gidip hacı olmuş ve toplumda hatırı sayılır ileri gelen beylerden biridir. Abay, babası Kunanbay'ı "Fakir fukarayı koruyup kollayan, haksızlığa asla tahammül etmeyen, adil, zekatını düzenli bir şekilde fakirlere dağıtan, Mekke'de vakıf için ev inşa eden merhametli bir kimsedir. şeklinde babasını kitabında tanıttıktan sonra yazısının sonunda babası için "Cennette tatsın şerbeti"²⁷ diye hayır dua etmiştir.

Abay Kunanbay'ın diğer aile üyelerine baktığımızda Uljan (1817-1887) Abay'ın annesidir. Kazakistanın üç cüzünden biri olan Orta cüzdeki Karakesek boyundandır. Abay'ın annesi çok sabırlı, yumuşak huylu, söz üstadı ve akli başında bilge bir kadındır. Abay annesinin bu güzel özelliklerini çocukluk yıllarından itibaren kendine de örnek almıştır. M. Avezov'un *Abay Yolu* isimli romanında Abay'ın annesinin dış görünüşü ve tavırları çok iyi şekilde tasvir edilmiştir.²⁸

Dilde Alşınbaykızı isimli kadın (1843-1924) Abay Kunanbay'ın ilk eşidir. Abay evlendiğinde 15, Dilde Alşınbaykızı ise tahminen 17 yaşındaydı. Abay'ın Dilde'den Akılbay, Akimbay, Abdirahman, Mağaviya, Külbadan, Rayhan isimli 6 çocuğu olmuştur. 1860-1923 yılları

26 H. Süyınşaliyev, *Qazaq Adebietinin Tarihi* (Almatı: Sanat, 1997), 869-870.

27 Nurgaliyev, "Abay", 672.

28 R. Nurgaliyev, "Abay", *Abay Ansiklopedi* (Almatı: Atamura, 1995), 672.

arasında Akşoki şehrinde yaşadılar. Fakat Sovyet hükümetinin devrimden sonra uygulamalarının aşırıya kaçtığı bir dönemde Akşoki şehrinde başka yere göç etmek zorunda kalmış ve mallarının bir kısmını öylece geride bırakmıştır.²⁹

Akılbay Abayulı (1861-1904) Abay ve Dilde'nin doğan ilk çocuğudur. Kunanbay'ın sonradan evlendiği diğer hanımı Nurhanımın, çocuğu olmadığı için Akılbay'ı kendi çocuğu gibi büyüttü. Akılbay 9-10 yaşlarına geldiğinde Molla Ğabithan'dan çeşitli dersler almaya başladı. 4-5 yıl kadar eğitim aldıktan sonra okulu bırakan Akılbay kendini sanata verdi ve dombıra çalında, şarkı söylemede halk içinde çokca tanınan birisi oldu. Akılbay'ın babası Abay'dan uzak büyümesinden faydalanan Abay'ın bazı düşmanları, baba ile oğul arasında fitne çıkarmak istediler. Abay, oğlu Akılbay'ın gençliğinde edindiği bu kötü huyları ve olumsuz davranışlarına çok üzölmüş "Anne babaya göz sevinci" adlı şiirini yazmıştır.

Akılbay, Abay'ın etrafındaki en yetenekli kişilerdendi, gençlik, aşk, doğa üzerine birçok şiirler yazmıştır. Yazdığı bu eserleri sanatçı olması nedeniyle bestelemiştir. Ayrıca 1895 yılında ölen erkek kardeşi Abdirahman'a ve 1904 yılında ölen diğer erkek kardeşi Mağaviya için çeşitli ağıtlar yazmıştır. Akılbay'ın Kazak halkı tarafından tanınması yazdığı destanlar sayesinde olmuştur. Kaynaklara baktığımızda Akılbay üç destan yazmıştır. Bu destanlar; 1. Dağıstan (Kari Jusup "İhtiyar Yusuf), 2. Zulus (Afrikadaki Zulu kabileleriyle ilgili romantik destan), 3. Jarrah Batır'tır. Son yazdığı destan zamanla kaybolmuş maalesef korunmamıştır. Akılbay hayatının son zamanlarında babası Abay ile birlikte Semey bölgesinde eğitim işleriyle meşgul olmuştur. Yaptıkları bu eğitim çalışmaları sonucunda Semey ilköğretim komisyonuna üye seçilmiştir. Akılbay'ın mezarı Semey şehrine bağlı Abay ilçesinde Tışkan pınarının hemen yanındadır. Abay'ın doğumunun 150. Yılı etkinliklerinde Akılbay mezarı restore edilerek bir anıt mezar haline dönüştürölmüştür.³⁰

Akimbay Abayulı (1866-1873) ise Abay'ın ikinci oğludur. Akimbay Abayulı 7 yaş gibi küçük bir yaşta vefat etmiştir. Abay'ın eserlerinin bazı baskılarında yer alan "Akimbay Ölgende" (Akimbay Öldüğünde) adıyla yayınlanan bir şiirinin küçük yaşta ölen Akimbay'la alakası olmadığı düşünülmektedir. Çünkü bu şiir Akimbay Abayulı öldükten 22 yıl sonra yani 1895 yılında yayınlanmıştır.³¹

Abdirahman (Abiş) Abayoğlu (1869-1895) da Abay'ın üçüncü oğludur. Babası Abay Abdirahman'ı 1882 yılında Semey şehrindeki okula, 1886-1889 yılları arasında Tümen şehrindeki Aleksandrov lisesine (5. 6. 7. sınıfları burada okudu), 1889-1892 yılları arasında da Petersburg şehrindeki Mihaylov Kara Kuvvetleri Lisesine (3 yıl da burada okudu) kaydettirdi. Eğitimini çok iyi bir dereceyle tamamlayan Abdirahman 1892 yılında bu okuldan mezun olup Taşkent'teki şehir garnizonunda görevine atandı. Yine 1892 yılında Mağripa

29 Nurgaliyev, "Abay", 128.

30 Nurgaliyev, "Abay", 218.

31 Nurgaliyev, "Abay", 68-69.

isminde bir kızla evlendi. Abdirahman'ın Mağripa'dan Rahila adında bir kızı oldu. Abdirahman'ın düşüncelerine, dünya görüşüne, askerlik yeteneğine değer veren Abay, onunla bir nevi sırdaş olmuş ve birçok kez fikir alışverişinde bulunmuştur. Abdirahman 15 Kasım 1895 tarihinde Taşkent şehrinde vefat etmiş ve cenazesi Akmlaya defnedilmiştir. Abay, oğlu Abdirahman'ın ölümü üzerine "Allahın Rahmatına..." (Allah'ın Rahmetine), "Orınsızdı Aytpağan" (Yersiz Konuşmayan) isimli bir şiir ve çeşitli ağıtlar yazmıştır.³²

Mağaviya Abayulı (1870-1904) Abay 25 yaşındayken olan dördüncü ve en küçük oğludur. Mağaviya doğduğu şehirde dini eğitimini aldıktan sonra babası Abay onu Semey şehrindeki Rus mektebine kaydetmiştir. Kardeşi Külbadan ile bu mektepte ikisi birlikte okumuştur. Mağaviya üç yıl sonra bilinmeyen bir hastalığa yakalanıp aşırı derecede zayıfladı ve hastalığının ağırlaşması nedeniyle Abay oğlunu liseden almak zorunda kaldı. Babasına yardım ederek birlikte eğitim işlerini yürüttüler. Mağaviya'da babasından gördüğü ozanlık geleneğini sürdürerek ağabeyleri Akılbay ve Kökbay gibi ozanlık yolundan gitmeyi seçti ve bu alanda kendini geliştirdi. 14 Mayıs 1904 tarihinde Abay'ın en küçük oğlu olan Mağaviya 34 yaşında vefat etti. Abay Mağaviya'nın genç yaşta ölümden çok fazla etkilenmiş ve hiç kimseyle uzun süre konuşmamış, kalabalıklardan hep uzak kalmayı tercih etmiştir. Abay, Mağaviya'nın ölümüne ancak kırk gün dayanabilmiş 40 gün sonra kendisi de vefat etmiştir.³³

Rayhan Abaykızı (1871-1896) ise Abay'ın ilk eşi Dilde'den olan kızıdır. Rayhan Abaykızı Kazakların meşhur Nayman soyuna gelin olarak gitmiştir. Rayhan'ın hatıralarına göre Abay, buraya sık sık gelip kızını ziyaret etmiştir. Geldiği zamanlarda da kızı ile birlikte dama oynamış, oyunda kendi kazancına "Zekâ kazandı.", karşı taraf kazanınca da "İzleyenler kazandı." diyerek etrafında herkesi güldürmüştür. Rayhan'ın babası ile ilgili bu hatıraları günümüzde hala Abay Müzesinde muhafaza edilmektedir.³⁴

1.1.2 Hocaları

Abay ilk eğitimini babası Kunanbay'dan almıştır. Babası Kunanbay halk tarafından çok sevilen adil bir bey olmuştur daha sonra sultan ve Karkaralı vilayetinde uç beyi (Ağasultan/üç ilin valisi) olan ilk idarecidir. Zamanında halk sözde inandık Müslümanız diyerek ama dine aykırı bazı inançlara inandıkları dönemde bunlarla bizzat mücadele ederek şeriata aykırı bidatları durdurmuş ve bunu yapanları cezalandırmıştır. Bununla beraber obada yaşayan halk arasına birer hoca göndermiş, böylece camilerin olmadığı yerlerde çadırlardan mescit yaptırıp orda İslam'ın doğru anlaşılması için büyük hizmetler yapmıştır. Mekke'nin sadece isminin duyulduğu, oraya gitmenin ne anlama geldiğinin bilinmediği bir dönemde Kunanbay ilerleyen yaşına rağmen hacca gitmiş ve 4 yıl süren bu meşakkatli yolculuk sonunda sağ salim haccını

32 Nurgaliyev, "Abay", 114.

33 A. Bökeyhanov, *Abay (İbrahim) Qunanbayev* (Almatı, 1993), 18.

34 Nurgaliyev, "Abay", 294.

yapıp memleketine dönmüştür. Hacdan geldikten sonra hiçbir dünya işleriyle meşgul olmadan kendini ibadete vermiş hayatının sonuna kadar böyle devam etmiştir.

Abay 10 yaşından 12 yaşına kadar kendi memleketindeki köy imamından dini eğitim almıştır. Daha sonra 13 yaşında Semey şehrinde Ahmet Rıza isimli hocanın medresesinde din derslerin öğrenmeye başlamıştır. Burada 4 sene boyunca memleketine dönmeden ilim öğrenmiştir. Bu medresede o dönemin âlimlerinden Kameredin hazretleri isimli hocadan Abay bizzat ders öğrenmiştir.

Kamaradin hazretleri hocanın gerçek ismi Ayçarık (Aydınlık) soyadı Bijomuratoğludur. Bokey orda yerinde doğmuştur. “Kamereddin”, yani “dinin ayı” lakabı Buhara medresesinde eğitim alırken bilime olan sevgisi, derin düşüncesi ve çok zeki olması takva sahibi olduğu için kendisine verilmiştir. Ayçarık Bijomuratoğlu 1807 yılında dünyaya gelmiş. 1889 yılında 81 yaşında vefat etmiştir. Genç yaşlarında 18 sene Buhara’da İslami ilimler öğrenmiştir. Kur’ân, hadis ve kelim ilimlerinde büyük alim olmuştur. Buhara’dan dönünce 1849 yılında Orenburg şehrindeki Müslümanların dini idaresinde şeriat ve fetva işleriyle ilgilenmiştir. 1852 yılında Akmola vilayetinde o vilayetin tanınmış “ağa sultan” uç beyi olan Turlubek Köşenoğlu’nun daveti ile çocuklara dini ilim öğretmek için gelmiştir. Daha sonra buradan Semey şehrindeki medresede göreve başlamıştır. Tam bu vakitlerde Semey medresesinde ilim öğrenen genç bala Abay Kunanbayoğlu’nu okutmuştur. Filoloji alanında doktorasını yapan bilim adamı Tursun Jurtay 2008 yılında “Aykın” gazetesine verdiği röportajında şöyle diyor: “Kunanbay hacı balası Abay’ı Semey şehrindeki medreseye vermişti. Üç ay sonra: ‘Şu genç alimin ilmi güçlüdür.’ diyerek Kemaleddin (Kamereddin) hazretlerinin medresesini değiştirmiştir.”³⁵

Kamereddin hazretleri aslında Müslüman dünyasının düşünürlerinden ceditci şahıs Şihabuddin Mercani’nin öğrencisidir. Şihabuddin Bahauiddinoğlu 1818 yılında Kazan şehrinin yanındaki Mercan kasabasında dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarından Arapça, Farsça, Osmanlıca, Rusça öğrenmiştir. Hatta bu dillerde eserleri de vardır. Rusya’daki eğitim merkezlerinde öğretmenlik yapmıştır. Alimin Türk tarihini anlatan “Bulgar devleti ile Kazan hanlık tarihi”, “Mustafad el-ehbar fi Ahvali Kazan ve Bulgar” isimli eserleri Rus, Arap, Tatar dillerinde yayınlanmıştır. Bu eserlerde Kazakların tarihi de yazılmıştır Müslüman ülkelerinde uzak vakit ilim yolculuğu yapan ve bu vakitte kaleme aldığı “Geçmişteki büyüklerin hayatından” (“vefâyâtü'l-eslef”) isimli meşhur 7 ciltlik eseri Arapça yayınlamıştır. Bu 7 ciltlik eseri Abay elinden düşürmeden devamlı okuduğu tespit edilmiştir. Bu arada meşhur yazar Muhtar Avezov’un şu ifadeleri aklımıza gelmektedir; “Eğer Abay Şihabuddin Mercani’nin ceditci görüşleri ile bazı akli fikirlerini öğrenmeseydi Avrupa kıtalarını açacak ilim deryasına ulaşamazdı.”³⁶

³⁵ Nurgaliyev, “Abay”, 720.

³⁶ S. Baijanov, *Abay Jane Arşiv* (Almatı: Ğılım, 1995), 205.

XIX. yüzyıl Türk dünyasında öne çıkan, Türk milletinin uyanması için yeni fikirler üreten alim zat Şihabuddin Mercani'nin Abay'ın dini düşüncesinde dolaylı bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Abay ile Mercânî arasındaki ilmi, düşünsel ve kültürel bağlantıyı sağlayan kişinin ise Kamareddin (Kemâleddin) hazretleri olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.3 Öğrendiği İlimler

Aslında, Abay'ın yaşadığı çağ ve Orta Çağ, birçok alimin araştırma konusu olmuştur, bu nedenle, bu çevrenin dini durumuna, Arapça yazılmış arşivlerdeki el yazma belgelere dayanarak henüz Kazak toplumunda açıklanmayan bilgileri sunmak istiyoruz.

Mısır Arap Cumhuriyetindeki "Dar al-Qutub" kütüphanesinde "Tarih Türki Talgat" (Türklerin Tarihi Talgat) isimli 624 numaralı 1328 hicri yılında İstanbul'da Ahmet Seki Bek yayınevinde basılmış olan Abdurraşid İbrahim hocaefendi Abay'ın yaşadığı ülke hakkında "İslam dünyası ve Sabunya'da İslam'ın yayılması" adlı kitabınının 32. Sayfasında:

"Almata'dan Kapalı; Ayagöz'ü geçtikten sonra Semipalatinsk'e geldi. Bu iki mahalle arasında yaşayan nüfus tamamen göçebe Kazak Türkleridir. Burada dışarıdan gelen çok az mülteci vardır. Nogay, Sarts ve Çin, Dunganlar da var. Ancak bu devletin (ülkenin) ana sahipleri oldukları için Kazak Türkeri'nin sayısı çok daha fazla..." denilmiş açıklamada. Bu demektir ki Abay'ın yaşadığı ortam ve çevresinin çok etnik nüfustan olduğu anlamına gelir. Abay bu durumu eserinde kendine özgü üslubuyla şöyle izah etmiştir:

"Bizim Kazak, Sart'ı gördüğünde onunla şöyle alay ederdi: "Anasını sattığının, gamsız, geveze Tacik! Evin tavanına koyacağım diye oavadan kamış taşıyan, çalı çırpıdan korkan Tacik, yüz yüze gelince "aman efendim, vay efendim" diyen, gittikten sonra ana avrat küfreden "sart surt" diyenler onlardır" der. Nogay'ı görünce, onlara sövüp şöyle diyerek gülerdi: "Deveden korkan Nogay ata binse yorulur, yürüse dinlenir. Nogay yerine Nokay demeli. Beceriksiz, asker Nogay, kaçak Nogay, pazarcı Nogay". Ruslara da gülerlerdi: "Oba görse saldıran, pis kokulu Rus" derlerdi".

Aslında, XIX yüzyılın ikinci yarısında Kazak bozkırlarında çatışan iki ana ideoloji taraf vardı. Biri muhafazakar dindarlar, diğeri ise demokratik aydınlanma hareketleriydi. Bir bilim adamı olan R. Syzdyk şunları söyler: "Abay'ın hayatı, Kazak bozkırlarındaki siyasi ve sosyal güçler arasındaki ideolojik gerilimler dönemi idi. Toplumsal bilincin iki ana yönü vardı: Biri gerici-muhafazakar, diğeri aydınlatıcı-demokratik"³⁷. Kazak toplumunda bu tür eğilimlerin kurulması, Rusya'nın Kazak bozkırlarını işgaliyle bağlantılı olarak şekillenmiştir. Bundan önce Kazak bozkırları kendi içlerinde hanlıklar tarafından yönetiliyordu.

Kazak bozkırlarında İslam'ın gelişyle birlikte hoca ve mollaların toplumdaki saygısı artmaya başladı. Peygamber soyundan gelen seyitleri özellikle sadece Kazak bozkırlarında değil, bir

37 Abay Sızdıkov, *Kazak'ın Milli Edebi Dili* (Almatı: Arıs, 2004), 616.

bütün olarak Orta Asya'da tanınmış ve sayılmış ünlü kişilerdiler. İslam dininin tebliğ eden din nasihatçi hocalar, İslam'ın yaygın olduğu ve dini merkezlerin kurulduğu Taşkent, Buhara, Hive şehirlerinden tüccar kervanlarının gelmesiyle Kazak halkı arasında İslam'ın güçlenmesine yardımcı oldu. Kervanlarla birlikte dini ve manevi bir bağ devam etmişti.

Ancak, "...1787-1791 Rus-Türk savaşı sırasında Buhara, Kazakları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na destek olmak için aktif olarak Ruslara karşı sefer düzenlendi. Buna karşılık Rus yetkililer, Buhara ve Hive'nin siyasi etkisini zayıflatmak için Kazak bozkırlarında İslam'ın yayılmasını Tatar mollalar aracılığıyla desteklediler³⁸. Tatar mollalar da Kazak halkını İslam'a davet etti, okullar açtı, cami yaptılar, dini kitaplar bastılar dağıttılar ve hacca gitmelerine vesile oldular. Abay'ın din eğitimini aldığı Semey şehrindeki Ahmed Rıza medresesinin de bu Tatar mollalarının etkisi altında olduğu biliniyor. Ancak bu medresede öğretilen kesin ilimlerle ilgili bilgi ve okutulan kitapların neler olduğu ülkenin Merkezi Devlet Arşivinde bulunmamaktadır.

Okuma yazma yaşına gelen Abay, köylerindeki imamdan ve kendi babasından evinde okuma yazmayı öğrenir. Ayrıca halk arasındaki hatiplerin güzel hitabeti, hikayeleri, destan ve hikâye anlatıcıların büyümlü sözleri Abay'ın çocukluk döneminde sanatsal hislerinin bu geleneklere olan merakının temelini oluşturmuştur. Abay sekiz yaşındayken babası Kunanbay o dönemin bilim ve sanat şehri olan Semey şehrine Abay'ı götürerek Molla Gabduljappara teslim eder. İki yıl kadar bu mollanın yanında eğitim alan Abay, Arapça başta olmak üzere Temel İslam kaidelerini öğrenmiştir. Abay on yaşına geldiğinde babası Kunanbay Abay'ı Semey şehrinde yer alan Ahmet Rıza medresesine yerleştirir. Abay yine burada medrese hocası Ahmet Rıza Hocaefendinin eğitimine devam eder.

Ahmet Rıza medresesi: Ahmet Rıza medresesi XIX asrın 50 yıllarında Semey şehrinde açılmıştır. Yanında büyük cami bulunan medresede öğrenciler için yapılmış yurttta vardı. Cami imamı ve aynı zamanda medrese baş müderris Kemaleddin Ahmet Rıza hoca efendidir. Ahmet Rıza hoca o zamanın en meşhur medreselerinden sayılan Kazandaki "Mercaniye" medresesinin mezunudur ve Ebül-Hasan Şihabüddin el-Mercanin (1818-1889) en iyi öğrencilerinden biridir. Abay mu medresede 3 sene yatılı okumuştur. Bu medresenin diğer medrese okullardan özelliği Şihabüddin el-Mercanin cedit görüşüne savunan okuldu. Ahmet Rıza hoca burada üç temelden oluşan önce "Şeriat" sonra "tarikat" ve "marifet" meselelerin derin okutmuştur. Mollalardab'tan din eğitimi alan Abay, burada eğitim alırken kendi çabasıyla Orta Asya ve Fars bölgelerinin en güçlü şairleri olan Nevai, Nizami, Firdevsi'nin eserleri ile tanışır. Bu eserler insanlığın ortak düşünce birikiminin sonucu olarak gerçekçi motifleriyle Abay düşünce yapısının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur³⁹. Abay medresenin verdiği dini eğitimle sınırlı kalmamış farklı Türk lehçeleri Arapça, Farsça ve

38 G.R. Muhtarova, *Kazakistan'daki İslam Dini: Hacılık* (Almatı: Baspalar Evi, 2009), 592.

39 H. Süyünşaliyev, *Qazaq Adebietinin Tarihi* (Almatı: Sanat, 1997), 191.

Ruşçayı öğrenmiş doğu klasiklerinin birçoğunu okumuştur. Abay eğitim almış olduğu Ahmet Rıza medresesinde o dönem okutulan ders kitapları şunlardır;

İslami kitaplar: “Muhtasarı anlamak” (12/5914), “Tercüman maktup” (Kuran, İncil, Tevrat gibi kitapları karşılaştırarak kuranı derin anlatmaya çalışan eserdir). Eser Mısırda basılmıştır № 128 (6030) “Altı parmak” (Kuran ışında Osmanlıca yazılmış 2 ciltlik eserdir № 132 (6034). “on sekizinci süre” (sadaka ve zekat vermek hakkında №195 (6097), bunun gibi kuran ve hadisi anlatan nice kitaplar.)

Tarih kitapları: “Tarihi Cevdet” 1818-1815 yıllar arasını kapsayan Türkçe yazılmış ders kitabıdır (№153(6055), “Öz Tarihi Cevdet” 1890 senesinde İstanbul’da basılmış, Türkiye ve diğer halkların tarihini anlatan, № 17/5919.

Coğrafi- astronomi kitapları: “İslam Takvimi” Elğari Ahmet Muhtar Paşa. Türkçe yazılmış (ay ve gün takvimi ve Müslüman devletlerdeki takvimden farklılığı ayrıntılı incelenmiştir. №76 (5978), “Kitab futtuh el buldeni” halkları tanıma hakkında yazılmış, Arapça bir eserdir. №107 (6006). Arapça coğrafi ansiklopedi, 1230 hicri miladi 1815 basılmış № 52 (5954);

Dil- Edebiyat kitapları: “Arapça risale” (Arapçayı anlatan dil bilgisi kitabıdır). №155 (6057); “el kaulu jundu”- “kalbi diriltten şiirler” isimli Arap şiirlerine yapılmış analiz eseridir. №171 (6073). “Usul Arap” Arap dilin ve edebiyatın tanıtmak için yazılmış eserdir. № 179 (6081); “Celalul Mesnevi” (Farsça-Türkçe) tercümesi, № 20 (5926). Bununla beraber felsefi, tıp, sanat, müzik alanlarında yazılmış kitaplar.

İslam dinini bizzat okuyup inceleyerek özgür bir düşünceyle öğrenen Abay diğer öğrencilerin aksine. Bu bölgede konuşulan yaygın dil olan Rus dilini de ileri düzeyde öğrenmeye çalışmıştır. Bu düşüncesini de medrese eğitiminin son yılını Semey şehrindeki “Prihodskaya Şkol” ‘a (Manastır Mektebi) Hıristiyan okuluna giderek gerçekleştirmiştir. Burada üç ay boyunca sadece Rusça öğrenmiş ve Rus dilindeki klasik tüm eserleri de okuyarak Rusçasını iyice geliştirmiştir. Dönemin şartlarına bakıldığında Kazakların yaşadığı bozkır hayatı açısından bu çok iyi bir eğitim düzeyidir. Bu sebeple babası Kunanbay, Abay’ın eğitimini on üç yaşındayken tamamlatıp gelecekte iyi bir yönetici olabilmesi için idarecilik işlerine yönlendirdi. Kunanbay Abay’ı yanında gezdirip halk arasındaki çeşitli davalara, tartışmalara tanık olmasını sağladı. Kunanbay, Abay’a tanınmış birçok hatibin sözlerini dinletti, onların sanatsal sözlerini ve söz kabiliyetlerini oğluna kazandırdı⁴⁰.

1.1.4 İdari Faaliyetleri

Arşivlere göre Abay Kunanbayoğlu’nun biyografisini araştıran bilim adamı B. Baigaliyev şunları söyledi: Büyük üstat hayatının 18 yılını devlet işlerine adanmış ve onun 12 yılını vali 6 yıl oba beyliği ve hayatı boyunca çeşitli tartışmalı olaylara harcadığı resmi hizmete adadı.

40 Nurğali - Aymuhametov, *Qazaq Adebıyati*, 121.

Abay'ın zorluklardan vazgeçmeyen, aksine onlara direnen ve ülkenin iyiliği için elinden geleni yapan örnek bir kişi olduğunu söylemek için her neden vardır. ⁴¹

Abay'ın idari faaliyetleri 1865 senesinden başlamıştır. Temmuz ayında vaktinden önce meclis toplayıp yeni ilçe idareci için halk arasında seçim başlamıştır. Böylece Abay 1866-1868 yıllar arasında Küçük Tobıktı ilçesinin idarecisi olarak görev yapmıştır. Arşivlerde Abay'ın bu vakit içinde idaresi olarak görev yaptığına dair resmi belgeler bulunmaktadır⁴².

1875-1876 senesi Abay otuz yaşlarındaydı. Bu dönemde Abay babası Kunanabay'ın o dönemde ilk defa hacca giden kazak halkı arasındaki şahıs olan Kunanbay'ın tüm resmi belgeleriyle yol haritalarına kadar hepsini çizip vermiştir. 1876 yılında ise Konır-Göç isimli ilçe idareci olarak tayını çıkmıştır. Bu ilde Abaya kadar birçok idareci destirilmiş sebep halkı düzgün adil bir şekilde idare edememişlerdir. 1872 senesinden 1874 senesine kadar bu ilde 5 tane idaresi değiştirilmiş. Faka Abay'ın idarecilik adaylığı ilan edilince halk hepsi ona oy vermiştir. Abay göreve başlayınca bu topraklara huzur gelmiştir. Eski günlerdeki rüşvet, hırsızlık, halk arasındaki çeşitli kötü alışkanlıklar azalmıştır. Hatta Abay'ın bu topraklardaki yürüttüğü işlerinden memnun kalan Rus idarecileri Abay'a teşekkür plaketi vermişlerdir.

1885 senesinde Abay kırk yaşlarına gelmişti. Artık gençlik yaşlar eskide kalmış bu dönemde derin düşünceli siyaset işlerinden uzak ile düşkün böyle bir inzivaya çekinmiş hayata başlamıştır. Ama halk arasındaki siyasi meseleler ile de ara sıra ilgilenmiş ve 1885 yılında Şar diyarında büyük beş vilayetin idarecilerin seçmek için toplanan meclise Abayı "Sayın Kazak Bilgi" adamı diye özellikle davet edilmiştir. Buradaki Sayın Kazak bilge adamı unvanı sıradan köydeki halk arasında söylenen hafif laf değil Rus idarecileri meclisinden resmi verilen makamıdır. Tüm tartışmalı meselelerinde söz sahibi olan böyle meclislerde valinin sağ tarafında yer alıp ona danışmanlık yapan bir şahıstır. Böylece bu makamdayken Abay sadece sözlü olarak kalmamış ve kazak halkının düzenine sağlamak amacıyla kazakların yeni yasasını 74 maddelik hazırlamış ve bu yasa Rus meclisinde kabul görünmüş böylece o dönemin tüm idarecileri bozkırları bu yasayla bir arada idare etmiştir.

1893-1896 yıllarında Abay tamamen ilimle ilgilenmeye başlamış siyasi devlet işlerinden ne kadar uzakta olmak istemesine rağmen bu yıllara halk arasındaki anlaşılma meseleleri büyüyünce Cengiz topraklarının valisi olarak kısa dönemlik tekrar görev yapmıştır.

Abay'ın idarecilik yaptığı dönemlerdeki kendine mahsus prensipleri olmuştur. Onlardan bir tanesi adalettir. Halkı adil olan idareci yönetmesi lazım adil olmazsa onu devlet işlerinde uzaklaştırmak lazım. Adil olan kendi yakınlarına bile siyasette adil olması gerek. Bunun için Abay'ın kendi arkadaş dostları sık sık kavga ediyordu. Abay'ın ikinci prensibi kadın haklarını korumasıdır. Kendi isteği ile değil örfler ile para ile adeta o dönemde kızlar bir mal gibi

41 B. Baiğaliyev, *Abay Hayatı Arşivlerde* (Almatı, 2001), 134.

42 1866 11 mayıs Abay'ın imzasıyla Ombı şehrine Kazak balaların rusça okutmak için yeni açılan mektebe Baimusa Tanırberdin isimli çocuğu göndermiştir.

satılıyordu. Halk arasında yaygın olan örflerden biri “yemengerlikti” sahip olmak yani ailede abisinin hanımı olan kız kocası ölünce onun kardeşlerinden biriyle evlenmesi lazım yoksa kendi ailesine dönemez bunu yapmaz ise cezalandırır. Abay işte bu bozkır adetine karşı çıkmış gençlerin kendi istekleriyle sevenler ile bir olması için halk arasında çok gayret etmiştir hatta bu meselede halkı olup bazı davalarda kazanmıştır. Abay’ın çok uğraştığı meselelerden biri soy meselesidir. Kendi soyundan olmayanı dışlayan kendi soyundan olanı öven böyle bir karışık ırkçılıkla Abay çok mücadele etmiştir. Abay idareciyken çok saygılı olmuş hatta Rus idarecileri bile Abay’da ara sıra bazı davalarda akıl fikir sormuştur.

1.1.5 Öğrencileri

Şakerim Kudayberdiuli

Abay Kunanbayoğlu’nun yeğeni olan Şakerim Kudayberdiuli geçmiş devirlerdeki Kazak halkının hayatını canlandıran ve yaşadığı dönemin sosyal hayatını anlatan muazzam eserlerinde farklı kültürleri, çeşitli düşünceleri ve onların karşılıklı ilişkilerinin ortak yönlerini ele almıştır. Şakerim Kudayberdiuli’nun kendi kendini yetiştirip, Türkçe, Arapça, Farsça ve Rusça öğrenmesinde devrinin tanınmış Kazak âlimlerinden birisi olamsında Kazak halkının büyük âlimi Abay Kunanbayoğlu’nun büyük etkisi vardır. 11 Temmuz 1858 tarihinde Şıngıs dağı eteklerinde yer alan günümüzdeki Doğu Kazakistan’ın Abay ilçesinde dünyaya gelen ve 7 yaşında babasını yitiren Şakerim’i amcası Abay yanında özel olarak yetiştirmiştir. Abay’ın genç yaşta ölen büyük kardeşi Kudayberdi’nin oğlu olan Şakerim, Abay’ın “İnsan ol” prensibini kendi yaptığı katkı ve arayışlarla geliştirmiş yaşadığı devrin Kazak toplumunun olumsuz yönlerini çok sert bir dille eleştirerek eksik yönlerini anlatmıştır. Fikir ve görüşlerini, Ayqap, Dala Valayatının Gazeti, Qazaq gibi o dönemin dergi ve gazetelerde dile getirmiştir.⁴³

Şakerim Kudayberdiuli, 1903-1907 yıllarında İmparatorluk Rus Coğrafya Kurumu’nun Batı Sibirya bölümünün Semey şehrindeki şubesine üye olmuştur. 1905-1906 yıllarında yaptığı Hac yolculuğu sırasında İstanbul’da da bulunmuştur. 1918’de Kazakistan’da milli düşüncelerin gelişmesinde önemli rol oynayan Alaş Orda hükümetinin Semey şehrindeki faaliyetlerine katılmıştır. Stalin rejimi döneminde vurularak öldürülen Şakerim Kudayberdiuli’nun eserlerine, 1988 yılına kadar okuma yasağı.

Ekrem Kekiteyoğlu Iskakov

Abay’ın müzesin oluşturanlardan ve Abayı ilk araştıran öğrencilerindendir. Ekrem’n dedesi Iskak Aba’nın öz kardeşi olmuş, babası Kekitey Abay’ın ilk eserlerini toplamış ve basmış onun hayatı hakkında kazak dünyası için yapmış olduğu çaişmaların tanıtmıştır. Ekrem dokuz yaşındayken dedesi Iskak onu medreseye vermiştir. Burda 4-5 yıl tahsil görmüş ve arapça

43 S. Ergalioğlu, “Abay Kunanbayoğlu” Arşivlerde (Almatı, 2001), 134.

türkçe kitapları rahatça anlayıp okuyacak dereceye ulaşmış. Abay'ın köyü kendi köyüne yakın olmasından dolayı Ekrem Abay'ın yanında çok bulunmuş hizmetinde olmuş çocukluk yaşlarından ondan çok şeyler öğrenmiştir. Ekrem'in zeki olduğunu ve arapça türkçe okur yazar olduğuna memnun kalan Abay onun okuduğu kitaplardaki anlamadıkları meseleri şerh etmiştir. Daha çok beraber arapça ve türkçe beyt destan ve şiirler okumuştur, gittiği yerlere yanından bırakmadan beraber götürmüştür. 19 yaşına kadar 5 sene Abay'ın yanında eğitim alan Ekrem o vefat edince diğer hayatını onun ilmi eserleri'nin araştırmak ve halka tanıtmakla meşgul olmuş ve Abay hakkında ne varsa toplamış ve korumuştur. "Abay'ın emaneti" isimli kendi ellerile yazılmış el yazmasını daha sonra yayınlamıştır.

Kekitey Iskakoğlu Kunanbayev

1868 yılında Semey vilayeti şimdiki Abay ilçesinde doğmuş Abay'ın eserlerini ilk hazırlayıp basan öğrencilerindendir. Abay'ın kardeşi Iskak'ın oğludur. 8 yaşından itibaren köy imamından ders almış 4 seneye kadar arapça türkçe ve dinin eğitim öğrenmiş. Abay onun zeki olduğunu erken yaştan anlamış ve 1882 senesinde kendine evlat edinmiştir. Kendi çocuklarıyla beraber büyütmüş Semey şehrinde bilim öğrenmesine yardım etmiştir. O kendi sözünde Abay hakkında şöyle demiş; "Abay agam'ın yanda geçidiğim 24 sene içinde bize öğretmediği bilim kalmamıştır ama öğrettiklerinin tamamını malesef anayamışım. Bu yüzden ben Abay hocam için çok borçluyum. Bundan sonraki maksatım onun eserlerini gelecek gençlere tas tamam anlatmak bu yolda hayratle çalışmaktır ⁴⁴"

1.2 Eserleri

Sovyet İhtilalden önce ve ihtilalin ilk yıllarında Abay'ın mirası olan eserlerinin halka yayılmasında bazı kişilerin çok emeği olmuştur. Bu insanlar Abay'ın eserlerini tekrar elle yazarak çoğaltmış ve halka ücretsiz olarak dağıtmıştır. Abay oturup kendi eserlerini bir araya toplayıp düzenlemiş değildir. Abay'ın Oğlu Mağaviya'nın anlattıklarına göre 1896 yılından itibaren Abay kendi eserlerini bir araya toplamaya karar vermiştir. Abay'ın bu eserlerini çoğaltan ve yayan kişiler arasında Mürseyit Bikeyuli ismini özellikle anmak gerekir. Günümüzde basılmış olan Abay'ın eserleri ve şiirleri Mürseyit Bikeyuli'nin yazıp derlediği eski nüshalardan oluşmaktadır. Bunun sebebi Abay'ın kendi elleri ile yazılmış olan el yazması nüshaları muhafaza edilmemiştir. Kazak araştırmacılar Abay'ın yazdığı eserleri temelde üç gruba ayırmakta: 1.Eski Kazak Türkçesi ile Arapça harfler ile yazılmış şiirler, 2. Rusçadan Kazak Türkçesine tercüme ettiği şiirler, 3. Nesir yazıları olan Nasihat sözler, 3 makale ve 1 mektuptur. Abay'ın bu eserleri 1907-1995 yılları arasında ve ayrıca ölümünden sonra çeşitli formlarda olmak üzere pek çok kez toplu bir şekilde matbaada basılmıştır. Şiirleri bilinen kadarıyla toplu olarak ilk kez 1907 yılında matbaada basılmıştır. "Mürseyit Koljazbası" adıyla bilinen bu eseri "Kekitay Jıynağı 1909", "Taşkent Jıynağı, 1922" takip eder. Bu baskıların

44 A. Nisanbayev, "Kazakistan", *Milli Ensiklopedisi*, 1988.

ardından 1933,1940,1945,1957,1961, ve 1995 yıllarında “Tolık Jıynak” adıyla bu eser birçok kez basılmıştır.⁴⁵

Kara sözleri olarak kaydedilen Abay’ın bugünkü nasihatnamesin M. Auezov tarafından yeniden düzenlenmiştir. Son zamanlarda, Murseit’in el yazmalarındaki kara sözlerin sayısı kırık bir, geri kalanı ise bağımsız “kitap tasdik”, “nasihat”, “sokrat hakim’in sözi”, “birkaç söz Kazak’ın kökü nerden gelmiştir hakkında” gibi farklı isimler ile özel kitap olduğunu söyleyenler olmuştur. Abay’ın ansiklopedisine bakarsak: “kara sözler 1905 el yazmasında 8 söz, 1907 ve 1910 el yazmalarında 7 söz ve 7-26 sözlerin sayısı aynı sırada, birden azdır. Abay’ın 1933’teki eserlerinin koleksiyonunda, M. Auezov kara sözler sayısını anlamlarına göre sistematik olarak düzenlemiştir⁴⁶” Her şeyden önce “Abay’ın dünya görüşünü ve dil kişiliğini etkileyen Abay okumuş dini eserler nasıl bir eseridi?” sorusuna cevap arayalım. Ama maalesef bu sorunun cevabın vermek kolay değildir. Arşivlerde saklanan belgelerden biri, Semey valisi Navrotsky tarafından imzalanan, Semey bölgesinin askeri valisine hitaben yazılan gizli raporda N 48 yer alan şu sözlerdir: “Emir üzerine, 25 Nisan 1903 günü öğlen 12.00’ de, Cengiz Hanlığından bir Kazak olan İbragim Kunanbayev’in ve kendisinin ve çocukları Magaiya ve Turagul’un üç yurdunda kapsamlı bir arama yapılmıştır ve onların obalarından kap dolusu kitaplar la çeşitli mektupları aldım. Dolayısıyla, Abay Kunanbayev’in el yazmaları, defterleri, mektupları ve koleksiyonlarına el konulmasından sonra ne olduğu hala bilinmemektedir. Abay’ın kütüphanesi okuduğu ve topladığı dini kitapların bir listesi bile tam olarak bilinmiyor. Bize göre dini kitapların büyük çoğunluğu muhtemelen Arapça ve Türk dillerinde yazılmış dini eserlerdir.” Kazan, Taşkent ile Buhara şehirlerinden ulaşan dini kitaplar İslam dininin Orta Asya Müslümanlarının pek çoğunluğunun ortak imamı olarak bilinen İmam Azam Ebu Hanife’nin Hanefi mezhebine ait eserlerdir. Buna 27 Nisan 1818 tarihinde Buhara hanına Osmanlı İmparatorluğu tarafından hediye edilen çok sayıdaki kitapların listesi delil olabilir. Listede yer alan kitaplara özellikle: İbn Abbas Tefsiri, Tatarhaniye, Tuhafatul-Fuqaha, Şerhül-Kabir lil Üsbahani, Mejmugun-Nawazil, Şerh Cemigus-Sagir, Edabül-qadi, Mehzanül-Esrar, Şerh Ceuherah gibi kitaplar örnek gösterilebilir. Bu listedekilerden İbn Abbas Tefsiri Kur’an-ı Kerim üzerine yazılan bir tefsir kitabı iken, Tatarhaniye ve Tuhafatul-Fuqaha İslam şeriatına anlatan eserlerdir. Muamma-yı ilahi yahut bazı süver-i Kur’âniyenin evailindeki huruf-ı tehecci. / Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî. Muallim Naci. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1302/1885. 47 s. Tercüme-i kitab-i tuhfetü’s-sefere ila hazreti’l-berere./Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü’l-Arabi,). İbrahim Halil. İstanbul : İzzet Bey Matbaası, 1301/1303/1886. 37 s. Levâiyihü’l-kudsiye. / Mehmed Tefvik Çerkeşseyhizade, Çerkeşseyhizade, 1303/1886. 13. . 1. İslâm tasavvufu. 4. Cidal-i Sa’di ba müddei. / Sa’di, 691/1292; mütercim Safi [Üsküdarlı].

⁴⁵ M. Aşa, “İbrahim Abay Kunanbayoğlu’nun Edebi Çehresi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27/ (31 Temmuz 2012), 48-49.

⁴⁶ Nurgaliyev, “Abay”, 720.

Bunlar odur. / Abdülhak Hamid, 1852-1937. İstanbul: Dikran Karabetyan Matbaası, 1303/1886. 46 s.; 18 cm. 1. Türk şiiri Batı etkisindeki dönem, 19.Yüzyıl Hulasa-i medeniyet-i İslamiyye. / Hasan Hüsni Toyrani. İstanbul : Matbaa-i Nişan Berberyan, 1304/1887. 48 s.; 18 cm. 1. İslâm ülkeleri Uygarlık ve kültür 2. İslâm dini Kültür ve uygarlık Mecmua-i eş'ar. / Remzi, Şeyh ; neşreden Mehmed Ali. Dersaâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1306/1889. 16 s. ; 20 cm. 1. Türk şiiri İrşadü'r-ragıbin. /Halil Hamdi. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1307/1890. 40 s. ; 24 cm. 1. İslâm tasavvufu Risale-i azize şerhu Sebati'l-acizin / Allahyar Taceddin Balçıklı Sufi. [y.y.: y.y.], 1900/1318. (Kazan: Dembrovski Tabhanesi) 278 s. İslâm tasavvufu Tatarca. Cevamiü'l-kelim şerhi / Rızaeddin b. Fahreddin. Kazan: Tataristan Kitab Neşriyatı, [t.y.] 552 s. ; 22 cm. Hadis Tatarca Kitabı Talimü'l-iman ve talimü'l-salavat ve talimü'l-bey' ve's-şer'. bs. [y.y. : y.y.], 1884. (Kazan: Çirkof Hatunun Tabhanesi) 59 s. Akaid ve kelim, tatarca.." v.b dini alandaki kitaplar listesi Arap harfi ile Türk ve tatar dillerinde basılmıştır. Bu bahsettiğimiz yukarıdaki eserler şu anda Türkiye'de İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)⁴⁷ kütüphanesinde. Bu kitapların Orta Asya ve Kazak topraklarına da yayılması mümkündür. Sufi Allayar'ın yazdığı yukarıda sıralanan eseri, Abay döneminin en çok okunan eserlerinden bir tanesiydi. Abay bile kendi çalışmalarında Sufi Allayar'dan birçok alıntı yapıyordu. Abay'ın kendi döneminde okunan en meşhur dini kitapların kapsamlı bir incelenmesinin ancak gelecekte yapılacağına inanıyoruz.

Hâkim Abay'ın çeşitli konuları inceleyip yeni fikirleriyle zamanındaki diğer alimlerden farklı olmasının nedenlerinden biri çocukluk yıllarından itibaren Kuran'ı derin anlamasıdır. Bununla beraber ikinci neden ise küçüklük yıllarından devlet yönetimi siyaseti ile ilgilenmesi olsa gerek. Çocukken başlayan devlet yöneticiliği Abay'ın kendi halkın yakından tanınmasına sebep olmuştur. O halkın tüm örf ve adetleri iyi-kötü yaşamış olayları kendi gözleriyle görmüş ve bu yolda halkını düzeltmek uğuruna çalışmalarını erken başlamıştır. Böylece Abay kısa hayatında çok işler yapabilmiş ve Kazak yazma edebiyatı dili medeniyetinin oluşturanların önderlerinden olmuştur.

⁴⁷ İslam Araştırmaları Merkezi-İSAM Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmetlerini desteklemek amacıyla 1975 yılında kurulan Türkiye diyanet vakfı (TDV).//<http://www.isam.org.tr>

2. BÖLÜM

DÜŞÜNCELERİ KİŞİLİĞİ BAŞLICA GÖRÜŞLERİ

Modern Kazak düşüncesinde ilk realist yazar olarak sayılan Abay Kunanbayoğlu aynı zamanda modern Kazak halk şiirinin kurucusu olarakta kabul edilir. Abay Kunanbayoğlu henüz yaşadığı dönemde çevresindeki birçok edebiyatçıyı etkilemiş ve kendisinden sonra da milliyetçi genç Kazak şairlerin yetişmesine büyük katkı sağlamıştır. Özellikle edebiyatı halkı eğitmek için bir araç olarak kullanmıştır. İnsan ve tabiat sevgisini, bilimde ilerlemeyi Kazak Türklerinin gelenek ve göreneklerini konu edinen şiirleri ile onların bozkır hayatından yerleşik yaşama geçişte köprü vazifesi görmüştür⁴⁸.

Kazak edebiyatının en önde gelen temsilcilerinden biri olan Abay, büyük şairliği yanında Kazakistan'ın toplum ve dil yapısı hakkında birçok bilimsel araştırmalar yapan önemli bir araştırmacıdır. Adalet, insanlık, sanat ve bilim için birçok mücadeleler vermiştir. Kadının toplum içindeki yeri ve özgürlüğü hususunda yine şiir ve bütün sanat dallarının değeri üzerinde önemle durmuştur. Abay kaleme aldığı eserlerinde çağdaş düşünceyi yorumlama ve dile getirme gücünü göstermiştir. Eski ile yeni şiirlerinde birleştirmesi ve bunu Kazak geleneksel hayat tarzının kendisine özgü unsurlarıyla süsleme başarısı Abay'ı milli olmaktan çok öte evrensel bir konuma taşımıştır. Abay'ı halkın gözünde değerli kılan özelliklerin en başında, Kazak halkına yaptığı rehberlik gelir. Abay, halkı dürüst olmaya, çalışmaya, aydınları araştırma yapmaya, evrensel insanlık ideallerini gerçekleştirmeye ve bu yolda çaba sarf etmeye çağırır⁴⁹.

Abay yazılarını Kazak halkını tanımaya ve dünyaya tanıtmaya adanmıştır. Halkına kusurlarını göstererek bu kusurlarından kurtulmaya çağırır. Halkını, memleketini ve tabiatını tasvir etti. Yaşadığı dönemdeki halkın kötü durumuna üzüldü ve bunun acısını adeta kendisi bizzat içinde yaşadı. Kazak halkını gelecek için hazırlanmaya, eğitimeye çalıştı. Kazak gençlerini bir vatansever olarak Kazakların öz yurdunu sevmeye, milletini tanımaya ve milletine hizmet etmeye çağırır. Abay Kazak halkını sadece sevmekle kalmadı, aynı zamanda halkının toplumsal ilerleyişini daha ileriye götürmede, fikir ve düşünce dünyasını geliştirmede çok büyük çaba sarf etmiş Kazaklar için önemli bir mücadele adamıdır⁵⁰.

Abay'ın eserleri sadece Kazak edebiyatının değil, Kazak kültürünün, ruhunun ve en önemlisi İslam dinini o devirdeki Kazak bozkırlarında doğru anlaşılmasında önemi büyüktür. Abay'ın Allah ve dünya konusundaki ilmi görüşleri çok derindir. Abay yazdığı eserlerinde hatta şiir

⁴⁸ M. Aşa, "İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun Edebi Çehresi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27/ (31 Temmuz 2012), 720.

⁴⁹ Ali Abbas Çınar, "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (1997), 119.

⁵⁰ D. Kıdralı, "Türkistan'daki Yerleşme Döneminin Öncüsü", (2013), 13.

yazarken bile dini metinler Kuran hadis hatta arapça kelimeler çok kullanmıştır. Onun dini konudaki mesajlarını dini bilgisi olmayan bilim adamı tabiki anlayamaz. Abay eserlerinin birçoğunun Kuranla bağlantısı var olduğu kesindir. Bunun sebebini Abayı araştıran bilim adamı M. Mirazhmetov şöyle açıklamaktadır: “Kazak haşkıının ruhani dunyasında XIX yüz yılda İslam dini geniş dyunyaya yayılmaya başladığında ulu alim köyünde mektep-medresede eğitim öğrendiği ve dünya gcrüşünün oluşmaya başladığı devirdi.”⁵¹. Gerçekten baktığımız zaman Abay’ın birçok eserleri dini alanda yazılmıştır. Bu demek oluyorki Abay’ın yaşadığı ortamdaki dinleyicileri arasında dindar bilgi sahibi olanların var olduğunun işaretidir. Böylece alimin kaleminden zuhur eden eserlerin, şiirlerin ve nasihatnamelerin o zamandaki doğru din anlayışını inşa etme ve yanlış fikirleri çürürtme amacı taşıdığı görülmektedir.

2.1. Tanrı Anlayışı

Abay “Allah demek kolaydır” dye başanan şiirinde dini meseleleri anlatmıştır. Allahı tanımak konusundaki düşüncelerini ortaya koyuyor. Bu şiirin içeriği kuran ve hadisle aynıdır. Bununla beraber alimin diğer yazdığı eserlerindeki meselerile bu şiiri bağlantılıdır. Dolayısıyla bu şiire dini analis yapmak zorundayız.

Abay kendi şiirinde “Allah demek kolaydır”, “Allaha ağız yol değil”, “istekli kalp samimi yürek”, “başkası Hakka giden yol değil”, “vucudun tüm küvveti”, “sanata harcar tüm gücün”, “yüreğin akıl durağı”, “aşık olsa Allah için”, “Akıla sığmaz o Allah”, “Tarif edmeye dilim çok kısa”, “tamamına çübhesiz”, “Neden mevcüt o şahit”, “akılla havas hepsine”, “bilemez yürek sezmektedir”, “mütekelimim mantığı”, “boşuna boş ezedür”⁵², diyen 4 satırlık şiiridir. Şiirin içeriğinde “Allah”, “Hak”, “tağrif”, “mevcüd”, “akıl”, “havas”, “mütekelimim”, “mentikin”, gibi arapça kelimeler kullanmıştır. Böylece şiir içeriği dini konularla bağlantı kurarak derin meselerlere deyinmiştir. Bir başka taraftan böyle dini hem arapça kelimelerle oluşan şiiri anlamak sıradan herkime olsa kolay değildir. Bu şiir satırlarında Abay zamanındaki bazı kimseler için Allah demek onun diline ağır olmayan rahatça ifade edebildiğini bildirir. Abay bu meselenin farkına varıp bugün de “Allah denilen sözü söylemek kolay” olmaya başladı ama bu söz sadece dille kuru kuruna ifade edecek söz değildir, mağnası ibadetten, davranıştan, ahlaktan, görünmesi lazım olan mühüm şeydir.

Bir başka tarifle söylenen söze göre ameli de olması gerekir. Herbir insan kendi boyundaki kötü alışkanlıklardan temizlenip, evvele kuru sözle değil teslim olduğunu güzel amelile ispat etmesi lazım gelir. Fakat bu iş kolay değildir. Alim’in “Allah diyen söz kolay” şiirinin derin içeriğinde gizlenmiş olan salih ameldir. Yagni “Allah” demek dile söylenmesi kolay olabilir ama kol, göz, kulak, ayak gibi diğer vucut parçalarının söze uyuması ve böylece bütün vucudun bir olup Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğmesi, riyadan uzak olması samimi

⁵¹ Mirzahmetov, *Muhtar Avezov Jane Abaytanu Problemaları*, 296.

⁵² Kunanbayev, *Şiğarmalarının Bir Tomdik Toliğ Cınağio*, 694.

olması kolay değildir. Bu çok zor bir iştir. Bunu anlatmak amacıyla Abay “Allah’a ağız yol değildir” diyerek tek sözle inanmadan söylemekle iman tam olmayacağını anlatmaktadır. Alim’in bu düşünceleri bir başka şiirlerle de bağlantı kurmaktadır. Örnek; “Ementu okumayan kişi var mı? / Va Kutubihi demekle işi var mı?” bu şiirde de aynı şeyi anlatmaktadır. Bu şiiri açıklayarak ifade edersek anlam şöyledir. Abay günümüzde ben Allah’a, onun yaratmış olan meleklerine, gönderen kitaplarına, seçilmiş peygamberlerine, kıyamet gününün hakikat olduğuna, adem oluna gelip giden iyilik ile kötülüğün sevinç ile kaygının öldükten sonra dünyada işlediği tüm işlerin hesabını vereceğini söylemeyen kimse var mı? Bu şeyleri sadece kuru sözle söyleyenler’in Allah’ın adem oğlunun iyiliği için peygamberler vasıtasıyla gönderilen kitaplarda ne yazıldığına bakan ve okuyup amel eden kişi var mı? diyor. Böylece dille söylenenlerin aslında tasdik etmeden ve ameli hiçe sayan durumların oluşunu beyan ediyor ve bu işi düzetmek amacıyla bu kısa iki satır şiirle derin mesaj anlatıyor.

Abay 38 kara sözünde “İman dediğimiz sadece inanmakla kalmaz, Allah-u Teala’nın tek olduğuna ve Kuaran’ın Onun sözü olduğuna ve peygamberimiz Muhammed Mustafa salallahu aleyhi vessalamın onun tarafından elçi olduğuna inandın. Evet bununla ne bitti?” diyor. Böylece kendi zamanındaki “Allah”, “Allah” diyerek sadece dilile tekrar tekrar zikir çeken ve doğru yoldan uzaklaşan ilimsiz sufileride eleştiriyor. Onların izinden gidenleri aynı 38 kara sözünde: “herbir cahil’in bir tarihat yoluna düştük demesi biz bozulduk demesi gibidir”. Buradaki “herbir cahil’in” demesi dini ilimi yok, ama kendisini musulman olarak bilen birirsidir. “Bir tarihat yoluna düştük” demesi çeçitli süfi cemeğatından birisine tabi olduk diye sözle duyurması ve bununla övünmesi düşünen insan için bu iş biz bozulduk doğru yoldan uzaklaştık demesinden başka bir şey değildir. Aslında Abay “Allah denen söz kolay” şiir’in o zamanki dış görünüşte kendilerini evliya zanneden sufi ve bilgisiz inanları eleştirmek ve onların doğru yola gelmeleri için seslenmiştir. Bu fikirimizi Abay’ın 1909 yılındaki el yazma eserinin biririktiren Kekitey İskakoğlunun Abay hakkında yazan hatıraları delil olarak küvetlendirir. Kekitey Abaydan bahesedken: “esirese igtikata pek mükam” (inanç meselesinde çok dikkat ederdi) diyor. Ne zman bir şey yaparsa veya kalam ederse “bunu yaparsan dinin kabul ettiği şey buysa insanlık için yararlı olanı” derdi. İbadetin en büyük olanı gönülün temiz olmasıdır. Abay “istekli yürek ak gönül / Başkası Hakk’a kul değildir” isimli şiirin biraz değerlendirelim. Abay demek istediği kim olursa olsun “İstekli yürek, samimi ak gönül” olmazsa, bundan başkası Tanrıya kul olamaz. Yagni istekli yürekle yapılmayan ibadet Allah kulluk değildir. Bu demek oluyorki neffsine kul olmuş.

Abay’ın burda “istekli yürek ak gönül” diye bölüp almasının bir başka sebebi vardır. Çünkü Allah ademi yaratıp, melekler’e ona saygı göstermesini emir ettiğinde şeytan buna itiraz etmiştir ve Allah’ın gazabına uramış ve bunun inanın yüzünden olduğunu söylemiş ve kıyamet gününe kadar müddet vermesini istemiş. Allah ona mühlet vermiş o ise, beni

azınlığa mahkûm ettiği için, doğru yolunun üzerinde pusu kurup oturacağım demiş⁵³ ama burda ihlaslı kulların müstesna olacağını bildiriyor. Abay'ın bu şiirindeki mesajın anlamıda bu olsa gerek. 35 kara sözünde: "Mahşer günü toplandığımızda Allah-u Teala, hacı, hoca, sofu, cömert ve şehitleri dizip soracak diyorlar. Dünyada izzet için, hürmet görmek için hacı olanı, hoca olanı, sofu olanı, cömert olanı, şehit olanları ayrı yere koyacak diyorlar. Ahiret için sadece Allah'ın rızasını kazanmak için olanları ayrı bir yere koyacak diyorlar". Dünya için olanlara şöyle söyleyecek diyorlar: "Sizler dünyada hacığa, hoca efendi, sofu bey, beyefendi, batur bey desinler diye marifet sahibi olmuştursunuz, öyle şeyler burada yok. Sizlerin mutlu dünyanız harap oldu, böylece sizlerin marifetiniz de bitti. Şimdi burada saygı görmek bir yana sorguya çekileceksiniz. " Yagni Abay'ın burdaki demek istediği şey Allaha olan gerçek samimiyet temiz gönülden ak yürakten olsa gerek. İnsanlar görsün ve onların bilsin diye riya için değil Allah için samimiyetle yapılması lazım.

Abay, Şekerim, Meşhür Yusuf ve diğerleri, geleneksel dini dünya görüşümüzün Hanefi mezhebine ve Mâtürîdî inanç mezhebine dayandığını söylüyorlar. Din eğitimcilerinin eserlerinde ifade edilen dini fikirlere bakıyoruz. Nitekim tarihi verilere bakacak olursak, Hanefi mezhebinin ve Mâtürîdî mezhebinin Orta Asya'da binlerce yıldır yerleştiğini görebiliriz. Nitekim son bin yılda bu alanda Hanefi mezhebi ve Mâtürîdî mezhebi ile rekabet edebilecek bir rakip çıkmamıştır. Bunun temel nedeni, Orta Asya Türk halklarının bu mezhebin ve inanç okulunun dini ilke ve esaslarına bağlı olmalarıydı.

Kazak aydınlarının dini inançlarının geleneksel Hanefi okulu ve Maturidi inanç okulu ile bağlantılı olduğuna dair çok sayıda kanıt var. Yüzyıllar boyunca Orta Asya'daki Müslümanlar aynı fıkıh okuluna ve aynı inanç okuluna bağlı kaldılar. Ancak bu fikri açıklığa kavuşturmak için, Kazak eğitimcilerinin Yüce Allah'ın (ilahiliğin) konusu ve mahiyeti ile inancın esasları konusundaki eserlerinden birkaç örnek vermek istiyoruz.

Hakim Abay "Tasdik" kitabında şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir şeyi hikmetsiz yaratmadığı, hikmetsiz bir şey teklif etmediği bilinmektedir. "Herkesin bilgeliği vardır, herkesin bir nedeni vardır." Ehl-i Sünnet mezhebine mensup Eşgarîler, Allah'ın fiillerinde hikmet bulunmayabileceğini söylerken, Mâtürîdî mezhebinin temsilcileri Allah'ın her amelinde hikmet olduğuna inanırlar. Yani Hakim Abay'ın "Cenâb-ı Hak hiçbir şeyi hikmetsiz yaratmadı, hikmetsiz hiçbir şeyi teklif etmemiştir" şeklindeki dinî konumu, onun Mâtürîdî akidesine bağlı olduğunu gösterir.

Hakim Abay'ın ilahi şiirlerinden birinde:

Yaratan ve yerleştiren O'dur.

İlk sahibini özlemememek mümkün mü?

⁵³ El-A'raf, 7/16-19.

Ve onu düşünmeden ona geri dönmek istiyorsun,

Merak ediyorum, diğer zihin tatmin oldu mu?

Bu yansımada Hakim Abay, Tanrı'nın mekansız olduğu, varlığının aşkın olduğu, akıl yürütmenin imkansız olduğu konusunda uyarır. İmam Mâtürîdî ise Allah'ın bütün sıfatlarını kabul ederken, madde, zaman ve mekân gibi şeylerin Allah'a isnad edilemeyeceğini savunur. Ancak Kuran'da Allah'ın bir yüzü ve bir eli olduğunu söyleyen ayetler, Ehl-i Sünnet inançlarına ters düşmeyecek şekilde tefsir edilebilir.

Böylece, Hakim Abay'ın, Yüce Yaratıcı'ya muhatap olan bazı sapkın mezhep anlayışından tamamen yoksun olduğunu, tam tersine ona karşı madde, zaman ve yer vermenin mümkün olmadığı Hanefi ve Mâtürîdî öğretilerine bağlı kaldığını görüyoruz.

Abay'n yetiştirdiği öğrencilerinden biri olan Şekerim Hudaiberdioğlu, "İslam'ın Durumu" adlı kitabında şunları yazdı: O'nun elçilerine ve gönderdikleri bütün kitaplara inandım. Bütün peygamberlere inandım. Ben ahirete inanıyorum. Yüce Allah'ın kaderi olmadan tüm iyi ve kötü işlerin olmayacağına inanıyordum ve öldükten sonra dirileceğine inanıyordum.⁵⁴

Eş'ari mezhebinde "ölümden sonra dirilme", ahiret inancıyla birlikte ele alınır. Maturidi akidesinde iman, Şekerim'n belirttiği 7 esastan oluşur. Bu Abay'ın en yakın öğrencisi olan Şekerim'n de Maturidi inancında olduğu anlamına gelir.

Şekerim, inancın temelini kalpte olduğuna inanır. Cenab-ı Hakk'a iman etmeyeninin imanı yoktur ve Hakk'a, Yaratıcısını taklit ederek yükselmeyen, günahkârdır. Müslüman, büyük günahlarından dolayı imandan sapmaz ve küfre düşmez. Bu hayatta gerçek bir mümin olarak algılanır. Sadece günahlarından dolayı günahkar sayılır.⁵⁵

Bazı sapık dini gruplar, imanı ve amelleri bir bütün olarak değerlendirmeyi ve irtidat edenleri küfre çağırmayı yanlış görmezler. Eş'ari mezhebinin temsilcileri, imanı ve amelleri bir bütün olarak görmezler, salih amelleri imanın gelişmesi için şartlar olarak görürler. Hanefi ve Mâtürîdî inançlarında iman kelime-şehadetini okuyup kalben tasdik etmekten ibarettir. Şeriatın emrettiklerini ve yasakladıklarını yapmayan, kâfir sayılmaz. Sadece günahkar sayılır. İmam Ebu Hanife Fıkıh-ı Ekber kitabında şöyle buyurmuştur: "İman, dil ile konuşmak, kalb ile tasdik etmektir. Gök ehlinin ve yer ehlinin imanları, inanılan şeyde artmaz ve eksilmez."(Fıkıh-ı Ekber) İmam Mâtürîdî, amelin imandan ayrı olduğunu söyleyerek şöyle buyurmuştur: Yani Şekerim Hacı'nın kalbiyle mümin kabul etmesi, onun Mâtürîdî akidesine bağlı olduğunu açıkça göstermektedir.

⁵⁴ Şekerim Kudaiberdiyevich, *Müslümandık Şart* (Orenburk, 1993), 96.

⁵⁵ Şekerim Kudaiberdiyevich, *Müslümandık Şart* (Orenburk, 1993), 100.

Büyük Kazak eğitimci ve etnograf Meşhür Yusuf Kopeyğlu, şiirlerinden birinde gerçeğin doğası ve karakteri hakkında şunları yazdı:

O, bir yanılsama değil, Tanrı'nın incisidir.

Onları ayırma.

Allah'ı hiçbir şeye benzetmek

Hiçbir şey O'nun gibi değildir.

Gökte ve yerde Tanrı yoktur.

Allah'ın yerini kimse bilemez.

Tanrı her bakımdan saftır,

Mümin Allah'ı sevmez.

Sekiz özellikten biri kalemdir,

Yüce Allah konuşur.

Bizimki gibi bir dilde konuşmak, yan tarafta değil,

Bir dile ihtiyacı yokmuş gibi görünen bir insan.

Ön, arka, alt, üst, sağ, sol yok.

Ağız, burun, bacaklar, kafa, gözler, eller yok.

Ağız, burun, bacaklar, kafa, gözler, eller yok.

Kitapta görüldüğünden daha fazlası var

Onuncu yüzyılda Nişabur bölgesinde Allah'ı tabiata benzetererek O'nun bir madde cismi olduğunu anlayan Müşebbiha-Müçassime hareketi tarih sahnesine çıktı. Vejh (yüz), iad (eller), janb (yan), maşiyat (varış), itian (kalkış), fevaha (yukarıda olmak) sıfatlarının Kuran'daki dış anlamlarına dikkat etmişlerdir. Bu tür hadislerin görünümüne de dikkat çekmiştir. Mesela Peygamber (Allaah'ın barış ve nimetleri onun üzerine olsun) dedi ki: "İnsanı Rahman'ın suretinde yarattı", "Müminin kalbi Rahman'ın iki parmağı arasındadır" diye hissettim. omuzlarımla. "Allah'ı yaratılışa benzetti.

Öte yandan, Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdî ve Eş'arî ekollerinin öğretilerine göre, Yüce Yaratıcı'yı tabiata, yaradılışı Cebber Hakk'a benzetmek caiz değildir. Büyük Yaratıcı aşkın bir güçtür. Bu, Kuran'da şöyle bildirilmektedir: "O'na denk güç yoktur" (İhlas, 4). İmam Ebu Hanife, Fıkh-ı Ekber adlı kitabında şöyle buyurmuştur: "O, mahlûklarından hiçbirine benzemez ve mahlûklarından hiçbirisi de onun gibi değildir." Yâni müşabbiha-mücassime itikadı, dalâlete ve küfre götüren bir îmândır.

Nitekim Meşhur Yusuf'un yukarıda bahsi geçen şiirinde: "O Allah'tır, beden (vücut) inci değildir, illüzyon değildir", "Bir Allah'ın yerini kimse bilmez", "Ağız, burun, bacaklar, baş, gözler, eller yok, ağız, burun, bacaklar, baş, gözler, eller yok" sözleri onun Maturidi akidesini yaydığını göstermektedir.

2.2. İman Anlayışı

Abay 13 kara sözünde⁵⁶ İman hakkında "İman dediğimiz , Allah-u Teala'nın şeriksiz, şübhesiz birliğine, varlığına ve bize Peygamberimiz s.a.v aracılığıyla gönderdiği her türlü farzlarına ve bildirdiklerine boyun eğip inanmaktır. " diye anlatmıştır. Dini düşüncede iman gözle görülen elile tutulan sadece teorik olarak kabul edilen bir şey değildir aksine gözile görünmez kol ile tutulamaz fakat var olduğunu akıl reddedemez gaybe inanmaktır. Abay Kunanbay takiki iman anlayışını 13- üncü kara sözünde yakın iman olarak anlatır. Aslında bu iki kavram bir birine çok yakın eş anlamlıdır. Abay iman hakkında açıklama yaparken gerçek iman derin tanımla aynıdır ve ikinci olarak imanı ahlaki, insanlık meseleleriyle aynı görmüş onu haya, ihlas derecesine yükseltmiştir.

Bu konu hakkındaki kendi görüşünü Abay 38 – kara sözünde şöyle ifade eder: "....peygamberimiz sallallahu alaeihi vesselam kendi hadisinde "men la hayaun lahu ve la imanun lahu" (Hayası (utanç) olmayan kimsenin imanı tam sayılmaz) demesi sözümüzün bir delildir. Bizim Kazakların kendi ata sözü vardır: "haya kimdeyse iman ondadır" diyerek konuyu delile anlatır. Böylece dini arka tutup sadece kendini düşünenlere ise. Yakini imanı var demek için ilmi olmayan, taklidi imanı var demek için kararlılığı olmayan; ya aldatana veya azdırana veyahut da menfaatine bakarak aka kara diyen, karaya ak diyen, yalana gerçek deyip yemin eden kişilere ne diyeceğiz?" Bu tarz sanattaki insanlardan aslında kişi kendini korumalı! Abay yukarıda bahsedilen sözün de, söz konusu bu tür insanların imanının zayıf olacağını anlatmaktadır. Bir de inanılması zorunlu olan inanç konuların inkar edenler ise ahiret günü Allah'ın affına ve efendimiz Peygamber'in şefaatinde mahrum kalacağını da bildirmektedir. Kendi nasihat sözlerinde onların yaptığı hatalarını düzeltmeye çalışır. Abay otuz sekizinci kara sözünde Allah'ı tanımanın yolu onun sekiz sıfatı ve Kuranda anlatılan doksan dokuz güzel isimlerin öğrenmekle olacağını anlatır. Bu anlatılan sıfatların Allah'ın

⁵⁶ Aslında kara söz değil Abay'ın el yazmasında Nasihati Kazaki veya Akliya olarak geçmiştir. Ama daha sonra yeni baskılarından bugüne dek Abay'ın Kara sözleri olarak halk arasında yaygın tanılmıştır. Bu yüzden bizde kayıtlarda yaygın olanı Kara sözler olarak ifade edeceğiz.

kendine has sıfatları olduğunu beyan ederek bu sıfatlardan dört tanesini açıklar. Allah'ın sekiz sıfatının ilim ve küdret sıfatından başka altı sıfatının bu iki sıfata mecbur olduğunu bildirmektedir. Bu anlatılanları daha iyi açıklar olursak, "...Biz Allahı zatından değil tek isim ve sıfatlarından dolayı tanıyabiliriz ve böyle iman ederiz. Bizim sınırlı aklımız sınırsız güç ve küdret sahibi Allah'ı tamamen tanımamıza gücü etmez ve sadece sıfatlarını tanıdıktan sonra iman etmekle sınırlı kalırız⁵⁷.

Dini düşünce tarihinde Allah en kamil sıfatların sahibidir. Bizler onu bu sıfatlar ile esmaül hüsnâ ile tanırız. Allah'ın sıfatları zati ve subuti olarak ikiye ayrılır. Sadece Allah'ta bulunan sıfatlara zati adı verilir. Subuti kelimesinin sözlük anlamı mutlaklıdır ve Allah'ta bulunması zorunlu olan nitelikleri tanımlamak için kullanılır.

Zati ve Allah'ın yalnızca zatına ait olan sıfatlar'a

Vücut - kelimesinin anlamı varlık demektir. Vücut sıfatı ise Allah'ın bir ve tek olduğu manasına gelir.

Beka - Allah'ın sonu yoktur. O ezeli ve ebedidir.

Kıdem - Yüce yaratıcı zamandan münezzehtir.

Kıyam Bi-Nefsihi - Allah, kimseye ihtiyaç duymaz. Yaratılan her şey Allah'a muhtaçtır.

Vahdaniyet - Ferd-i Vahid ile aynı manaya gelir. Allah'ın bir ve tek olması demektir.

Muhalefet-ün Lil Havadis - Allah'ın sonradan yaratılan hiçbir şey benzemediği anlamına gelir. Allah'ın subuti sıfatlar şunlardır.

Kudret - Evreni yoktan var eden Allah'ın her şeye gücü yeter. Bir şeyin olmasını istediğinde "Ol" der ve olur.

Semi - O gizli konuşmaları ve fısıldaşmaları bile duyar.

Basar - Basar, gören demektir. Allah, dünyada olan her şeyden haberdardır. Onun izni ve rızası olmadan hiçbir şey yapılamaz.

Hayat - Allah'ın Hayy sıfatı ile aynı anlama gelir. O diridir. Onsa uyku hali ya da yorgunluk hasıl olmaz.

Tekvin - Gördüğümüz ve göremediğimiz her şeyin yaratıcısı Allah'tır.

Kelam - Kelam sıfatı, Allah'ın kullarıyla kelimelere ve seslere ihtiyaç duymadan konuşabilmesi anlamına gelir.

⁵⁷ Smayıl Seitbekov, *İman Negizleri* (Almatı, 2011), 376.

İlim - İlm-i Ezel olarak da bilinen ilim sıfatı, Allah'ın kâinattaki her şeyden haberdar olması demektir.

İrade - Allah en büyük iradedir ve her şey onun istemesiyle gerçekleşir. Aslında Allah'ın subuti sıfatları Allah'ın zati varlığı olmazsabile zatile beraberdir. Fakat bu sıfatlar Yaratan'ın zati sıfatlarından ayrı sayılamaz. Maturidilerin görüşünde subuti sıfatların sayısı sekizdir, Eşarilerde ise yedi Tekvin sıfatın Kudret sıfatıyla bir kabul edip, subuti sıfatları yedi diye sayarlar⁵⁸.

Bundan sonra Abay'ın otuz sekizinci kara sözüne tekrar dönelim,"...Ben burda size dört tanesine bildireceğim. Onun ikisi ilim, küdret. Sekiz sıfattan kalan altısı bunların şerhidir",- diyen sözlerini harırlarsak, âlim Abay'ın İslam mezhep inancı bakımından Maturidi görüşünü benimsediği anlaşılır. Bu hakkında bilim adamı Ş. Kerim: "Abay'ın iktikadi inanç açısından görüşü Orta Asya halkları arasında yerleşen geleneksel Maruridi mezhebinin tesriyle oluşmuştur.." ⁵⁹

Kazak halkı nice asırlardır İslam dini'nin iman inanç bakımından Maturidi ve tagat ibadette Hefefi mezhebindedir. Günümüzde Kazakistan Müsülmanları Dini başkanlı'da bu yolda yürümektedir.

Sonuç olarak, iman – Allaha, peygamberlere, kitaplara, meleklere, ve ahiret gününe samimi yürekle inanmaktır. Dini terimlerde ve Abay'ın anlatılarında iman bilgi ve ilime dayalması lazım. Bir sözle anlatır olursak iman meselesinde bilgi en önemli araştıdır. Çünkü iman insanın kalbinde öne akıl'ın kabul edilmesiyle yerleşmektedir.

Abay akıl hakkında yirmi sekizinci kara sözünde: ".....Her bir gerçek şey akıldan korkmasa gerek...." diye kendi zamanındaki işan mollaların bazı yanlış fikirlerini reddederek, onlara "....Madem öyle o zman biz akli etmeyi kendi haline bırakmazsak, Allah'n düşünceye sahip olan kimse için iman etmeyi gerekli kıldığını nasıl izah ederiz? Diye akıl etmenin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Aslında iman meseleleri kendi aldına büyük konular akıl nakil ilişkileride önemli konulardan Abay ise bu meseleleri kendi zamanında halkın anlayacağı dilde izah etmiştir.

Hakim Abay derin ve kapsamlı bir şekilde Tanrı bilgisi üzerinde durur. Örneğin otuz sekizinci kara sözünde Allah'ın sıfatları üzerinde durmuştur: "Hayat, Gylym, Kudiret, Basar, Samig, İrada, Kelam, Takuin" ve sekiz sıfat bahsetmiştir. Allah'ın sıfatlarının altı Zati ve sekiz Subuti olarak sınıflandırılması, Sünni İslam'ın Maturidi ve Eşgari okullarına özgüdür.

Abay bir şiirinde şöyle demiştir:

⁵⁸ Seitbekov, *İman Negizleri*, 141.

⁵⁹ Şemsettin Kerim, "Abay'ın kara sözlerinin akıl ve nakil anlamı" (Egemenlik ve Abaytanu Uluslararası Konferans, Almatı: Print Express, 2010), 272.

"Yeri veren, insanları yaratan O'dur.

İlk sahibini kaçırmak mümkün mü?

Ve onu düşünmeden ona geri dönmek istiyorsun,

Başka bir hedef makul mü?".

Abay'ın sözlerinin teolojik analizine göre, İslam dünyasında Tanrı bilgisinin ana doktrini ("Maturidi ve Eşgari'den oluşan "Ehlu Sünnet vel Cemaat") - Sünnilerde Tanrı'nın mekansızlığı ifade eder inanç.

Abay'n "La Mekan'ın yeri, evi yoktur" tabirini kullanması, onun İmam Mâtürîdî'nin mezhebini çok iyi bildiğini gösterir. İslam akidesinin temel ilkelerine göre: Allah uzayı yaratmadan önce vardı. Mekanın yaratılmasından sonra da durum aynıdır. Tanrı bir halden diğerine değişmez. Yani uzun süredir evsiz olan Tanrı, mekanı yarattıktan sonra, o mekanda yaşayarak değiştirilemez. Çünkü değişim Tanrı'nın bir özelliği değildir. Doğanın bir özelliğidir. Tanrı dünyayı yaratmasına rağmen, Tanrı'nın ona ihtiyacı yoktu. Habitat ihtiyacı bir doğadır. İhtiyaç ve değişim, zayıflığın işaretleridir. Zayıflık ise Yüce Allah'ın bir özelliği değildir.

Aslında insanın bu hayattaki her şeyi gördüğü ve öğrendiği şeylerle kıyaslaması ve idrak etmesi doğaldır. Ancak alimler, "Ne düşünürseniz düşünün Allah onun gibi değildir" diye uyarılmışlardır. Bu nedenle Sünnî âlimler Allah'ın özel bir sıfatını vermişlerdir: "Muhalefetü'l-lil el-Hauadis". Bunun anlamı, "Tanrı, hiçbirinden farklı olarak, sonraki zamanların yaratıklarından farklıdır."

Modern toplumda, "Allah arşa çıktı, kuruldu, tahta oturdu" gibi Allah'ın tabiata benzerliği gibi olumsuz görüşler, Kuran'ın mecazi "müteşabih" ayetlerine atfedilmektedir. Bu tür görüşler, Abay'n zamanında modern bir mesele haline geldi. İslam akidesinin temel ilkelerine göre Allah'ı beşeri, antropolojik ve genel özelliklerle anlatmak yasaktır. Bu tür nitelikler, Tanrı'nın bir eksikliğidir. Bu Kuran'ın temelidir: "Onun benzeri yoktur!" / 3 /, "Allah'ı taklit etmeyin" / 4 /, "Allah'ın eşi yoktur" / 5/.

Evet, Tanrı başka hiçbir yaratığa benzemez. Tanrı'nın varlığının kesin bir başlangıcı yoktur - ebedi, sonu yoktur - ebedi. Ve Allah'tan başka her şeyin, yani tüm dünyanın, uzayda belli bir kökeni ve yeri vardır.

Allah yer ve zamandan etkilenmez. Çünkü sonradan yaratılmıştır. Ve Tanrı, hiçbir yer ve zaman olmadığına vardı. Nihayetinde yer ve zaman Allah'ın elindedir. Kuran, "(Ey Muhammed!)" Gökler ve yer kimindir? Onlara her şeyin Allah'a ait olduğunu söyleyin, "yani yurdun ve içindekilerin Allah'a ait olduğunu söyleyin.

Buna Tanrı'nın Arş'ı da dahildir. Buruc Suresi 15. ayette "(Allah) büyük arşın Rabbidir" vurgulanmaktadır. Kendi sırrı var. Arshi sözlükte kelimenin tam anlamıyla "garip" anlamına gelir. Dini kaynaklara göre altında "Kürsi" adında bir küp vardır.

Kısacası İslam biliminin en zor ve karmaşık dallarından biri olan Hakim Abay'ın şiiri, o dönemde Kazak halkının din okuryazarlığının oldukça yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Kazak halkı sadece İslam'ın yaşam ilkelerine bağlı kalmamış, aynı zamanda akidenin karmaşık konularını da doğru bir şekilde anlamıştır. Abay, bu disiplinde insanın rolü, "Gakla" da yaşamın anlamı ve amacı hakkında kapsamlı felsefi fikir ve düşünceler geliştirdi. Hayat, dünya, toplum ve insan, insan ve iktidar, insan ve Allah arasındaki ilişki, alimlerin Yaratıcı'nın kanunları hakkındaki görüş ve sonuçları, hakikate dayandıkları için her zaman gerekli olacaktır.

2.3. İnsan Anlayışı

Toplumumuzda insanlığın doğuşu, amacı ve işlevi hakkında farklı görüşler vardır. Tabii ki, bu tür tutumların oluşumu, her insanın eğitimi, ruhun inançları, yaşadığı çevre ve çevre hakkında bilgi edinme arzusu gibi faktörlerle yakından bağlantılıdır. Günümüzün hızla gelişen bilgi teknolojisi dünyasında, insanlığın sevinçleri ve üzüntüleri yavaş yavaş senkretik bir sistem haline geliyor. Zamanla kültürler ve dinler arası diyalog konusu gündeme gelmiştir. On dört asır önce indirilen Kuran, insanın kökenini, büyümesini, amacını ve toplumdaki rolünü açıklamak için benzersiz bir yaklaşım sunar. Bu, Doğu ya da Batı değil, İslami bir görüş. Geçmişte İslami görüş Doğu'da yaygındı, ancak son yıllarda Batı'da yayılmaya başladı ve çeşitli engellere ve anlaşmazlıklara rağmen, bu dünya görüşünün bir takım ilkeleri çeşitli alanlarda bilimsel olarak kanıtlandı. Din âlimleri bunu Kuran'ın bilimle çelişmemesine bağlarlar. Kuran metnindeki ilk ayet insanı bilgiye çağırır. Kısacası İslam, her zaman insanlığın eğitimini desteklemiş ve inancının ayrılmaz bir parçası geçmişte bilginin değerini yükseltmiştir. Onsuz sabrın doğru olmayacağını savundu. En son bilimsel ve teknik ekipmanların yaygın kullanımı, doğanın gizemleri ve derin okyanusların derinliklerindeki yaşamın gizemleri ve gizemleri, galaktik harikaların bilimsel yeniliği Kuran ayetleriyle uyum içindedir. Çeşitli alanlarda araştırma ve incelemeler yapan Batılı bilim adamlarının Kuran ayetlerinin beşeri sözler olmadığını kabul etmeleri ve İslam'ı benimsemeleri giderek yaygınlaşmaktadır. İslam dünya görüşüne dayalı olarak, "Müslüman alimler tıp, astronomi, kimya, mantık, fizik, matematik, ekonomi, müzik, psikoloji ve sosyoloji alanlarında birçok bilimsel keşifte bulunmuşlardır" ve lider olmuşlardır ve çeşitli alanlarda biliyordu.

Abay Kunanbayoğlu da bundan bahsetmiş ve eserlerinde özellikle kara sözlerinde Yüce Allah'ın her yerde var oluşu, birliği ve büyüklüğü hakkında atasözleri ve hikmetli argümanlar vermiştir. Abai'nin eserlerinde "Adam" kelimesi 270 defa geçer.⁶⁰ Şair, bu kelimenin Arapçada Kur'an metninde kullanılmasından da bahseder. Örneğin 38. ayette "... insanı O yarattı" deniyor. Bu gerçek dikkate alınmalıdır. Abay dilindeki "Adam" kavramı, genellikle dini-İslam metinleriyle, bazen de Abay dilini ayırt eden ifadelerle ilişkilendirilir. Bu nedenle,

⁶⁰ Mirzahmetov, *Muhtar Avezov Jane Abaytanu Problemleri*, 123.

modern okuyucu için Abay'ın eserlerindeki "İnsan" kavramının açıklanması gerekiyor. Abay'ın eserlerindeki "Adem" kavramının dini metinlerle nasıl örtüştüğüne dair birkaç örnek:

"İnsanoğlu ağlayarak doğar, üzülmekle ölür. İki arada, bu dünya rahatının nerde olduğunu bilmeden, birbirini takip edip, birbirine övünüp, kıymetli ömre anlamdıramadan, boşuna, hoş olmayan davranışlarla, uygunsuz bir şekilde geçirir, bittiğinde bir günlük ömürü tüm mal varlığına satın almak istese de, bulamaz. Kurnazlık yapmak, göz süzüp, dilenip, adam sömürmek beceriksiz, alçak insanların işidir. Önce Allah'a güvenir, sonra kendi gayret ve çabana dayanarak çalışırsan, kara toprak bile karşılığını verir, boş bırakmaz".

Alçakgönüllü olmak aynı yasalara uymaktır. Erkek eş toplumun kendi kuralları ve düzenlemeleri vardır. Halk arasında bir düzen olduğu gibi, devletin kurduğu bir düzen de vardır. Herkes bu kural ve düzenlemelere uymak zorundadır. Çünkü ülkenin tanıdığı kanunları çiğnemek suçtur. Bu nedenle, anlamak ve hissetmek bir alçakgönüllük işaretidir.

Alçakgönüllük aynı zamanda bir kişinin mahremiyetinin bir ölçüsüdür. Genel olarak can, mal ve yaşam şartlarının gerekleri herkes için aynıdır. Bu bakımdan halkın refahı, geçimim ve maddi refahı ne olursa olsun, alçakgönüllü bir insan, ihtiyaçlara para harcamadan hemşeriolmaya çalışır. Bu dünya hayatının bir imtihan olduğunu anlayarak muhtaçlara yardım eder ve yüksek ahlak gösterir. Bu şekilde cinsel arzularını dizginler ve ülkenin iyiliğine hizmet eder. Eğer şehvete teslim olur ve zihni bir kenara iterse, mahkumdur.

Bu tür insanlar Abay tarafından şiddetle eleştiriliyor. Kibirli,

Cinsel arzularını dizginleyenlere, "Doğdum, büyüdüm" diyerek şöyle diyor: // "Benimle misin?" - der ki // Cehalet işareti aynıdır. // Dün oğlum, geldin ve çok şey yaptın, // Aynı anda durma zamanı. İnsanı sev, Tanrı'nın bilgeliğini hisset, // Hayatta bundan başka ilginç olan ne?! », - hayatın gerçeğini ahlak, alçakgönüllülük, sevgi ve Tanrı'nın bilgeliği bağlamında açıklar.

Abai'nin çalışmalarının özü insan sorunlarına dayanırken, dini metinler de insanlığın yararına yöneliktir. Kuran ve Hadis metinlerinin formları

- Bir kişi. Dini metinlerde kişi, ismiyle kişi değil, iyi ile kötüyü ayırt edebilen akıl sahibi kişidir. Daha az maaşı olan bir kişi, dini görevleri yerine getirmek zorunda değildir. Bu dünyada sorgulanmayacaktır. Bu nedenle insan akıllı, Tanrı'nın en değerli armağanlarından biridir. Kuran metinlerini ve hadisleri hem anlamak hem de yorumlamak akıl ister. Hakim Abai de eserlerinde insan haklarından çokça bahseder.

Abay'ın "Kamil insan" doktrini, "Bilimsiz gurur" şiiriyle başlar. Bu arada, "beş asil" ve "beş düşman" in temeli, bu arada, Profesör M. Myrzakhmetovich temeli alır. Hakiki imanı, cömertliği, bilimsel anlayışı ve kıskançlığı, sahte imanı karşılaştırır.

Abai'nin dünya görüşünde bu fikir derinleştirilir ve bir kişi için gerekli olan "beş asil nitelik" ve "beş düşman" belirtilir. Elbette bugünün öğrencileri Abai'nin bu dersini okuldan öğrenecekler. Ancak bu yeterli değildir, her genç, dünya görüşünün oluşumunda bilinçli olarak "ruhun sağlıklı gıdasını" içmeye yöneldiğinde tam teşekküllü bir insanın yoluna girebilir.

Abai'nin tanımladığı tam kişi kimdir? Abai "kalp" şarkısını söylüyor. Kazak kalp kavramının "kalp adamı", "cesur adam"dan başka bir şey olmadığını, ona yeni bir anlam kattığını ve ona bir lütuf ve merhamet kaynağı olarak felsefi bir anlam verdiğini kaydetti. Akıl, kuvvet ve gönül birliğini ilk sıraya koyar. 17 Kasım'da yürekten konuşuyor: "Kan içimden akıyor, ruh bende yaşıyor... Adalet, onur, utanç, merhamet, nezaket denilen her şey benimle çıkıyor."

Kimsesiz bir gün olmadan,

Bilim bu üçünü bilmek istiyor, -

bilime odaklanmak:

Ayrıca üç insan özelliği vardır:

Sıcak enerji, parlak zihin,

sıcak kalp, - sonucuna varır. "Sıcak", "parlak", "sıcak" sıfatlarının derin bir anlamı vardır. Zihni "parlak akıl" ve "soğuk akıl" diye ikiye ayıran şairin yukarıdaki ayette dediği gibi adalet, tevazu, tevazu, merhamet ve iyilik yuvası kalpte ilk sıralardadır. insanlığın galip gelmesi. Abai'nin bu felsefi dünya görüşünün büyük düşünür ve bilim adamı Farabi ile başladığını elbette biliyoruz. "Kalp ana organdır, vücudun hiçbir kısmı onu bilmez. Sonra beyin geliyor ama hakimiyeti birinci değil, ikincisi çünkü diğer tüm organları dans ederse, o zaman kalp kendi kendine dans ediyor" dedi.⁶¹

Günümüz toplumu, zamanı, gerçeği, insanlar arasındaki nezaketin azaldığı bir zaman gibi görünüyor. Kalbinde bir ışık ışını olan herkes, zenginlik ve para çağının zulmünü hissedebilir. Bilhassa yakın zamana kadar komünist ideolojinin kuşatması altında olan ve birden zenginleşen bir toplumun bir kısmı artık kendisini yeryüzünde bir tanrı olarak görmektedir. Ve nüfusun çoğunluğu daha da fakirleşiyor. Bu, toplumda büyük bir tartışmaya yol açabilir. Böyle zor bir zamanda, Abai insanlar arasında iyiliğin şarkısını söylüyor.

Abai'nin bahsettiği üç aşk, İmanigul'u tüm insan doktrininin bir demir cevheri olarak temsil eder. Ne anlama geliyor? Bir başka tanınmış Abai bilgini M. Myrzakhmetovich'in bilimsel sonucuna dikkat edelim. Bilim adamına göre:

İnsanı sevgiyle yarattı,

⁶¹ Mekemtas, *Abay'dın Kemel Adam tusiniği*, (Almatı, 2017), 76.

Tanrı'yı tüm kalbinle sev, -

Yaratıcı, ilk sahibin insan tarafından sevilmesi gerektiğini söylüyor - ilk aşk.

İkinci aşk "Bütün insanlığı kardeşim gibi sev"dir.

Üçüncü aşk, "Ve aşk, tıpkı hakikat yolu gibidir."

Sovyet dönemindeki "ateizm" ideolojisine göre, bilginler ve Abay alimleri Abay'ın ilk aşkını açık ve net bir şekilde ifade edemediler. m. Auezov'un kendisi dolaylı olarak "Abay'ın dini bir akıl ve ahlak dinidir" dedi. Aynı zamanda, Abai'nin herhangi bir açıklamaya ihtiyacı yok, ancak tam olarak ilk aşkın temelini mi anlatıyor?! İnsanları sevgiyle yaratan ruhtan daha tatlı olan Allah'ı sevdiğinizi söylüyorlar. Ve Allah, İslam'ın yoludur. Bu, yalnızca ideolojiye köle olmanın değil, aynı zamanda Tanrı'yı sevmenin ve ibadet etmenin yolunu açan modern bağımsızlığın ana başarısıdır. Abay'ın öğretileri eskimedi, zamanla yükseldi. Bugün din afyon değildir, din ahlakın temelidir. Günümüz gençliği ve çağdaşları arasında dine bir dönüşüm var. Bunu bağımsızlığın bir sonucu olarak alırsak, aynı zamanda Abai'nin "tam insan" doktrininin yaratıcılığının da bir işaretidir.

Abai'nin ikinci aşkı - "Bütün insanlığı kardeşim olarak sev" - modern Kazakistan'ın ana devlet yönlerinden biridir. Kazakistan şimdi çok diasporalı bir devlet olmasına rağmen, burada çok etnikli insanlar doğup büyümektedir, ancak "tüm insanlığı bir kardeş olarak sev" ilkesi bizimle başlamalı ve Abai'nin öğretilerini derinlemesine anlamalarını sağlamalıdır. Bağımsızlığın ilk zor döneminde ülkemizin temellerinin sarsıldığını, Abay'ın öğretilerinin yaratıcılığının bir göstergesi olarak değerlendirmeliyiz.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin İlk Cumhurbaşkanı - Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, "Abay'ın mirası" başlıklı makalesinde: "Bütün insanlığı bir kardeş olarak sev...", Abay'ın ebedi ilkesi budur. Kasım ayından beri bunun harika bir örneğini görerek büyüdüm" dedi. görünüş, dil ve ırk. Mezhepçilik salgınının da yıkıcı sonuçları oldu. Abay'ın bahsettiği bu tür "altı yönlü çekişme" sonucunda birçok kişinin birbiriyle tartıştığı ve yeryüzünden silindiği bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında ve bağımsızlığımızın arifesinde, kritik anda ülkenin dizginlerini elinde tutan tarihsel olarak çok ırklı ve çok dinli durumu dikkate almamız gerektiğini anladım. Bir yandan ayrılıkçı faaliyetler artıyordu, diğer yandan çalkantılı milliyetçi alarm dönemlerinden geçmek zorunda kaldık. Böyle zor bir durumda bütünlüğümüzü ancak anlayış, barış ve uzlaşma yoluyla koruduk. Bilge atalarımız, "Altı alırsan ağzına, dört alırsan dama girer" derdi. Şimdi söylemek kolay, o zamanlar vatanımızı sağlam tuttuk, "geri dön, el ele gideceğiz" diye uğraştık. Tay çömleğinden yemişçesine hayatın kılığını birlikte aştık. Bu, Kazakların cömertliği ve nezaketi ile Altay ve Atyrau arasında aynı Kazaklarla yayılan diğer milletlerin kardeşliği sayesinde mümkün olmuştur.

Abay'ın öğretisinin pratik özü budur.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında ve bağımsızlığımızın arifesinde, kritik anda ülkenin dizginlerini elinde tutan tarihsel olarak çok ırklı ve çok dinli durumu dikkate almamız gerektiğini anladım. Bir yandan ayrılıkçı faaliyetler artıyordu, diğer yandan çalkantılı milliyetçi alarm dönemlerinden geçmek zorunda kaldık. Böyle zor bir durumda bütünlüğümüzü ancak anlayış, barış ve uzlaşma yoluyla koruduk. Bilge atalarımız, "Altı alırsan ağzına, dört alırsan dama girer" derdi. Şimdi söylemek kolay, o zamanlar vatanımızı sağlam tuttuk, "geri dön, el ele gideceğiz" diye uğraştık. Tay çömleğinden yemişçesine hayatın kıtlığını birlikte aştık. Bu, Kazakların cömertliği ve nezaketi ile Altay ve Atyrau arasında aynı Kazaklarla yayılan diğer milletlerin kardeşliği sayesinde mümkün olmuştur.

Abay'ın öğretisinin pratik özü budur. Ve Abai'nin üçüncü aşkı - "Ve aşk tıpkı hakikatin yolu gibidir" - adalet ve insanlıktan yana hümanist düşüncenin zirvesidir. Adalet, merhamet, nezaket - Abai tarafından söylenen "kalbin sıcaklığı". Elbette Abay'ın "tam insan" doktrini bununla sınırlı kalmamalıdır. Şairin şiirlerinde söylenen insanlığın tüm karmaşık sorunları, "tam insan" a ulaşmanın önkoşullarıdır. Bu nedenle, ülke gençliğinin asıl görevi, Abai'yi okumak, öğretilerini kalbinize entegre etmek, onları yaşamda bir ilke haline getirmek olacaktır.

2.4. Tabiyat anlayışı

İnsan ve doğa, insanın doğa ile ilişkisi her zaman sıcak bir konu olacaktır. Her millette bu birliği eserlerinde kullanan pek çok kuyumcu, düşünür, bilim adamı ve araştırmacı vardır. Bunların arasında doğa ile özel bir şekilde iletişim kurabilen bir şair olan Abay da var. Abat tabiat hakkında şiir yazarken onu basit cümleler ile yazmamaız, aksine onu insanın iç dünyası ile ilişkilendirmiş ve varoluşun gizemleriyle karşılaştırmıştır.

İnsanın iç dünyasını ortaya çıkarabilen Abay, şimdilerde insanın doğayla ne kadar ilişkili olduğunu ve evrendeki yerini merak etmiş görünüyor.

Abay'ın tabiatı betimlemesi ve dört mevsim şiirler yazması ayrı bir hikaye. Tüm bunlar, göçebe bir yaşam tarzı benimseyen ve doğayla uyum içinde yaşayan insanlarımıza tanıdık geliyor. Bu yüzden insanlarımız yılın her mevsimine bakar ve her birine özelliklerine göre derler, örneğin yaz çıkar, sonbahar gelir, kış gelir, bahar doğar. Örneğin, Rusça'da bu dönemler sadece "geldi, geldi" şeklinde iki fiil ile kullanılır.

Abay'ın insanın tabiatla ilişkisini ve kâinattaki yerini açıkça anlatan şiirine bu baharla bağlantılı olarak "Cazgıturi" adı verilir.

"Yaz artık bir kış çizgisi değil.
Yeryüzünün yüzü,
Hayvanlar, insanlar,⁶²

⁶² Kuanabyev, *Şiğarmalarının Bir Tomdık Tolıǵ Cınaǵı*, 234.

Yaz doğasının güzelliğini anlatan şiirle başlayan şiirde ilk bakışta sizce ne var? Cidden, şiirin ilk iki satırı ilkbahardaki doğanın görüntüsünü ortaya koyuyor ve geri kalanı insanın doğa ile ilişkisine ve evrendeki yerine adanmıştır. İkinci kıtada, yazın güzelliği doğanın kuşlarına, gencine, yaşlısına, yaşlı kadına, yaşlı kadına, yaşlı kadına, yaşlı kadına, genç adama, delikanlıya, genç adama, genç adama, genç adama Çanların çalması, kızın kulübedeki adamın çeyizine tutunması ve tüm kıvrımlar ve dönüşler akla güzel bahar sahnesi. Bahar geldiğinde tüccarların tahılı yaymak için köye gelmesi ve çiftçilerin ekim kampanyası başlatması hayatın bir gerçeğidir. Renksiz gerçek. Gerçek hayat ve şimdi bu şiirin daha sonraki yapısı çok özel. Baharın gelişi, doğanın neşesi ve değişimi artık insan ve evren arasındaki ilişkiye de yansıyor.

Evren nedir? Akzhan Mashanov "*Al-Farabi ve Abay*" adlı kitabında şöyle diyor: "İnsanın adresi evrendir. Yerleşim - dünya veya insanın evi - cennetin yatağı - dünyadır".⁶³ Evren insana, insan evrene göre ölçülür ve ikisi arasında mükemmel bir yapısal uygunluk vardır. Dünya, insanın rasyonel bir üyesi de dahil olmak üzere büyük bir evrense, küçük bir dünyadır. Dünya doğadır, gezegenimiz evrenin bir parçasıdır, insan onun bir parçasıdır. Bu yüzden bu evrenin Allah tarafından yaratıldığını kabul eden Abay:

"Rab yeryüzünün efendisidir,
Nezaket, dünyaya ışık tutan.
Annemiz gibi emdiğimizde,⁶⁴

Gökyüzü bir baba gibi üzerinize çökecek" dedi. Bu şiirin dizesi, Abai'nin dünya ve doğa hakkındaki bilgisinin derinliğini ifade eder. Kültegin'in taşa oyulmuş anıtlarından çok şey biliyoruz. "Yukarıda Mavi Tanrı, aşağıda karanlık dünya ve ortada da insan var" dedi. Eski Türk bilşi Öncelikle bu küresel bağlantıyı Abay'ın şiirinde görüyoruz. Abay, Tanrı'nın meskenini "güneş" ve dünyayı "gelin" olarak adlandırdı. Gelin ve damat dünyayı özlüyor, Tutkuları o kadar güçlü ki, - Türk idrakinde mavi bir erkek, bir erkek ve bir toprak ana olarak kabul edilir. Bu nedenle, Abay:

"Güneş kışın kocasını özler,
Bir, bir katılmadan.
Güneşten memnun kalınca,

Dünya bir papağan gibi dolu ve dönüştürülmüş, "⁶⁵diyor, doğanın bu uyumlu sırrını insanın saf duygularıyla karşılaştırıyor. Tabiatın ruh haline ve hâline, tabiattaki hayatın devamlılığına tek bir şiirde sığdırmanın bir hüner olduğunu söylemeye gerek yok. Şiirin son kıtası:

⁶³ Maşanov Akjan, *El-Farabi ve Abay* (Almatı: Kazak, 1994), 123.

⁶⁴ Kuanabyev, *Şiğarmalarının Bir Tomdık Tolğ Cinağ*ıo, 78.

"İnsanın göremediği güneşin kaynağı,
O aşık ve sıcak.

Kırmızı aslan sarı altın çatı akşam güneşin battığını gördüm" ⁶⁶dedi. Bu da, felsefi bir biliştir. Yeryüzünü aydınlatan ve besleyen güneşin batışı büyük bir felsefedir.

Bir şarkıya hayatın geçiciliğini eklemek, Abay'dan önce var olan şiirsel bir gelenektir. Örneğin, bu tema hem Zhyrau'nun şiirlerinde hem de Abai ile çağdaş şairlerin şiirlerinde bulunur.

"Ayın ve güneşin ölümü,
Battı ve battı," dedi Buhar Zhyrau.

"Kuyruğu vur,
Tilki gibi kaçan bir tilki
karanlığı kırıyorsun

Dünya bizden daha şaşırtıcı, ⁶⁷diye açıklıyor Shangerey Bukeev'in dizeleri. Bu ayetlerde de yaşamın geçici doğası en iyi insan ve doğa kavramlarının eşleştirilmesiyle anlatılmaktadır.

Abay, tüm bu kavramları şiirin bir satırına yerleştirdi:

"Zaman güneşi kırmızı yapar". Güneşin kızılığının insan yaşamının sonu olduğunu düşünürsek, Abay yeniden düşünmeye başlar. Güneş kırmızıydı ve parlıyordu ve ertesi gün yeniden doğacaktı. Abay bunu insan yaşamına benzeterek doğanın kanunudur:

"Gençlik yaşlılıktır, hayır doğumdur, doğum ölümdür,

Kadersiz bir hayat geri dönecek.

Görülmesi ilginç olan ayak izleri geride kalacak,

Tanrı dışında her şey değişecek. "

"Doğa ölür, insan ölür,

Ama geri gelip oynamıyor.

"Ben" ve "benim" kaybı

Öldüğünü söyleyemez"⁶⁸diye yazdı.

Abay, doğa, evren ve insan arasındaki ilişkiyi böyle açıkladı. Abay'n *"Dağ karanlık gecede kaldı"* ile başlayan çevirisi, doğaya aşına insanların bir temsilcisi tarafından yazılmış bir şiir olduğunu gösteriyor. Abay'nin karanlıkta uykuya dalan ve gecenin sessiz olduğu dağı, yani bu

⁶⁵ Kuanabyev, *Şiğarmalarının Bir Tomdık Tolıǵ Cinaǵıo*, 312.

⁶⁶ Kuanabyev, *Şiğarmalarının Bir Tomdık Tolıǵ Cinaǵıo*, 265.

⁶⁷ Kuanabyev, *Şiğarmalarının Bir Tomdık Tolıǵ Cinaǵıo*, 543.

⁶⁸ Kuanabyev, *Şiğarmalarının Bir Tomdık Tolıǵ Cinaǵıo*, 29.

görüntü, insanın ahirete yolculuk anını simgeliyor. Genel olarak çeviri yapmak için öncelik ile çevirmek istediğin metnin ne demek istediğini keşf etmek lazım.

Çünkü metnin anlatmak istediği konuyu anlayamadan çeviri doğru yapılmaz ve söze söz çeviririsi yapılarak yapılsa bile düzgün anlaşılmaz. Abay kendi kabiletile sadece kendisin değil aynı zamanda yapmış olduğu çeviri eserleriyle tüm milletin tanıtmıştır. Biz ö yüzden derizki Abay Kazak milletinin ulu bir çınarıdır ve onun geriye bıraktığı eserleri, fikirleri daima gönüllerimizde kalacaktır.

2.5. Eğitim Anlayışı

Abay, insanları eğitime, bilime ve çalışmaya çağıran bir alimdir. Bilimi yalnızca sosyal durumu iyileştirmenin bir aracı olarak değil, aynı zamanda ilerlemenin bir yolu olarak gördü. Bilimin sosyal yerini, insanların iyi nitelikleriyle bağlantılı olarak değerlendirdi. Hakim Abay halkların gelişmiş devlet olması için evvela bilim ve eğitimin güçlü olmasının gerkiligne vurgu yapar ve bilimi kendi düşüncesine göre şöyle sıralar:

- Evvela bilmek gerek;
- İlim öğrenilirken önce hakikate ulaşmak maksatında öğrenilmesi gerek;
- Herbir hakikata çabalayıp kolun ettiği zaaman onu tut ve ölene kadar ondan vaz geçme;

Abayın ilim ve bilgiyi çoğaltam için insanda iki tane gücün olduğunu bildirir. Bunlardan bir tanesi mülhaza etmek yagni derin düşünmek. İkincisi ise berik muhafaza yagni korumak ve izber etmek. Bu iki kuralı devamlı geliştirmenin tek yolu ise sabırlı olmaktır. Bunlar gelişmeden ilimin gelişmesinin kolay olmayacağını beyan eder. Bir de ilimde akli koruyacak ahlak isimli koruma yöntemi vardır.

Abay'a göre, tüm insan hastalıklarının en tatsız olanı dikkatsizliktir. Cehalet, Allah'ın, vatanın, örneğin, aklın ve kalbin en büyük düşmanıdır. Bilimi ve zekayı koruyan bir davranış kabı vardır. Bu davranış rahatsız edilmemelidir. Faydası yoktur. Karakter güçlü ve bilge olsun. Abay bilim yoluna giren her gencin, Abai'nin bilim hakkında söylemiş ibret sözlerin derinden anlayıp bilmesinin yanı sıra, onu bir yaşam ilkesi haline getirmesi gerektiğini düşünüyorum.

Abay, bilim öğrencileri için ahlaki ve felsefi ahlakın ve yüksek manevi ilişkilerin önemine vurgu yaparak, "Bilimsiz ahiret olmaz, dünya olmaz. İlimsiz namaz, oruç, hac hiçbir ibadet yerine gitmez" dedi. dedi Abay. Çünkü Abai, ilim, ilim, bahçe, refah ve gücün başkalarının elinde olduğu eğitim ve bilim zamanının şimdi olduğunu çabucak anladı ve anladı ve çıtaı yüksek tuttu.

Babası Kunanbay, Abay'ı üç şekilde eleştirir: Birincisi herkese gülersiniz, düz su gibisiniz, ikincisi yakınsınız, tarafsızsınız, üçüncüsü Rus yanlısı, Rusların düşmanlığını unutuyorsunuz.

"Zaman Rus, muzaffer bir ülke, biz mağlup bir ülkeyiz. Bugün düşmanın hilelerini ve yöntemlerini bilmiyorsanız, uzağa gitmenin bir anlamı yok. Rusları sevmememe rağmen, yapmalıyız. Abay'ın bu sözlerinden, halkı sanata, eğitime ve aydınlanmaya çağıran geleceğin büyük şairinin düşüncelerinin "çekirdeği"ni görebiliriz.

Evet, Ruslar bizi yendiyse, güçlü devletleri ve ateşli silahları ile, o ateşli silahları yaratan sanat, bilgi ve bilim ile bizi yendiler. Burada sömürgeleştirilmiş ülkenin dünyadaki sömürge düşmanlarına başvurmanın tek yolunu ifade ediyor. Abai, hem o zamanın jeopolitik durumunu hem de Rus İmparatorluğu'nun sömürge politikasını derinden anladı. "Kontrolden çıktıktan sonra sıra sizde" derdi.

Eğitimli bir ülke kimsenin kölesi değildir. Bu ilkenin derinden bilincinde olan Abai, halkının milli bilincini yükseltmek ve onu en gelişmiş ülkelere biri haline getirmek için çalışmalarında temel yeri eğitim ve bilime vermiştir. genel olarak, Abay'ın işinde öğretmenlik, danışmanlık (ayna), tek kelimeyle didaktik yok denecek kadar azdır.

Abay'ın bilimle ilgili şiirlerini düşündüğümüzde ilk olarak 1882-1885 yıllarında yazdığı "Benim yaşımda bilim olduğumu bilmiyordum" şiirleri ve "Yatılı okulda oku" şiirleri dikkatimizi çeker. 1886'da ve "Bilim olmadan gurur duyma".

Abay'ın "Benim yaşımda bilim olduğumu bilmiyordum" şiirinde şair, değerli vaktini boşa harcadığı ve ilim tahsiline geç kaldığı için pişmanlık duymaktadır. Kendimi kestim ve göğsüne tırmandım, "Kazakça tek kelime etmedim" dedi. Görmeyen öğrenci için yazarın ana fikrinin bilimi yaymak olduğu açıktır. göreceğiz. Abai'nin 1882-1885,1886 yıllarında yazdığı şiirlerinin içeriğine derinlemesine bakacak olursak, şair şiirlerinde yüksek ahlaka, duygu derinliğine, dünya görüşünün genişliğine yönelir, toplumun hastalıklı yönlerini ortaya çıkarır.

Abai'nin 1880'lerde "Günlük Gençlik", "Bilimsiz gurur duyma", "Yatılı okulda okumak", "Sabırsız, kaba, tembel", "Krala dua ettim", "Arkadaşlar, oyun ucuz. , kahkaha pahalıdır", "Şiir - kelimelerin kralı, kelimelerin efendisi" vb. Şiirleri sadece iyi yetiştirmeyi amaçlar ve gençleri örnek olmaya teşvik eder.

Abay hayatı boyunca kendi halkının okuma yazmadan uzak kalan karanlık dünyasında sanki uyumakta olan cahilliğinden sürekli şikâyet etmiştir. Bunu kara sözünün ilk bölümlerinde: "Bilimle uğraşacak, bilimden bahsedecek adam yok, bilmediğini kimden soracak ve bildiğini

kime anlatacak. Dertleşip dert çözüp, şer uzaklaştıran kimse olmadıktan sonra, bilim insanı ihtiyarlatan bir beladır” diye beyan eder.⁶⁹

Abay’ın bu söylemiş olduğu sözlerinden anlaşılan o ki kendi zamanında bilimi benimseyen kimsenin olmaması. Kazak halkının bilim öğrenmek için hiçbir çaba sarf etmediklerini ve kendisiyle ilmi konularda söhbet eden kimsenin olmaması durumunda ilim insanı kendi kendine ihtiyarlatacağını bildirmektedir.

Abay çocukların genç yaşlardan itibaren eğitilmesinin gerektiğini, ama Kazak toplumunun bilim konusunda karanlıkta kaldığını anlatır: “Bilimin faydasının bilindiği ve barış içinde yaşanan bir yer bulamadım” diyor. ⁷⁰

Abay halkın cesaretsizce korkak olmasının nedeni olarak bilimsizlik olduğunu bildirir: “Dünyada tanınmış insanların açıkladığına göre; tembel kişi korkak ve gayretsiz olur, gayretsiz kişi övünge ve korkak olur, övünge kişi akılsız, çaresiz ve korkak olur, akılsız kişi de çaresiz ve arsız olur. İlimle ve bilimle uğraşılırsa bu durumlardan kurtulabiliriz der”⁷¹

Abay, Kazak halkının eğitimsizliğinden kaynaklanan düşüncelerini riyakarlık ve sebepsiz övünmekten kendini başkalarından üstün görmekten geldiğini beyan eder. Bu sebepsiz övünmenin iki türü olduğunu onun birincisi cahillikten kaynaklanan övgüdür bu edepsizliktir kendisi sürekli dikodu yapmasına ramen insanlardan kendini üstün görüp onlardan daima uzaklaşmakta insanlardır. Bir diğeri ise devamlı başkalarının kendisini övmesini bekleyen birisidir. Bunların en sonucusu ise her zaman her yerde kendi kendisini öven insandır. Abay bu tür insanlara “Cahilin ta kendisi” şeklinde adlandırmaktadır⁷².

Abay, eğitimi erken yaşlardan başlaması gerektiğini “Ağaç yaşken eğilir” atasözünün gereğince çocukluk yaşlarından itibaren eğitime önem vermek gerektiğini vurgular. Fakat ne o dönemde Kazak diyarların içinde bulunduğu zor zaman şartların, kültürel ve medeni gelişmelerini engellediği bir gerçektir. Bunu iyi bir şekilde anlayan Abay kendi sözlerinde çocukların eğitimi için çocukları okutmanın önemli olduğunu evvela (Allah’a) kulluğu öğrenilmesi ve daha sonra kendi halkının tarihini, edebiyatını düzgün öğrense yeterlidir. Onlar içinyaşamakta olduğu toprakların Dar’ül Harp olduğunu bildirir. Burada önce mal sahibi olmak gerekliliğini, ondan sonra Arapça ve Farsça, Rusça bilmek gerek. Karnı aç kişinin gönlünde akıl, bedeninde ar ve ilme düşkünlük nasıl olsun? Ne zaman ki karnı doyar ancak o zaman ilim ve sanata ihtiyaç duyar. Bunu öğreneyim, çocuğuma da öğreteyim diye aklına gelir der.⁷³

⁶⁹ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 5.

⁷⁰ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 8.

⁷¹ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 15.

⁷² Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 9.

⁷³ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 18.

Abay'ın diğer bilim adamlardan ayıran kimliği ise onun kendi kùltürünün yanı sıra diğer gelişmiş kùltürleri ve dilleri öğrenmesi ve bunları da öğrenmeyi tavsiye etmesidir. Tabiki kaç senedir kendi vatanını işgal eden duşmanın dili olan rusçayı öğrenmek biryanlış algı oluşturmaktadır ama burada Abayın düşünce dünyasının farklı olduğu ortaya çıkmış ve o zamanlar bölgenin eğitimi, siyaset dili olan Rus dilinin öğrenilmesi gerekliliğini tavsiye etmiştir. Bunun yirmi beşinci kara sözünde şöyle izah eder. "Rusça öğrenmek gerek, hikmet de zenginlik de, sanat da, ilim de hepsi Rus'ta var. Zararından kaçınmak için, faydasına ortak olmak için dilini, eğitimini, ilmini bilmek gerek. Bunun için onlar dünyanın dilini bildi ve böyle gelişti. Onun dilini bi lirsen gönül gözü açılır."⁷⁴

Abay cahilliğin başa bela olduğunu toplumda neyin nasıl olacağını bilmeden körce yaşamaktır der cahillik.bunu da yirmi altıncı sözdeşu çekilde dile getirmektedir: "Cahil olan halk sevinilmeyecek şeye sevinir. Sevindiği zamanda ne söyleyip ne yapacağını kedis de bilmez. Değişik bir sarhoşluğa kapılıp akılı gider. Ayrıca utanan kişiler utanılmayacak şeyden utanır, utanılacak şeyden de utanmaz. Bütün bunlar cahillik ve ahmaklığın eseridir."⁷⁵

Abay, bu dünyada ve ahirette mutlu hem başarlı olmanın yolu düşüst ve çalışkan olmak tembellikten uzak kalmak der. Kara sözünün otuz sekizinci bölümünde bu konuyu: "Başarılı olmak istiyorsan, usulünce çalış"⁷⁶ şeklinde ifade etmektedir.

Abay insan oluna Allah'ın verdiği aklıyla neyin doğru neyin yanlış olduğunun farkına varabilmesi gerektiğini, aklını kullanarak düşünmeni sürekli alışkanlık haline getirebilmiş kişinin gerçekten akıllı olduğunu aksi takdirde insanın hayvana benzeyeceğini ifade etmektedir.

2.6. Dostluk ve Sevgi Anlayışı

Abay dostluk hakkındaki anlayışını onun şiirinden öğreniyoruz.

İnsanlar arasında kalıcı bir dost yoktur,
Değişmez sır nerede?
Geride kalmak yok,
Alay, dedikodu, manipülasyon var.

Her gün iyiliğini unut,
Bir hata yaparsan, bu intikamdır.
Soğuktan faydalanmak,
Sadece dokunmazsa.

⁷⁴ Kunanbayev, *Kara Sözleri*, 28.

⁷⁵ Kunanbayev, *Kara Sözleri*, 21.

⁷⁶ Kunanbayev, *Kara Sözleri*, 87.

Kâr, kendisiyle gurur duymak,
yemin eder misin
Dedikodu ile yarışın,
Sana söyleyeyim.

Kiminle arkadaşlık ettim
Alt tarafı bir davaydı.
hayatımı güzelleştirdin
Düz bir tane bulamıyor.

Düşman kaşlarını çattı,
Bir arkadaş değişecek ve acı çekecek.
Kim aptal, kim suçlu,
Kontrol etmeden yaşayacaksın.

Saygılı soyağacı,
Sürümü kim tanımıyor?
Her gün bencilsin,
Bir insan ne tutmalı?⁷⁷

Abay bu şiirinde anlattığı gibi kendi yaşadığı dönemde gerçek dostluğun az olduğunu ve insanlar bir birlerine kurnazlıkla kandırdıklarını burgular. Hakiki dostluğun maddiyatla ölçülmeyeceğini hem varken hem yoklukta seni yanından bırakmayacak saf temiz dostluktan bahsediyor. Kendisinin herkesi ayırır yapmadan dostluk kucağını açtığını ve lakin sonunda o dost dediği kimseler daha sonra aekasından hancer bıçaklamış gibi sattığını söyler. Abay Kunanbayğlu bir başka sözünde dostluk hakkında günümüzün gençlerine rehberlik eder gibi asıl öğütler bırakmıştır: “Dostu olmayanla ilişkilerinde dikkatli ol dostu olanlarla hediyeleş Dostlarına dostluk göstermen borcundur, düşmanına da adil davran. Kötü arkadaş gölge gibi seni takip eder kaçır da kurtulamazsın.”⁷⁸

Abay tüm insanlara ayırır yapmadan iyilşk yapmak gerektiğini gücünün yettiğince insana yardım elinin uzatılması ve başkalar için yaşama duygusunu kaybeden kimse kendisinde aslında kaybetmiş sayılacağını anlatır.

Yaşatma duygusunun yerini bencilce yaşama duygusu doldurunca, halkının felaketi kapıdadır. Milleti için yaşayan yiğitler devlete ait olan değerleri namusları gibi korur.

⁷⁷ Ömiraliyev, *Abay Aforizmi*, 6.

⁷⁸ Kunanbayev, *Kara Sözler*, 78.

Toplumsal birliktelik olgusunun ifadesi kazaklarda "halkla beraber olmanın, tek başına yolculuk yapmadan daha hayırlı olduğunu" ifade eder.

Çevirirmizde birçok arkadaş, pek çok kenimize yakın bildiğimiz eş dostumuz vardır. Fakat bu insanların hepsi aslında gerçek dost değildir. Dost dediğin insanı hiçbir şey beklemeden sever hem saygı gösterir. O senin her zaman yanında olmaya bile sana varlığını bildirir. Abay Kunanbayoğlu hakiki kardeşliğin insanlığa gerçekten dost olan kimsenin herkes dosttu olacağını hem dostluğu dostluk çağırır düşüncesi aslında dostluk kavramını anlatan bir cümledir.

Abay Kunanbayoğlu dostluk sözlerinin devamında dost bildiğin kişinin başarılı hem mutlu olması için sevinmenin gerçek dostluk duygusundan olduğunu bildirir: "Atını yarıştırdığında, seni destekleyen yakınların, atının derece almasından sonra küsmelerinin sebebi nedir?", "Çok kişi dostunun başarılı olmasını istemez. Eğer dostu başarılı olursa, niçin düşman gözüyle bakar?", "Her gün sözünü dinlediğin dostunun arada bir sözünü dinleyen düşmana ölecek kadar yakınlaşması neden- dir?"⁷⁹

Abayın kendi yakınlarındaki kardeş dostlarından başka rus bilim adamlarından da dostları olmuştur. Onun Semey şehrinin halk kütüphanesinde devamlı kitap alıp araştırma yapan günlerinde tanışmış olduğu Efgeni Petroviç isimli bilim adamı hem avukat dostu olmuştur. Bu adam daha sonra Abay'ın eğitim seviyesini güçlendirecek bir çok fikri destek vermiştir. Ara sıra Abay'ın obasında misafir olarak gelmiş hem Abay onun evine giderek okuduğu öğrendiği fikirleri paylaşarak ilmi tartışmalar yapardı.

2. 8. Halk Anlayışı

Abay Kunanbayoğlunun tüm ilmi yazdığı eserleri tamamaen Kazak halkının aydınlanması yolunda yazılmıştır. Abay'a göre insan olmak için üç farklı faktör bulmanız gerekir. Birincisi, çocuğun iyi bir geçmişe sahip olması, ikincisi, sosyal statüsünün veya çevresinin elverişli olması ve üçüncüsü, çocuğun ahlaki olarak yetiştirilmesi gerekir. Abay, yozlaşmış yöneticileri, açgözlü yargıçları ve cahil mollaları ortaya çıkardı. Halkın yararına olan bu trajedinin ancak bilim ve eğitimle çözülebileceğine inanıyordu. Gençlere çalışıp eğitim almaları için görev verdi. Eğitim üzerine yapılan çalışmaların her zaman verimli ve asil olacağını vurguladı. Kör gence ülkeyi medeniyete getirmenin tek yolunun eğitim olduğunu anlattı.

Abay ve halk eğitimi

Büyük şair genç nesli ahlaka, ahlaka, bilime ve eğitime çağırırdı.

"Bilimi bulamamakla övünme,
Tam potansiyelinizden daha azına razı olmayın.
Tutkuyla sevinmeyin

⁷⁹ Kunanbayev, *Kara Sözler*, 45.

Boş yere oynamak ve gülmek için ...
Beş şeyden sakının,
Beş şeye kadar acele et,
insan olmak istiyorsan
Dileğin, hayatından önce,
Onun için üzülürsen,
Dedikodu, yalan, kibir,
Tembel, boş sığır
Beş düşman tanıyorsanız.
Talep, emek, derin düşünce,
Memnuniyet, lütfu düşün -
Beş asil işe itaat ederseniz ..., -

Gençleri beş şeyden - dedikodu, yalan, kibir, tembellik, aylaklık, beş asil iş yapmak - talep etmek, çalışmayı sevmek, derin düşünmek, memnun olmak, merhametli olmaya çağırırdı.

Abai, yetiştirme ve eğitim yoluyla gençlerin hastalığın, kabalık ve müstehcenliğin, kabalıklarının ortadan kaldırılması çağrısında bulundu. Şair, Kazak çocukları için daha fazla okul inşa edilmesini savundu. Özellikle, "Çocuklar anne babalarından alınıp okula gönderilmeli, bazıları tek bir mesleğe, bazıları başka mesleğe yönlendirilmelidir. Okulların sayısını artırmamız lazım ki kızlar da okusun."

Abay Kunanbayev

Büyük şair, eserlerinde insanları aktif olarak bilimle uğraşmaya çağırırdı. Herkesi geçmişinden sorumlu olmaya ve gelecek nesli sağduyulu olmaya çağırırdı.

Bu kaynak metin hakkında daha fazla bilgiEk çeviri bilgileri için kaynak metin gerekli

Geri bildirim gönder

Yan paneller

2.7. Ahlak Anlayışı

Abay Kunanbayev'in ahlak anlayışı, temelde ölçülü şekilde yaşamak ilkesi üzerine kurulmuştur. Her şeyin başında bir çeşit denge unsuru vardır. Tabiatın her şey, Allah'ın bu takdirinin sonucunu tezahür ediyor. İnsanın bütün vücudunda bu ölçüyü görebildiğimiz gibi tabiatın varolan her bir kanun, belirli bir düzen ve ölçüyle var ediliyor. "Bütün eşya bir ölçüyle var edilmiş. Ölçüyü aşan, bir işe yaramaz. Yeme içmede de öyle."⁸⁰ Parmaklarımızdaki düzen, belli kalp ve ayarda yaratılmıştır. İç organlarımızda matematiksel oran, aynı şekilde

⁸⁰ Abay Kunanbayev, *Kara Sözler* (Almatı: El Yayınları, 1993), 18.

evrenin her yerinde kendini gösterir. Kalbin, midenin, kemiklerin yapısı bir tasarım gerektiriyor. İnsan, ahlaki düzeni ve kuralları koruma adına yeme içmeleri dahil her davranışını control ederek sergilemelidir. “Gereksiz yere gülme insanı sarhoş eder. Sarhoşlukla insan hata işlemeye devam eder. Sarhoşluk akıl gözünü kör eder.”⁸¹ Her insan gücü yettiğinde çalışma ahlakına sahip olmalı tembellik ve dilencilik İslam’da istenmeyen davranış kalıplarıdır. “Dilencilik sıfatı insana yakışmıyor”⁸² insan kazanımlarını ahlaki meşruiyet içinde kendi yerine getirmelidir. Haram kazanç hem İslam hem de evrensel ahlak yasalarına da aykırıdır. Haramla beslenen bir insandan kendisine ve toplumsal hayata olumlu katkı beklenmez. “Er ya da geç haram kazançtan zarar görmeyen kalmaz.”⁸³ Harama alışmış bir kişi, devletin her kademesinde de bu kötü alışkanlığını sürdürmesi muhtemeldir.” Kendini beğenmiş kibirliye değer verme.”⁸⁴ İnsanın sürekli kendinden bahsetmesi kendini övmesi akli dengesizlik olarak görülür. Mütevazi olma ise akli kontrolün sağlandığının işaretidir. Allah Teala, tevazu sahibini yükseltir, kibirli olanları da alçaltır. Kendini beğenmiş kibirli insanlar aslında hiçbir şey olamayan boş insanlardır. Kendi başına buyruk bu kişiler, tedavi edilemezlerse sürekli çevrelerine zarar verirler.” Kibirli ve kendini beğenmiş insanlar yalandan da kaçamaz.” “⁸⁵ yalanlarının ortaya çıkması, bu insanları hırçınlaştırarak ahlaksızlığa sevk eder. Göz dönmesi tabirinin kullanıldığı bu durum karşısında insanın sükûnetini sağlaması çok zordur ama imkânsız değildir. Birlik ve beraberlik toplumsal dayanışmanın ön koşuludur. Bütün insanlık âlemi hayatının vazgeçilmezi olarak bu ahlaki kurallara göre hareket eder. Düzensizlik ve anarşi çıkaran bu insanların ahlak yapısından nasipleri yoktur. Yalnız kendisi için çalışanın hep kendine çalışan canlıdan hiçbir farkı yoktur diyen Abay, Tanrının sevgili kulu olmayı da insanlık için emek harcamaya bağlıyor. “Sadece kendini düşünen bencil, kendi için otlayan canlılar gibidir. İnsanlık için çalışırsan yaratıcının sevgili bir dostu olursun.”⁸⁶ İnsanın kendisini başkalarına karşı üstün gösterme çabası bir tür aşağılık duygusunun varlığından kaynaklanır. İnsan özünde ne ise, o olmalıdır. Kendini olduğundan fazla göstermek, insanın nurunu söndürür.”⁸⁷ ahlaksız toplumlar uzun zaman varlığını devam ettiremezler. Toplum bireylerin bileşkesi olduğuna göre toplumdaki tüm bireyler tek tek ahlaki yapıyı özümsemelilerdir. Bunun için devletin yanında tek tek aileler ve

⁸¹ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 20.

⁸² Abay Kunanbayev, *Kara Sözlere* (Almatı: El Yayınları, 1993), 21.

⁸³ Ömiraliyev, *Abay Aforizmi* (Almatı: Kazak, 1993), 13.

⁸⁴ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 9.

⁸⁵ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 20.

⁸⁶ Kunanbayev, *Kara Sözlere*, 78.

⁸⁷ Ömiraliyev, *Abay Aforizmi*, 21.

çevre kendi yapısını tehlikeye sokmamak için ahlak yasalarının benimsenmesine yardımcı olmalılar.” İnsanlar kendi döneminin içinde yaşadıkları toplumun çocuklarıdır, bu yüzden kötü davranışlar edinmesinde herkesin oratık bir payı vardır.”⁸⁸ Her birey içinde yaşadığı toplumunun ahlaki değerleri neyse onlardan etkilenir iyi ve kötü davranış kalıplarını yaşadığımız çevreden öğreniriz. Kabul etmesek bile bilinçaltımız bu düşüncelerle beslenmiştir. Başkalarına karşı yaptığımız haksızlıklar, tembellik ve miskinliklerimiz de toplum tarafından yadırganır. İşkence, zulüm ve tembellik insanı hor ve hakir yapar”.⁸⁹ İnsanın hakiki değerini cehalet değil, insani karakterlere sahip olması belirler. Makam ve mevki sahibi olduğunda da evrensel ahlak kuralları ihlal edilmemelidir.

Birilerine göre cehalet, sanki övünülecek büyük bir meziyet gibi algılanır. Bu davranışlar büyük bir atak yapma kanısı oluşturur. Oysa bir tür akıl hastalığını çağrıştıran makam mevki hırsı insana, başkalarına tepeden bakma cesaretini verir. Makam ve mevkiye ulaşma adına her yolu doğru sayıp, insanları aldatan ahlak yasalarına aykırı davranışta bulunuyordu. İnsanların rütbeyi ve mevkiyi araç olarak kullanması gerekirken onu bir amaç haline getirirse, sosyal felaket tohumları atılmaya başlamış demektir. Makam ve mevki tuzağına kapılmış birilerinden kendi halkının da bir beklentisi yoktur. Yine makam ve mevki tuzağına kapılanın toplumun ahlaki değerlerine saygısı yoktur. Etik kurallarından habersiz olan ve saygısızca davranışlarda bulunan bu kişiler aslında acınacak durumda olanların ta kendisidirler.” Kötü ahlaklı olana gülme, ona acı.”⁹⁰ birlikte yaşamanın başkalarına sabredebilmenin ştemel artı paylaşma kültürünü oluşturmaktır. Ben tok olayım başkalarının açlığı ve sefaleti beni alakadar etmez mantığı Müslümanlar için doğru bir mantık olamaz.” İnsanı azdıran işsizlik ve fazla tokluktur.”⁹¹ Bütün ahlaki değerlerimizi kendi çocuklarımıza da aktarıyoruz. Çocuklar ahlaki edinimlerini bizden ve çevrelerinden öğrenirler. “Çocuğun iyi ahlaklısı değerli, kötüsü musibettir.”⁹² diyen Abay, çocuklarımıza kötü alışkanlıklar kazandırarak insanlığın başına bela etmememiz gerektiğini vurguluyor.

Abay, eserlerinde insan olmanın gereğini vurgular ve humanist bilgisi açısından genç neslin insani temellerine, onları gururlandıracak nitelikler özel bir önem verir. Şairin eserlerinde, hayatı boyunca kendini göstermeye çalışan, hayatı boyunca parlamaya çalışan tam teşekküllü bir adamdır. Abay’da tam bir manevi olgun bir insandır. Manevi olgunluğa giden yolda Abay,

⁸⁸ Kunanbayev, *Kara Sözlər*, 79.

⁸⁹ Ömiraliyev, *Abay Aforizmi*, 14.

⁹⁰ Kunanbayev, *Kara Sözlər*, 9.

⁹¹ Akjan Maşanov, *El-Farabi ve Abay* (Almatı: Kazak, 1994), 79.

⁹² Ömiraliyev, *Abay Aforizmi*, 13.

bütütn insan kavramını insanlığın en üst düzeyine çıkarmaktadır. Tam bir insan, Abay'ın hayallerinin ve özlemlerinin ulaşılmaz en yüksek zirvesidir. Sadece eksiksiz bir insan parlak bir zihne sahip olabilir. "Üç şey insani niteliklerdir: sıcaklık, nurlu zihin, sıcak yürek".

Abay insan için gerekli olan üç şeyin sıcaklık, parlak zihin ve sıcak kalp olduğunu derinden anlar ve tam bir insanın niteliklerini gösterir. Hükümdarların aradığı tam insan, talepkar, çalışkan, kibar, şefkatli, halinden memnun, vicdanlı, alçakgönüllü ve bu niteliklerden doğan iyi bir ahlaklı vatandaşdır. Abay, "Aynı aklı, gücü ve kalbi koru, o zaman ülkeden ayrı bir bütütn olacaksın" - tam bir adamın özelliklerini anlatan Abay. Bu üç kavramdan doğan adalet, merhamet, iyilik, vicdan, talep, iş ve sanat gibi nitelikler üzerinde durulmuştur. Abay şiirsel eserlerinde ve imlalarında her zaman ahlak ve adaleti ana ahlaki ilkeler olarak vurgular. İlim ve ilmi vaaz eden aydın bir alim zekaya ve bilgiye çok değer verir. Akıl her şeyin dengesidir ve aklın dünyanın sırlarını bilmek için sonsuz olanakları vardır.

Abay Kunanbayoğlu kendi yazdığı eserlerinde yürek konusunu ele almış ve insanların ahlakının düzgün olabilmesi için bu meselenin üzerinde çokça durmuştur. Örnek olarak 14 kara sözünde "Yaşayan bir insan için kalbinden daha değerli bir şey olabilir mi? Bizim Kazak halkının yürekli kişi dedikleri batur kişi dedikleridir. Bundan başka yüreğin özelliklerini bilmezler. Merhametli ve şefkatli olma, her türlü işte her kişiyi kardeşiymiş gibi görüp, kendi için düşündüğünü kardeşleri için de düşünüp istemek, bunlar yürek işidir. Aşıklıkta yürek işidir. Dil, yüreğin söylediğine boyun eğerse, hiçbir zaman yalan söyleyemez. Amelin diline uysa, yürek unutulmuş demektir. Kazakların "yürekliğini" övmek gerekmez. Söyleyene itaat eden, sözünde duran, kötülüklerden uzak duran, sürünün peşinden gözlerini kapatarak gitmeyen, yoldan çıkmış toplumdaki ayrılabilen, hakkı ve akla uygun şeyi zor da olsa kabul eden, haklı ve akla uygun olmayan şeyi de kolay bile olsa kabul etmeyen kişinin yaptığı şey yiğitlik; baturluk bu değilse, Kazakların dediği baturluk böylesine yüreklilik değil, kurt yüreklilik demektir. Kazak insanı da diğer insanlar gibi bir ademoğludur. Çoğu akılsızlığından yoldan çıkmıyor, aklın sözünü tutacak yürekte cesaret, gayret ve sadakat olmamasındandır. Bilgili kişi bilse de, arsız ve gayretsiz oluşundan dolayı dikkate almaz ve uygulamaz. Kötülüğe bir kapıldıktan sonra kendini toparlayıp ondan kurtulacak gayret Kazakl halkında eksiktir. Bu halkın büyük çoğunluğunun bahsettiği güçlü yiğit, kahraman yiğit, kabiliyetli yiğit gibi sıfatlar taktığı kişilerin hepsi belaya kötülüğe bulaşmak için birbirlerini "sür, kahramanca" diyerek coştururlar, kışkırtırlar ve sonunda ne olacağını düşünmeden konuşurlar. Yoksa Allah'a karşı gelmekten veya utanmazlıktan veyahut da arsızlıktan silkinip aklını başına toplayamayan

kişi, her daim kötülük ile ve övünmeye kapılıp kendi kendini hesaba çekmeyen kişi iyi bir batur olmak şöyle dursun, evvela o bir insan bile değildir⁹³.

Abay 1886 senesinden sonraki yazmış olduğu eserlerinde yüreğin niteliklerini araştıran nice konular yazmıştır. Kısacası, Kuran metninde kalp kelimesi alb, fuad ve Sadr olarak verilir. Kuran metninde "kalp" kavramı şu ifadelerle dile getirilmiştir:

- "el-yalb al-mutmain" (yerleşik kalp). [41, Kuran: 13:28]; - "el-yalb es-salim" (sağlıklı kalp). [41, Kuran: 26:89; 37:84]; - "el-yalb al-munib" (eğik kalp). [41, Kuran: 50:33; 10:75]; - "el-yalbu'l-wacil" (kalp atan)[41, Kuran: 22:35; 23:60]; - "el-yalb et-tayve" (dindar kalp). [41, Kuran: 22:32; 49: 3]; - "el-yalbu'l-merbutan" (bağlı kalp)[41, Kuran: 18:14]; - "el-yalb al-mukhbatan" (verilen kalp). [41, Kuran: 22:54; 79: 8]; - "el-yalb al-muallafa" (bağlı kalp). [41, Kuran: 8:63]. Ayrıca Kuran metninde "kalp" anlamında: - "el-yalb al-zaigan" (inatçı kalp) [41, Kuran: 3: 7]; - "el-yalbu'l-gafile" (cehalet kalbi) [41, Kuran: 18:28]; - "el-yalb al-yasiy (kalp katılığı) [41, Kuran: 22:53]; - "el-yalbu'l-muglafa" (örtülü kalp) [41, Kuran: 2:88; 4: 155]; - «el-yalb al-marid (hasta kalp) [41, Kuran: 2:10; 9:12] - "el-yalb al-mutakabbir" (gururlu kalp) [41, Kuran: 16:22; 9: 8]; - "el-yalbu'l-münafıyan" (ikiyüzlü kalp)[41, Kuran: 48:11; 59:14]; - "el-yalb al-agman" (kör, kör kalp) [41, Kuran: 22:46]; - "el-yulub al-mahtuman" (mühürlü, mühürlü kalp) [41, Kuran: 2: 7]; - "el-yulub al-matbu" (kapalı kalp) [41, Kuran: 47:16; 63: 3]; - "el-yulubu'l-maknunan" (örtülü kalp) [41, Kur'an: 41: 5]; - "el-yulubu'l-muyfelan" (kilitli kalp)[41, Kuran: 47:24]; - "el-yulub al-laniya" (düşen kalp)[41, Kuran: 21:3]; Kuran metninde inanmayanların kalpleri şöyledir: "el-marad" (hasta kalp) [41, Kuran: 2:10]; "El-Hatim" (kapalı kalp) [41, Kuran: 2: 7]; "Et"(sıkışık kalp) [41, Kuran: 63: 3]; "Ad-di" (dar kalp) [41, Kuran: 6:125]; «Al-Khamiya "(cahil kalp) [41, Kuran: 48:26]; "Münker" (kalbe karşı) [41, Kuran:16:22]; "El-İnsiraf" (olumsuzlaşan kalp) [41, Kuran: 9:127]; "El-Yasua" (katı, katı kalpli) [41, Kuran: 2:74]; "Al-mevt" (ölü kalp) [41, Kuran:]; "Er-rin" (paslı kalp) [41, Kuran: 83:14] on farklı şekilde anlatılmaktadır. Abay'ın eserlerinde kalp kelimesinin toplam 162 defa tekrarlandığı bilinmektedir. Abay'ın bahsettiği kalbin özelliklerinden bazıları dini metinlerle birleştirilmiştir. Örneğin Peygamberimizin bir hadisinde: "Aslında insan vücudu sıcak bir ete sahiptir. Doğruysa, tüm vücut doğru olacaktır. Ve kırılırsa, tüm vücut kırılır. O kalptir."

Böylece peygamber insan kalbinin önemini vurgulamaktadır. Yukarıda, "Yaşayan bir insanın kalbine daha sevgili bir yer var mı?" Abay kelimesinin bu hadisle eş anlamlı olduğuna

⁹³ A.J. Maksat, *Balasağın ile Abay Arasındaki Bilimsel Bağlantı ve Düşünceleri* (Almatı: Ğılım, 1985), 152.

inaniyoruz. Ayrıca Kuran'da anlatılan bazı kalp çeşitleri de şairin eserlerine yansımıştır. Örneğin,

"Sıkılmış kalp"; "Sadece kalbi bulamıyorum"; "Kalp atışı" "Kalp atışı"; "Sıcak kalp"; "Kirlili kalp"; "Kızgın bir kalp"; "Hevesli kalp";

"Hasta kalp" gibi birçok modelde kullanılır.

2.9. Abay'ın Kara sözleri

Abay'ın "kara sözleri" kırk beş kelimedenden oluşuyor... Neden daha az? Kaybolmadı mı?.. Neden kırk beş? Daha fazlası olabilir mi? Bu soruya inandırıcı bir yanıt bulamadık. Ama onlar hakkında çeşitli düşünceler var.

İçlerinden biri, Abay'ın nasihat sözlerinin kırk beşten fazla olabileceğini söylüyor. Abay'ın düşünce düzeyi, bu sözlerde geçenlere ek olarak birçok konuyu düşünmeye ve sonuç çıkarmaya yetiyordu. Ama istemediğini ya da hayatın kısalığının buna izin vermediğini söylüyor.

İkinci nokta ise, "Abay'dan söylenecek söz kalmadı" diyen bazı araştırmacıların bu fikri doğrulamaya çalışmasıdır. Abay'ın sözlerinin ve şiirlerinin bir insan (Kazak) çocuğunun yaşamı için gerekli olan zihin ve düşüncelerin envanterini aldığını söylüyorlar. Görünüşe göre bu fikir durdurulabilir. Hayattaki herhangi bir fenomen veya olayın Abay'ın sözleri ve örnekleriyle desteklenebileceğine inanıyoruz.

Abay dünyasına, Abay'ın düşüncelerine, Abay'ın şiirlerin analiz ederken, Öncelikle Abay'ın sözlerine verilen sayısal semboller yerine semantik bir denklem bulmaya çalıştık. Sonra aşağıdaki listeyi yaptık:

Birinci söz, insan sorumluluğunun tanımıdır;

İkinci söz, eğitimidir;

Üçüncü söz, gücün sırrıdır;

Dördüncü söz, sarhoşluk ve kahkahadır;

Beşinci söz formasyondur;

Altıncı söz, bir kavramdır;

Yedinci söz, çabadır;

Sekizinci söz, propagandadır;

Dokuzuncu söz, vatanseverliktir;

Onuncu söz, nesildir;

Onbirinci söz, meslektir;

On ikinci söz, ibadettir;

On üçüncü söz, inançtır;

On dördüncü söz, kalptir;
On beşinci söz, zihindir;
On altıncı söz, taklittir;
On yedinci söz, birliktir;
On sekizinci söz, zarafettir;
On dokuzuncu söz, sağduyudur;
Yirminci söz, can sıkıntısıdır;
Yirmi birinci söz, gururdur;
Yirmi ikinci söz, saygıdır;
Yirmi üçüncü söz, neşe ve tesellidir;
Yirmi dördüncü söz, kıskançlıktır;
Yirmi beşinci söz, duadır;
Yirmi altıncı söz, cehalettir;
Yirmi yedinci söz, bir vasiyettir;
Yirmi sekizinci söz, görevdir;
Yirmi dokuzuncu söz, ihtiyattır;
Otuzuncu söz, utançtır;
Otuz birinci söz, rasyonalitedir;
Otuz ikinci söz - talep;
Otuz üçüncü söz, sanattır;
Otuz dördüncü söz, dünyadır;
Otuz beşinci söz, Ey dünya;
Otuz altıncı söz, utanç ve inançtır;
Otuz yedinci söz, bir vaazdır;
Otuz sekizinci söz, doğadır;
Otuz dokuzuncu söz, onurdur;
Kırkıncı söz, davranıştır;
Kırk birinci söz ,yetiştirmedi;
Kırk ikinci söz, hayatın kaygısıdır;
Kırk üçüncü söz, beden ve ruhtur;
Kırk dördüncü söz, saflıktır;
Kırk beşinci söz, insan doğasıdır.

Daha sonra her bir kara sözlerin anlamını eşleştirmek için seçtiğimiz isimlerin listesini analiz ettik. Buradan sadece utanç (otuz, otuz altıncı) ve iman (on üçüncü, otuz altıncı) adlarının iki kez zikredildiğini görüyoruz. Başka hiçbir düşünce veya kelime tekrarlanmaz. Bu bağlamda Abay'ın bu eseri yazmadan önce insanlığın eğitimi ve yaşamı için gerekli olan propaganda konularını seçip sıraladığını ve daha sonra çalışmaya başladığını düşünüyoruz.

2.10. Maturidi İnancının Kazak Din Alimlerinin Dünya Görüşündeki Önemi

İslam dinindeki inanç esasların sistematik olarak oluşturan çift alim İmam Maturidi ile İmam Eşğarin kendi aralarında bazı fikri farklılıklar olduğunu bu alanla ilgilenen herkesin bilidği malüm. Teoloji derin konulara girmeden Maturidi inancının Kazak toplumunun yaşamındaki ve dünya görüşüne nasıl etki ettiğini analiz edelim.

Maturidi mezhebinin oluşturduğu inanç esaslarına göre “Müsülman mısınız?” yada “Dinin nedir?” gibi sorulan sorulara “Elhamdülillah Müsülmanım” diye cevap verilmesi gerekir. “İnşallah müsülmanım” demek kendi imanına kendisi şübhe getirmiş sayılmaktadır. Fakat İmam Eşğarilik akidesine göre “İnşallah müsülmanım” demek kabul görülmüştür. Şimde bu iki görüşün hangisini Kazak halkının tercih ettiğine dikat edelim. Kazak toplumu arasında yaygın bir şekilde okunan islam ilimlerinin elifbe yagni isalama giriş gibi eserlerin biri sayılan *İmandılıq turalı mın surak* (İman hakkındaki bin soru) el yazma eser vardır. Bu e eserin ilk bölümüne “Müsülman mısınız?” denilen soruyla başlar. Verilen cevap ise “Elhamdulillah Müsülmanım”. Devamında “Ne zamandan beri Müsülmansın?”, “Rabbin kim?”, “Dinin ne?”, “Peygamberin kim?”, “Kitabın ne?” gibi sorular sorulup, verilen cevaplar ise şunlardır: “Elmisakran beri müsülmanım, Rabbim Allah, Dinim islam, peygamberim Mühammed, kitabım Kuran gibi devam eder. Okuma yazma bileKazak’dan her Kazak balasının okuyup uyguladığı *İman şart, Muhtasar ilmihal, Şar kitabı, Ğibatagül islamiya, Sevätül âcizin, Türki iman*, gibi eserlerin tamamı islam talimin “Müsülmanmısınız?”denilen soruyla, “Elhamdülillah müsülmanım” denilen cevapla başlamıştır. Elifi dayak olarak bilmeyen her Kazak gençleri bu meseleri iyi bir çekilde öğrenmiştir. Çünkü yaşadığı köydeki ak sakallı atalar ile bablar küçükken çocukların kulaklarına bu iman meselerin öğreterek büyütülmüştür. Bu da Kazak halkının kendi görüşün rahatça bildirmektir.

İmam Maturidi “iman ne artar ne azalır” diyorsa bu konu hakkında imam Eşari “iman artada bilir yada zayıflanabilir” diye bahseder. Kazak düşüncesine göre ise milletimizde “imandı (inanan)” veya “imansız” denilen kavramlar vardır. İmanı çoktur yada imanı azdır ifadeleri Kazak düşüncesinde yoktur. Yagni Kazak toplumu arasında iman var olan yada yok olandır o artar veya zayıflar görüşü yoktur. İmanı artmıştır veya imanı zayıf insandır sözü söylenemez. Aksine imanı güçlü, imanı tam, dinide sağlam gibi kelimeler mevcüttür. Bu kavramları yaygın bir çekilde kulanmaları Kazak halkının İmam Maturidi akidesinde olan iman azalmaz ya da artmaz fakat onun güçlenmesi mümkündür düşüncesin benimsediği beyan olmuştur.

İmam Maturidi “iman ile islam birdir” dese, imam Eşari “iman ile islam bir değildir, islam teslim olmaktır iman ise inançın amelile ispat etmektir” diye anlatmaktadır. Kazakların “imandı” denilen kavramın açıklar olursak onun İmam Maturidi akidesine yakın olduğu anlaşılmaktadır. “İmandı” demek Kazak anlayışında yüreğinde tam inancı olan, ahlaklı yardımsever insandır. “Yüzünden iman nuru dökülen” sözüde imanlı olan halk arasında sevilen şahıstır. Burada onun beş vakit namaz kıları kılmazmı, diğer ibadetleri yaparmı yapmaz mı yagni inançın ameli ile ispat edmesi temez esaslardan sayılmaz. Kazak halkı her

zaman yürekteki imanı ana esas olarak almıştır, inanç tam, niyeti temiz olanın müsülmanlığına şübheyle bakmamıştır. Atalar sözünde dışın temiz olması kime lazım, öyleyse temizle önce içini diye riyakarlıktan uzaklaştırmıştır, Abay Kunanbayoğlu da bir sözünde “Dış görünüşte hiçbir önem yoktur, Allah nazar edecek olan önce kalbine samimi niyetini düzelt”⁹⁴ diye hasedlikten men etmiştir. Abay Kunanbayoğlu kendi *Kara sözlerinde* görünüşteki ibated etmeyi imanın gölgesi olarak tarif eder ve iman iki değildir tektir diye düşüncesine ortaya koymaktadır.

Maturidi akidesine göre Allah her şeyi bilen hem hikmet sahibi olduğu için, onun her işinde hikmet ile sebep vardır. Bu meselede Kazaki görüşte “Allahsız ağaçta boşuna kırılmaz”, “Allah’ın emrinsiz kulun ayagina diken bile kendiliğinden giremez diye halk arasında yaygın kullanılan edebiyat sözlerinde bile kullanılmıştır. Abay Kunanbayolunun anlatılarına bakılırsa “Beyan olan Hak Tealâ hiçbir şeyi hikmetsiz teklif etmemiştir. Küllü şeyin hikmeti vardır hem her şeyin belli bir sebebi vardır, bizim avvam değil ilim irfan sahiblerine bile hikmet ve sebep hakkında bilmeleri için ictihat lazım”⁹⁵ der.

Yukarıda bahsettimiz hangi görüşe bakacak olursak akide meselesinde ortaçağdaki Orta Asya ülkesinde kesintisiz bağlılık devam eden aynı anlayışta olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca sonuç olarak şunları ifade etmek gerekir Kazak dünyagörüşünde ve inanç anlayışında Maturidiliğin izleri tam olarak görülmelktedir.

⁹⁴ Nurgaliyev, “Abay”, 72.

⁹⁵ Kunanbayev, *Kara Sözler*, 38.

SONUÇ

UNESCO, 1995 yılının tarafından Abay yılı olarak ilan etti. Abay'ın bilgeliyi onun İslami dünya görüşüne dayanan rasyonel kişiliğinde yatmaktadır. Özellikle Abay atalarımızın yüzyıllardır inandığı geleneksel İslam dininin bir temsilcisidir. İtikadi olarak Maturidi görüşünü benimsemiştir. Bu Abay'ın, eserlerinde geçen nasihatnamesi ili şiirlerinde ifade edilen dini fikirlerle kanıtlanmıştır. Abay her akıllı başında olan insan için önce imanın farz olduğunu bilmeli ve her mümin için ibadetin farz olduğunu açıklayarak inançla ibadetin doğru olabilmesi ise bilime ve bilgiye bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu görüş, Kuran ve hadis metinleriyle tam uyum içindedir.

Abay eserlerinin değeri, insan toplumun önemli konuları hakkında şiir yazmaları ve kelimeleri gerçeğinde yatarken içeriği evvela Allah'ı doğru tanımalarının yanı sıra, nefsinin ve kendisinin tanınmasına dayanmaktadır. Hakim Abay okuyucu için faydalı ve faydasız, helal ve haram olanları tam olarak bilmesini ister. Bunu bilebilmek için evvela Kuran ve hadis daha sonra akıllı sayıyor. Abay'ın eserlerinde anlatılan akıl ise öne insanın kendini tanımaya sonra çevresini yaşadığı toplumu ve alemi nizamı tanımaya vesile olacağını ifade ediyor. Fakat yoktan var eden yaratıcı Allah'ı tam tanımaya akıl yetersizdir. Allah'ı tanımaya iki yöntemi var. Onun birincisi nakli delil. Yani Kuran ve hadis metinleriyle Allah'ın görkem isimleri, sıfatları ile tanımak. Bu tanıma yöntemine akıl karışmıyor. İkinci yöntem ise dünyadaki tüm yaratılan varlıklara ve insan önce kendi varlığına nazari gözle bakarak ve düşünerek Allah'ın var olduğuna ve tek bir yüce olduğuna isterse tüm cihanı değiştirme gücüne sahip olduğunu bizzat akıl mizanına tartarak tanımaktır. Abay Kuran ve hadis metinlerin sanatsal ifade stiline koyarak dini metinlerin temel aslından ayırmadan doğru tebliğ edebilen kazaklardan çıkan tek şair ve hakim şahıstır. Abay kendi zamanında yaşayanlardan dini çok derin öğrenmiştir. Abay kazak edebiyatının kurucu liderlerinden sayılmasıyla beraber Kuran ve hadis metinlerin Kazakçaya tercüme eden ilk örnek tercümandır. Abay'ın örnek tercüman olması onun Rusça yazılan klasik eserleri Kazakçaya ve Kazak toplumuna tercüme ederken İslami görüş çerçevesinde yapmıştır. Abay her söylenen söze çok dikkatli dinlerdi iyi sözleri severdi saygı gösterirdi. Kendi söylediği sözlerinin başlangıcı ayet hadis olduğunu bildiriyordu. Abay insanın açısından zuhur eden söz düzelmeden söz sahibi asla düzgün olamaz derdi. Sözün düzgün olması için insanın kalbi temiz olması gerekti. Eğer kalbi temizse insan iyiliği yapar kötülükten uzak olur. Yüreğini kirleten kişi hüsrana uğramış olup pislenmiş yürekten ancak onun gibi kirli pis sözler çıkacağını vurgulamıştır. Kalp dediğin kan ile canı, iman ile akıllı ve ilim ile bilgiyi toplamış merkezdir. Allah'ın merhameti de bu kalbe inmiştir. Eğer ki kalpte akıl, iman, gayret, ilim birleşse o zaman dilden hiçbir kötü sözler çıkmazdı ve düşüncesinde düşmanlık fenalık olmazdı hatta amellerinde bile ters işler yapmazdı. Abay düşüncesinde böyle bir kalbe sahip olmuş insan kutsal insan, toplumda örnek olabilecek insan olarak tarif edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdildin, C.M. *Tağlım men Tağzım*. Almatı: Kompleks, 2003.
- Abdurreşid, İbrahim. *İslam Dünyası ve Sabunya'daki İslamiyetin Yayılışı*. İstanbul: Ahmet Sami Bey, 1910.
- Aşa, M. "İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun Edebi Çehresi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27/ (31 Temmuz 2012), 47-60.
- Baiğaliyev, B. *Abay Hayatı Arşivlerde*. Almatı, 2001.
- Baijanov, S. *Abay Jane Arşiv*. Almatı: Ğılım, 1995.
- Bökeyhanov, A. *Abay (İbrahim) Qunanbayev*. Almatı, 1993.
- Çınar, Ali Abbas. "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*.
- Georgi, İvan. *Halkların Rus Devletinin Tüm Sakinlerinin Tanımı*. St.Petersburg, 1999.
- Kerim, Şemsettin. "Abay'ın kara sözlerinin akıl ve nakil anlamı". Almatı: Print Express, 2010.
- Kıdırali, D. "Türkistan'daki Yerleşme Döneminin Öncüsü".
- Kozıbaiev - Argınbayev. *Kazaki Historia Engografiçeski İsledovaniye*. Almatı: Kazak, 1995.
- Kudaiberdiyevich, Şekerim. *Müslümandık Şart*. Orenburk, 1993.
- Kunanbayev, Abay. *Ğalın Elim Kazağım*. Almatı: Jalım, 1995.
- Kunanbayev, Abay. *Kara Sözler*. Almatı: El Yayınları, 1993.
- Kunanbayev, Abay. *Şığarmalarının Bir Tomdık Toliğ Cınağıo*. Almatı: Ğılım, 1961.
- Kunanbayev, Abay. *Şığarmalarının İki Tomdık Toliğ Cınağıo*. Almatı: Ğılım, 1996.
- Maksat, A.J. *Balasağın ile Abay Arasındaki Bilimsel Bağlantı ve Düşünceleri*. Almatı: Ğılım, 1985.
- Maşanov, Akjan. *El-Farabi ve Abay*. Almatı: Kazak, 1994.
- Mirzahmetov, Muhta. *Muhtar Avezov Jane Abaytanu Problemaları*. Almatı: Ğılım, 1982.
- Nisanbayev, A. "Kazakistan". *Milli Ensiklopedisi*. C. 4, 1988.
- Nurgaliyev, R. "Abay". *Abay Ansiklopedi*. Almatı: Atamura, 1995.
- Nurğali, R.N. - Aymuhametov, A. *Qazaq Adebıyati*. Javuvştı, 2010.
- Ömiraliyev. *Abay Aforizmi*. Almatı: Kazak, 1993.
- Satpaeyev, Ş. *Vakit Şuağı*. Almatı: Ğılım, 2000.
- Seitbekov, Smayıl. *İman Negizleri*. Almatı, 2011.
- Sızdıkov, Abay. *Kazak'ın Milli Edebi Dili*. Almatı: Arıs, 2004.
- Süyinşaliyev, H. *Qazaq Adebıyatinin Tarihi*. Almatı: Sanat, 1997.
- Yenişehirlioğlu, Şahin. *Felsefe ve Diyalektik*. Ankara: Maya Yayınları, 1985.
- Yeşim, G. *Abay Üzerine Felsefi İnceleme*. Almatı: Kazak Üniversitesi, 2004.
- "KROOM". KROOM: Merkez Komite Arşivi, 64, 1-436-9.

EKLER

Ek-1: Kazakistan'ın kurucu devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'in Abay Hakkındaki sözü

(Abay'ın doğumunun 150.yıldönümü töreninde, 9 Ağustos 1995 ta- rihinde yaptığı konuşma)

Değerli vatandaşlar! Kıymetli konuklar!

Bugün büyük bir bayram günüdür. Halkımız en değerli çocuğu ve en bilgin üstadına ebedi sevgisini bildirmek için toplanmaktadır. Onun do- ğum gününde, her 10 senede böylece bir araya gelerek geçmişimiz ile bu günümüzü, ulaştığımız ile ulaşamadığımızı değerlendirmek üzere çok- tan bir adete dönüşmüştür. Bunun her birinde Abay adı yeniden anılıp, halkımızın mertebesi ve onuru yeni doruklara yükselmektedir. Bu arada saygıdeğer şairimizin değerli mirasının sınıf ideolojisi tabanında kalma- yıp, yeni nesillerle birlikte yaşayacak ebedi bir yapıya dönüştüğüne se- viniyoruz. Sonra onun değeri ve ünü kendi ölçeğimizle sınırlı kalmayıp, komşu halklar ile ülkelere de geniş çapta yayılmasıyla gurur duyuyoruz. Bu defasında ise müjdemizin yeri çok ayrıdır. Bunun için birbirimizi sevine sevine kutlayıp, birbirimizden müjde istesek de yanlış olmaz.

Abay babasının oğlu değil, insanın oğlu olmayı arzulamıştı. Bu de- fada törenin en üst mevkiinde, arzuladığı muradına ererek tüm dün- yaya adı ünlü, sözü güçlü, fikri değerli, insanlık şairi, insanlık bilgini olarak yükselmektedir. Bu törenin Almatı ile Semey'den, Karavıl ile Ji- debay'dan başlamayıp, Batı ile Doğu'nun tanınmış ülkelerinden,Avru- pa ile Asya'nın en güçlü memleketlerinden, Moskova ile İstanbul, Paris ile Pekin gibi dünya başkentlerinden başlaması da bunun delilidir. Bu, bütün gezegenimizin kültürel ve manevi nefesini sistematize eden çok güçlü uluslararası teşkilat UNESCO'nun bizim özel dilekçemizi içten- likle kabul edip, böyle işlerin kalıplaşmış eğilimini ilk defa bozarak dün- ya çapında kutlamayı kendinin yüksek yetkisine alarak çözüm bulması sayesindedir.

Biz bunu, yeni bağımsızlığını kazanıp, insanlık derneğinin eşit haklı üyesi olarak yeni sıraya girmekte olan eski halkımız ile genç devletimize gösterilmekte olan büyük onur, yüksek siyasi ve manevi destek olarak değerlendiriyoruz. Bütün Kazakistanlılar adına UNESCO teşkilatına, onun müdürü, bugün aramızda bulunmakta olan çok değerli konuğu- muz, ünlü aydın, tüm dünyaya meşhur şair, saygıdeğer Federico Mayor Bey'e en içten sonsuz şükranlarımızı sunmayı bir borç bilirim. Yine, Abay kutlamasına katılan, katılmakta olan, onun mirasını tanıtmada büyük katkılar sağlayan, bugünkü törene yetkili temsilcilerini gönderen bütün memleketler ile uluslararası derneklere en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu demokrasi ile humanizm emellerinin dünya çapında esas zaferlere ulaşması sonucunda oluşmaya başlayan yeni manevi durumun altın delili olarak biliyoruz. Hem ölümden hem dirilikte kardeşlik de- mek budur. Sevinç ile kaygısı ortak manevi kardeşliğin dünya seviye- sinde oluşmaya

başlaması bizim yarınlara olan inancımızı pekiştireceği bir gerçektir. “Barıştırmak elçiden, çekiştirmek haberciden” diyor Ka- zak atasözü. Alçak gönüllüğümüz ile saf niyetimizin esas görünüşü gibi Abay’ımızın dünya çapında anlaşma ve dayanışmaya kendi katkılarını sağlayan manevi arabuluculuğa giriştiğine gerçekten memnun olduğumuz saklayamayız. Eri elinin adını çıkarır, eli erinin adını çıkarır der- ler. Biz günümüze dek tarihi dönemde, insanlık âlemine tanıtıp, güvenli ortak olarak ilk defa görünürken itibarımızı yükseltip, manevi nakşımızı belirten Abay gibi beyimiz olduğuna şükürler ediyoruz. Böyle beyimizin adını doruklara çıkararak yüceltebilen ülkemizin varlığına da şükürler ediyoruz. Allah’ın bize bugünleri gösterdiğine de sonsuz şükür ediyorumuz. Böyle dönemde yaşayıp, böyle ülke ile böyle topluma canı gönülden hizmet etmeyi kaderimize yazdığına bin kere şükürler ediyoruz. Bunu hissetmek bizim ümidimizi güçlendirip, gücümüze güç ekleyeceği bir gerçektir. Çünkü Abay’ı Abay yapan kendi döneminde yaşadığı çeşit- li zorlukları, günümüzde bizim başımızdan geçen olaylarıyla doğrudan devam etmektedir. Onun kaderi ile manevi arayışlarının dağınık yolla- rını, dipsizliği ve engelini ayrıntılı değerlendirip, doğru sonuç çıkarabi- lirsek başımızdaki dönemle epey bağlantı kurup, günümüz durumunu pekiştiren epey anlam ve önemi bulabilirdik. Abay’ın o zamanlar böyle düşünüp, böyle yazmaması ne kadar mümkün ise, bizim bu zamanda bu kadar zorlanıp, böyle davranmamamızın o kadar da mümkün olamaya- cağını anlardık.

Ayrı durumun ayrı arayışlar ile ayrı davranışlara başlayacağı bellidir. Büyük yetenek ile büyük güç de o zaman lazım. İnsanlık her zaman ilerlemeye özen gösterip, yüksekleri talep etmiş.

Hiçbir zaman dinmeyen ve dinmeyecek olan manevi mücadelede hedef çizen, yol gösterebilen keskin bakışlı önderleri her zaman özlemi- sizdir, her zaman saygıyla yüksek mevkiye koymuşuzdur.

Çünkü akıl bulunmadan hiç bir şey bulunmaz. Akıl gelişmeden ar namus dayanıklı olmaz. Arsız, namussuz insan, başkaları şöyle dursun, kendini de geliştiremez. Bunlarsız milli bilinç ile milli namus da duldur. Bunlar olmadan toplum gelişmenin pürüzsüz yoluna giremez, alışık eği- limin soluk yolundan çıkamaz, karışık zamanda başı dönerek karışık hal geçirir. Böyle bir krizden çıkmamanın yolunu tarih ile tabiatın sadece özel olarak saydığı çocukları gösterebilir.

Abay da tam onun gibi karışık zamanda mucizevi tevekküle varabi- lecek ayrı feraset ve ayrı ruh sahibidir. Bunun sayesinde o bugün bütün insanlığın itibarı, yüksek manevi serdarlardan birine dönüşmektedir. Onu doğurduğu dönemi geniş çapta araştırmayınca ondan kalan mira- sın enginliğine ulaşamayız.

O, Kazak tarihinin özel ağır dönemiymiş. Yeryüzüne sahip çıkmak isteyen Çarlık, Orta Asya’yı işgal ederek, Doğu ve Güney’e de hâkim olmayı hedeflemişti. Böyle stratejik amacın tam önündeki ülke Kaza- kistan’dı. Başkasından ayrılma da ondan ayrılmamak siyaseti ilk defa o zaman ortaya çıktı. Ülke yönetiminin tarihi oluşmuş milli sistemi ta- mamen belirlendi.

Metropoldeki disiplin zorla girmeye başladı. Önce Kazakların her soyundan birkaç küçük hanlıklar kurulup, milli-bölge- sel birlikler bozuldu. Sonra her hanlığın halkı ile toprağı ata ataya, soy soya bölünen payıyla köy köy, kasaba kasaba paylaşıldı. Böylece kesilmiş koyunun kemikleri gibi parçalanmış hanlıklar egemenliklerinden ayrılmış, komşu illerin terkiğine zorla girdirildi. Ondan hanlıklara bölünüp, bey- zadelere yerine padişah hükümetinin atadığı “güvenli kazaklara” yöne- tim devredildi. Böylece geleneksel kendi aralarındaki kavga kaybolduğu sırada, il, köy, kasaba, bölgelere bölünecek düzenle yeniden kuruldu. Köy ile kasabayı yerli memurlar, il ve bölgeyi Çar’ın askeri yakınları yönetti. Böylece Kazaklar kendi yerlerinde yabancı gibi yaşadılar. Millilik şö- le dursun, soy, boy gibi beraberlikten ayrılmış, bütünlüklerini kaybetti. Böylece dağılan halk üsttekilerin talimatıyla altı bölgeye ayrılmış, komşu Sibiryaya, Orınbor, Astrahan, Türkistan bölgelerine, Mangıstav ise önce Kafkasya dışına, sonradan Hazar yanındaki bölgeye dâhil ettirildi. Bu şekilde Kazaklar her tarafa dağılarak bir halk, bir ülke olduğunu adıyla birlikte unutacak hale geldi. Yeryüzünde sömürgecilik görmeyen halk az olmasına rağmen bir asırda bu kadar çok reform geçirip tuz buz hale gelecek kadar zulme uğrayan halk hiç bir yerde yoktur.

Bunun hepsi sömürgecilik boşluğun sakinleri tarihi oluşmuş mem- leketini yeniden yapamayacak şekilde, onları toprak ve suyunun eski sa- hiplik haklarından tamamen ayırmayı amaç eden, önceden düşünülen zalim politika idi. Günümüzde bize dişini bileyen altın boncuklu siyasi doğanlar ile sıradan birilerinin sözünü takip eden akılsızların yeni prog- ramları hangi dönemdeki “siyasi hurda kâğıt” olduğunu bundan ayırabi- lirim. Bunun gibiler komşularının yerini toz toz bölerek, kendine hayvan güttürerek, ata yurdunda bulunmakta olan hazineden hiç bir şey ver- meyip, kibirlenerek o dönemi özler. Öyle bazı kibirliler büyük kültürün yattığı büyük ülkenin atını örtterek başkalarına örnek gösterdim diyerek kendi itibarını kendi düşürdüğünün farkında değildir. Böyle insanlar o zamanlar da az değildi. Ülke ile toprağı viran etmeleri şöyle dursun, bi- linci de zehirlemeye başladı. Diline, dinine, yaşama geleneğine havadan bakıp, ata mesleğı ile tarihini unutmaya, kendini hor sayarak başkının emrine eğilmeye motive eden şeytani politika özel bir şekilde gerçekleşt- tirilmeye başlandı. Yabancılaşma diye adlanan olay böylece gelişti. Ol- taya düşen, yeme koşan küçük balık gibi oynayan yabancı bilinç, kendi kendini ateşe atan gözsüz kelebek gibi bir dönem kurdu. Birlik ve bü- tünlük unutuldu. Sayılı olarak okutmak, sayılı olarak hizmete atamak bir taraftan Ruslaştırmayı, diğer taraftan rekabet ile iç düşmanlığı güçlen- dirmeyi amaçladı. Diğer şeyler şöyle dursun, eğitimde bile aşağılık gö- rüldü. Bir asır boyunca düşmanla mücadele eden halka sanki göz kulak oluyormuş gibi olan hile kapını kuruldu. Kitaptan ziyade topu, okuldan ziyade askeri kaleyi çoğaltan hükümetten korkanlar uçsuz bucaksız çöl- lere çekildi. Korkmayanlar siyasi dalkavukluğa yöneldi, kapıdaki köleliği kabul etti. Verimli topraklar, güzel meslek ve hizmetler sadece merkez- den özel olarak getirilenlere verildi. Dış bölgelerin gelişmesine ayrılan paralar bütünüyle dışarıdan bölgeye taşınanlara harcandı. Yabancıları eğitime çekmek isteyenler ise, çar sarayının büyüklerinden birisinin step valisine açıkça yazdığı gibi “sınırsız insan sevgisi” olarak alay edildi. Eğer bu asrın başında Kazakların arasından sayılı

okuyanlar çıkıp, Rusça eğitimi alanların sayısı yüzde bire ulaşmış ise ona kariyer düşkününü step zenginleri ve eğitimi arzu edenlerin kendi gelirleri harcadı.

Can sahibi aydınlığa ulaşmaya çalışır. Kendi kendine yok olmayı hiçbir canlı istemez. Halk da öyle. Ne kadar zorluk, zulüm görse de ümidini kesmez. Kendisi gibi olan halkın ulaştığına kendi elini ulaştır- maya çalışır. Tam böyle bir istek sekiz asır önce bizim bir hemşiremizi bilim arayışıyla Güney Asya'ya ayak bastırmıştı. Geçmiş asırlarda da tam bunun gibi talep atlarına binenler çıkmaya başladı. Bir zamanki El-Farabi'nin yakıcı talebini Arap halifeliğinin babalık himayesi diye nasıl söyleyemezsek, geçmiş asır sonundaki aydınlarımızın eğitim yolundaki tevekkülünü padişah otokrasisinin babalık himayesi diyemeyiz. Dış bölgelerdekilerin de okuma yazma öğrenmesi, eğitime çekmenin sistemli politikası oldu. Fakat bu bizim bozkırımımıza bu asrın ikinci on senesinden itibaren girmeye başladı. Demekki, o zamana kadarki eğitimi, okumaya eğilim milli varlığımızın ihtiyacından ortaya çıkan manevi cesarettir. Bir ekonomik-toplumsal geleneğin devri tam bitip, ikinci ekonomik-toplumsal geleneğin tam yerleşmeye başladığını fark eden milli bilincin tarihi gelişmeyi kendine göre değerlendiren çok öngörücü özelliğidir. Böyle olayı dışarıya götürüp eşleştirmek ayıp olurdu. Milli manevi yaşamımızın derinlerine inerek değerlendirmeden mahsus kaç- ma olurdu. Böyle görüşle bakarsak, Abay gibi büyük bireylerin dâhiyane fitratına adıyla yaşanamazdık.

Abay'ın insanın göremediği cesareti ile büyük sayılacak özelliği, sömürgeci aşağılama olduğu yerdeki olabilecek kaçınma yerine mücadele, iğrenme yerine öğrenmeyi, dalkavukluk yerine yatıştırılmayı, koltuk seven kariyerçilik yerine eğitimi seven rekabeti yerleştirip, milletimizin manevi azmin adıyla, kendine has özellikleriyle göstermesidir.

Çünkü halkına gerçekten acıyan önder çukura düşürecek değil, doruğa çıkaracak yolu gösterir.

Abay da tavsiye etmeden önce karışık zamanın bütün zorluklarını baştan geçirdi. Onun o zamanki Avrupalı seyahatçilerin ağzından "Step Çıçerosu" makamıyla kodaman babası eski ve yeniye hatip oldu. Büyüklere ve padişah idaresine sözü geçerliydi. Böyle akıllı, öngörülü babanın büyüttüğü zeki genç, medresede Müslümanlık, okulda Rusça okuyup köyüne dönüp, idarecilik işlerine başladı. Eski gelenekteki soy ve boy psikolojisi ile otokrasi sömürgecilik yüz yüze gelen çekişme ortasında yürüyerek, ülkesini korumaya bütün gücünü sarf etti. Fakat emeği boşuna gitti. Kardeşleri kıskançlığa, sömürgeci halklar kuşkuyla baktı. Kederli delikanlı idareciliği bırakıp şair olmaya yöneldi. Kalan yirmi yıl ömrünü sadece eğitime, sadece edebi sanata harcadı. O emeği, insanlık akıl ve düşüncenin en büyük kişiliğine dönüştürdü. Şair Abay Kazak'ın sözlü şiirini realist yazılı şiire dönüştürdü. Eskiden yazılmamış konuları ele aldı. Eskiden ele alınmamış edebi türleri ortaya çıkardı. Dış görünüş, dış tasvir yerine insanın içine dikkatle bakacak, yaradılışın engin gizlerini açacak çok önemli felsefi ve sosyal lirik şiirler yazdı. Doğu şiirine has nezaket, ahenk, batı edebiyatına has net araştırmacı mantıkla zenginleşti.

Eğer Abay olmasaydı, bu asrın başında sanatsal sakinliğe, değişikliğe, zamanla birlikte adım atıp, zamanla kederi paylaşabilecek sosyal mantığa sahip yazılı edebiyat okulu: gerçek anlamdaki Abay okulu oluşmazdı. Magjan Jumabayev, Berniyaz Küleyev, Şangerey Bökeyev, Şakarım Kudayberdiyev şiirinde, Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Gumar Karaşev, Halel Dosmuhamedov, Muhamedjan Seralin'lerin siyasi ve bilimsel yapıtlarında, Sultanmahmut Toraygırov, Spandiyar Köbeyev, Mirjakıp Dulatov, Jüsipbek Aymautov eserlerinde bütün tabiatıyla görünen bu okul, Abay'ın sistemleştirdiği yeni ulusal estetik dünyanın nice yapıcı olduğunu net olarak tanıttı.

Kökene bu kevser pınardan başlayan çok dallı, çok geniş edebiyatımız 20'nci asrın zorlukları sırasında kendi halkına manevi destekte bulundu. Sadece kendi yurdunda değil, eski Sovyetler Birliğinde, hatta dünya çapında titiz toplumun çölünü basacak nitelikte manevi besin bulabildi. Biz bunun için bir buçuk asır önce estetik düşünce dolu gülizar bozkırlara cesurca adım atan Abay'ın cesaret dolu yeteneğine borçluyuz.

Abay Kunanbayoğlu'nun dünya çapı bilincinden kendi yerini kazanacak önemli fenomen olması onun sadece edebi araştırmalarıyla sınırlanmıyor. Edebiyat, Abay'ın tüm dünya yaradılışına, insani, milli, kişisel, tarihi, zamana has oluşa yelken açacak kevser deryası, eski dünyadan ebediyete kadar uçsuz bucaksız genişlikteki manevi dünyaya, manevi arşa, evren diye adlandırılan âlemin mucizevi uzaklıklarına çekecek bir taraftan ıstırapı, diğer taraftan zevkli seferin başlangıç kapısı hem derinlere indirecek, kemalete eriştirecek emellerinin altın basamağı olmuştu. Abay'ın düşünür gücü ile araştırmacılık becerikliliğinin de kendi zamanının karma karışıklıklarla dolu gerçeği belirlemişti. Bu karışıklıktan çıkar yolu ararken kendi halkının milli yaradılışını detaylı bir şekilde araştırdı. Onun başındaki hasreti detaylarıyla tahlil etti. Böylece derdine derman, geleceğine yön aradı. Halkına koruyucu, milletine destekçi olarak bütün insanlığa yüce gönüllü humanistlik doruğa yükseldi. Kişi ile kişinin, halk ile halkın da arasında olabilecek kavgaların hepsinden uzak durabildi. Ulusları sevmediği halde komşu Rus halkına, başka da halklara saygıyla davrandı. Çar idaresini inkâr etmesine rağmen büyük Rus kültüründen eğitim aldı. Az sayıdaki halkı da kalabalık halkı da yakınlığının manevi etkileşim olduğunu anladı. Bütün insanlığı birbirine dost saydı. Onu, batıya, doğuya, uzağa, yakına bölmeyip aynı olarak gördü. Bozkır yaşamını düzeltmek için devamlı gelişip devamlı dayanıklı olan insanlık derneğinin yaşamına derinden bakmalıydı. Böylece kendi devrindeki halkının sosyal varlığıyla sınırlı kalmayıp onu nasıl düzeltmenin, eğitmenin çarelerini araştırdı. Kendi düşüncesini ortaya attı. O, Kazak aydınlarının bu asrın başındaki sosyal kalkınma talebini de o kadar etkiledi. Bununla kalmayıp, Kazakların yirminci asırdaki toplumsal bilincini doğrudan etkileyebildi. Abay'ın sosyal düşünür olduğuna geniş bir şekilde bakılacak an günümüz dönemidir. Toplumumuzda tamamen değişiklikler olan da şimdiki dönemlerdir.

Bu açıdan bakarsak, bozkır felsefecisi halkına merhamet etmek onunla birlikte ağlamak değil, ona kendi kendini dayanıklı kılmanın özel yolunu belirtmektir diye anlaması hiçbir şüphe doğurmayan açık meseledir.

Abay'a böyle riski göze almayı cesaret ettiren, onun bu kadar namu- sunu bileyen Kazak bozkırlarındaki aşağılayıcı siyaset ve dalkavukluk yapan sosyal bencillik idi. Onları yakasından alarak dövüşmekten bir şey çıkmayacağını anladı. Kenesarı dönemi mücadelesi bitmek üzereyken, dünyaya gelen bebek beşikteyken bile bağımsız ülke olmaktan tama- men ümidini kesmişti, başkasının boyunduruğu altında çalışıp, derece- sini yükseltmek isteyenlerin kargaşalarını görerek büyüdü. Bağımlılık sıkı şekilde yerleşip, artık her şey olmuşken saf halkı fitneye sokmanın insanlığa aykırı olduğuna inandı. Öç almanın başka yolu mu var? Var.

Abayca söylersek "evvel para kazan" der. Aksine "karnı aç kişinin bo- yunda akıl, ar, bilime tutku nereden olacak?". Para kazansa karın doyar. Ondan sonra bilim, sanat lazımmış."

Bilim ve sanatı nerede aramak gerekir?

Abayca söylersek: "Rusça okumak gerek, hikmet de, para da, sanat da, bilim de hepsi Rus'tadır. Rus bilimi, sanatı dünyanın anahtarıdır. Onu öğrenene dünya ucuzdur".

Duymak isteyenlere bambaşka bir cevap. Çok fayda isteyen, başarı peşinden koşan menfaatçi bakış değil miydi? Böyle aklın, çarın unvan sahiplerinin dağıttıkları fikirden nesi eksik? Unvan sahipleri köy saki- nini aşağılamayı ister, Abay ise eşitleştirmeyi ister. Onun anlayışında o ortamın "Zararından uzak, faydasına ortak olmak için eğitimini, ilmini bilmek gerekir. Sen onun dilini öğrensen dünyaya bakışın gelişir, herke- sin dilini, sanatını bilen kişi onunla aynı seviyeye girer, kimseye bağımlı olmaz, kimseye yalvarmaz". Bundan çıkacak sonuç: aşağılatanın mede- niyetini edinip, kibirlenenden bilimle üstün olarak kendi payını telafi edebilirsin. Aksi takdirde, az ile çoğun, güçlü ile güçsüzün arasında başka türlü eşitlik olması hiç mümkün değil.

Öylesine yaramazlık gibi görünen bu kaideyi Abay kendi ömrü- le kanıtlayabildi. Bozkırdaki keçe evinde yatarak Rus klasiklerini ta- mamıyla okuyup, sırayla Kazakçaya çevirip, halkına yaymakla meşgul oldu. Onunla kalmayıp, Rus dili aracılığıyla Bayron, Gete, Şiller, Lesaj, Dümo, Mitskeviçleri araştırıp Kazakça söyletmeye çalıştı. Hatta Eski Yunan, eski Roma devirlerine karışıp Aristotel ile Sokrattan başlaya- rak, Spinoza ile Spenser gibi ünlü düşünürleri detaylı araştırdı. Darwin'i araştırarak doğa bilimleriyle tanışıp, New York üniversitesinin profesörü Chon William Dreper'in eserlerine dikkatle eğildi, Avrupa'nın düşünce gelişimi, tarihi, katoliklik ile ilim arasındaki iletişim tarihiyle tanışmış oldu. "Benim Kabem artık Batı'ya döndü" demesi de ondandı.

Duygusal şair, canlı düşünür, bilgin bozkır yaşamını başka dünya varlığıyla karşılaştırarak araştırmayı anlamak istedi. Çocukluğundan tanıdık Arap, Fars dilindeki kitapları yeniden karıştırarak Doğu şiiri- ne, tarihine, felsefesini son görüşüyle yeniden değerlendirdi. Özellikle

Taberi, Rabguzi, Raşid-ed-din, Babur, Abılgazi eserlerine çok dikkat çekti. Doğu zihniyeti ile İslam hukukunu detaylı araştırdı. Kendi zama- nındaki Orta Asya ile Güney Asya'nın kültürel ve manevi hayatından çok haberdar oldu.

Abay zihniyeti sadece dış dünyaya dikkat çekmeyip, milli varlığı değerlendirecek esas miraslara da dikkat çevirdi. Korkut, Asan Kayęı, Atalık, Sıpıra Kodantayşı, Kaztugan, Dospambet, Şalkiyiz, Matgaska, Jiyembet gibi ozanların şirlerindeki kayęı ve güç, Buhar, Töle, Kazıbek, Ayteke öğütlerindeki Abay dünya bakışının en derin ve yakın katlarıydı.

Ona müdrikler Hoca Ahmet Yesevi, el-Farabi, Yusuf Balasagun, Mahmud Kaşkari, Muhammed Haydari, Dulati, Kadırgali Jalayır, Mu- hammed İbn Kays, Husan Addin Barşınlegi'nin eserlerini katarsak Ka- zak şairinin çok katlı, çok taraflı dünya bakışına hayran olurduuz.

İki dev kıtayı altın kemer gibi kuşatarak kucaklayan eski sahrada ka- lıplaşmış bilgelik düşüncenin ne kadar derin, ne kadar kapsamlı, belli bir medeniyet, okul, akım çemberine tutuklanmayacak kadar ne kadar da azad ve serbest olacağına inanırdınız.

Abay'ın bakışı ne kadar da geniş ise, hayret ettiği, imrendiği, iğren- diği, tutkusu, aldığı etkileri o kadar geniş, fark ettiği, yorumladığı sağ- duyusu da o kadar derindi.

Fakat onun bu kadar karışık manevi dünyasına özel bir özellik katan etki ve düşünce, duygu ve mantık, ahenk ve tür ara ilişkisini ayırmadan, samimi insanlık, samimi kişilik ve samimi kemâlâttır. Herhangi gelişim açasından bakan diyalektik hızdır. İlgisiz burjuvaya boyun eğmek iste- meyen gerçeklik ve endişe.

Asya'nın dış bölgesinde doğup büyüyen bozkır şairine böyle manevi rasyonalizm, insani maksimalizm nereden gelmiştir? Onun eserlerine o sıralar Avrupa'nın bile kabul edemediği, insanı esas kişilik, insanlığı esas haysiyet sayan yeniden gelişme emelleri, gerçek anlamdaki yeniden yapma görüşleri nereden sinmiştir?

Okuduğu kitaptan mı, zamandan mı, çevresinden mi, her gün göz önünde gezen kederli varlıktan mı?

Doğrusu, sonundakidir. Kafasındaki düşünce halkını düşünen, kar- gaşadan yorulan, binle yalnız mücadele eden, çok yorulan bilinci, özel-likle, bütün dünya tamamen değişe de değişmeyen bozkır yaşamı idi. Geniş bozkırın hangi tarafından baksa da göze batan sessiz geri kalmış- lık idi. Bunu hala anlamayan saf halkı idi.

Önceden kendinden başkanın hepsini alay eden köylülerini dinle- yerek "bizden başka herkes ahmak, en iyi halk biziz" diye düşündüğü saf düşünceyle çevresine dikkatle bakarsa, dün alay ettiklerinin hepsi bunları geçmiş. Birilerinin "ekmediği ekin yok, yetiştirmedeği meyve yok", tüccarının bile gezmediği yer kalmamış, yapmadığı iş yok". Birileri "askere de dayanır, kazaya da

dayanır, molla, medresesini koruyup, dinini saklamaya hazır". Birilerinin biz, köle ve cariyesinden beteriz, "birimiz ırgat, birimiz kapıcıyız", "önceki övündüğümüz, güldüğümüz, sevindiği- miz şeyler nerede?".

Abay'ın bütün aklında bu sorular geziyordu, bunları "fark etmeyen kişinin hem bu dünyada hem ahirette başı ağrıyacağı gerçektir". Sağ- rın başını ahirette ağrıtabak var mı, yok mu? Olgun kişinin başı ise bu dünyada bile karışacağı sözsüzdür. Fakat böyle "devamlı bu endişeyle yaşayabilecek miyiz?" Devamlı kedere dayanabilir miyiz?"

Batı ve doğu mürşitlerini araştırarak çıkardığı sonuç: Allah'ın özü de gerçek, sözü de gerçek; o kimseye kötü ol, zalim ol, istismarcı ol de- memiştir; öyleyse Allah'ı dinlemeden kurnazlık düzelmez; kurnazlık düzelmeden boğaz haram yemeyi bırakmaz, helal olmadan insan dü- zelmez; insan düzelmeden toplum düzelmez; halkın düzelmesi için her birey kendi kendini düzeltmesi gerek. Onun için "sevinilmeyecek şeye sevinmeyi, utanılmayacak şeyden utanmayı" bırakmalı. Bizi bunlardan temizleyen tek deva emektir, çalışmaktır. Abay'ın düşüncesinde "Çalış- ma marifeti arttırır. Çalışma duyduğu şeyi pekiştirir. İnsan aldığı bilimi düzene sokar, gereklisini gereksizden eleyerek akıllı olur". Bu yüzden de, o, çalışmayı bütün iyiliğin temeli, çalışmaya olan sevgiyi insan hayatının esas önemi ve amacı sayar. Tembelliği ise tüm inatçılığın, ondan mey- dana gelecek dalkavukluğu tüm zararın, palavrayı düzeltmekten ümidini kesen çaresizliğin esas atası diye anlatır. Halkını "düzene sokmayınca dilenciye" dönüştürmeyen tek davranış: "Tarım, ticaret, meslek, ilim" diye bildi. O sadece gayret ve istek olduğu zaman gerçekleşir. Abay'ın "Allah sana çalışmaya yetecek güç verdi ama sen çalışmıyorsun. Allah sana ilim verdi ama sen okumuyorsun. Allah sana bilinç verdi ama sen onu kaybettin. Sen üşenmeden çalışırsan, sabırla araştırıp, faydalı iş ya- parsan zengin olurdu" diye suçlaması da oyüzdendir.

O, sadece çalışmanın sayesinde insan ahlaki açıdan gelişip, ailesine, genç nesil terbiyesine, anne baba, dostluk, arkadaşlık, kardeşlik borcu görüşünü değiştirebilir kanısındadır. Aksi takdirde, atadan kalan mirasa övünen otlakçı, halkın arkasında gününü gören sinsi, başkalarının eş- yasına göz diken gizli düşmanlık ve hırsızlık, tembellik ve dalkavukluk, zalimlik ve kibirliliği uyandırmazsa ailesinin durumunu da başkasının durumunu da düzene sokamazdı. Abay'a göre bütün anlayışın gerçek önemini açıklayacak ölçü çalışmaya olan bakıştır. Altıncı sözünden işbu parçayı alalım: "Kazak der: "Birlik olmadan dirlik olmaz". Burada söyle- diği hangi birlik? Kazak düşünür. at ortak, aş ortak, giyim ortak, devlet ortak olsa der. O durumda zenginlikten ne fayda, fakirlikten ne zarar? Akraba kaybolmadan servet arayıp ne yapalım? Bu mu birlik? Hayır, birlik akılda birlik, servette birlik değil. Birlik servete satılırsa ahmak- lıktır. Akraba almadan birlik kılsın. O zaman herkes nasibini Allah'tan diler veya iş arar. Oysa halkı birbirinden bela arar. Bunun neresinden birlik çıktı?

“Bolluk öncesi varlık” diyoruz. Hangi varlık? Can gövdeden çıkma- yıncı mı? Öyle varlık itte de var. Varlık bu da değil. Kalbiniz, gözünüz diri ise onu der. Kendin sağ isen de, kalbinin gücü olsa, akıl bulacak söz anlayamazsın. Helal işle üşenmeden para kazanmaya azimli olamazsın”.

Püf noktası bu değil miydi? Genelde, bizim günümüzde ele aldığı- mız çok işlerin delillerini başka taraftan aramaya lüzum yok. Her şeyi Abay’dan bulursun.

Günümüz uluslararası durumlara ilişkin edindiğimiz devletin iç ve dış siyasetine cevabı Abay’da bulabiliriz. “Bütün insanı kardeşim diye sev” dediği satırlardan halklar dostluğu şair için eşit yaşamın yalan diplomasisi değil, yaşamın esas anlamını belirten yüce murat olduğu görülür. Şair bakışını günümüz diliyle belirtsek başka ülkelerle dostluk ilişkide, dayanışmada olma politikası bizim ülke olarak sıraya girmemi- zin ön şartlarından biridir. Başka gelişmiş ülkeler ne yaparsa onu yap, ilmini, kültürünü öğren diyor Abay. Onun için başkalarıyla “kültürel, ekonomik, siyasi etkileşim gerek, onun günümüzce tabiri uyum yani bü- tünleşme.

“Birini, Kazak, birini dost, görmezsen işin hepsi boş” dediği sözler millet olarak uyumumuzun esas şartıdır. Kendi halkımızın amacı için mücadelede dostluk, uyum, birlik lazım değil mi? Lazım. Öyleyse, Abay sözünü derinden anlayıp, onunla başkalarını utandırmak değil, kendi kendimizi utandırmaya çalışalım.

Değişik tarihi durumda yaşayan Kazak halkına bundan sonra eskisi gibi yaşanmayacağını, zaman akışına göre çalışıp, meslek edinip, ticareti öğrenmek gerektiğini de ilk olarak söyleyen Abay’dır. Yani, Kazak top- lumuna hem sosyal reformu hem ekonomik reformu da ilk olarak sunan Abay’dır.

Toprağından, suyundan, bağımsızlığından, yönetiminden ayrılan Kazak’ı kurtarmanın tek çaresi, onun manevi dünyasını, milli ve insani iyi özelliklerini korumak olduğunu, o zaman milli özelliğini yaşatacağı- nı şair iyi anladı. Onun için kendi de büyük gayretle çalıştı.

Abay’ dikkatle okuyan insan onun dünya bakışı günümüz piyasa ekonomisiyle de doğrudan uyum sağladığını fark edebilir. Abay âlemi bizi yedi gece kaybettirmeyecek deniz feneri gibidir. Buna bakarak var- lığımızın doğru ve yanlışını değerlendirebiliriz. Çünkü bizi rahat bırak- mayan çok sorunun cevabını Abay ta eskiden söylemiştir. Abay’ı oku- yarak yurdumuzu düzene sokabilirdik. Maalesef, birisinin zamanı yok, birisinin anlayışı dar, birisinin hiç isteği yoktur.

Yoksa çok şey evvela herkesin kendi kendini düzene sokamayışından gelişmiyor, öyle değil miydi?

Kendi halkını “yurt olsun, büyüsün, gelişsin” diyen her insan önce Abay’ı okusun, Abay’ı dinlesin. “Eğer de akıllı kişilerin sırasında olmak istersen günde bir kere, olmazsa, haftada bir, hiç olmazsa ayda bir ken- dini hesaba çek! Önceki hesabından sonraki yaşamını nasıl geçirmişsin, eğitime, ahirete, bu dünyaya faydalı mı, pişman olmayacak şekilde mi

geçirmişsin? Yoksa nasıl geçirdiğini kendin de mi fark etmedin?” diyen şair sözlerini bir hatırlayalım.

Eğer herkes geçmişini unutup, değişikliğe uğradığımız on sene, bağımsızlığı aldığımız dört sene içindeki yaşamını hatırlayarak, ne kadar imkânı boşa çevirdiğini, ne kadar şeyi boş verdiğini daha iyi anlardı. Önceleri akrabaya, sonra hükümete avuç açan, kendi durumunu kendisi düşünmeyip başkalarından medet uman sosyal tembellik çok insanımızı hala hızla değişmekte olan zaman talebine uyduramıyor. Böyle kaygısızlık ve yolsuzluk nedeninden dışarıda sanayi ve işler, evdeki durum aksamaktadır. Birisinden talimat bekleyip, herkese el açmak, kendiliğinden bilmemek, bağırmasan anlamamak yüzünden hareket yerine hile, iş yerine söz, teklif yerine yalvarmak, onay yerine bahane, tavsiye yerine şantaj gelişmektedir.

Tarihin verdiği imkân ile tabiatın verdiği servetin henüz kendi yerini bulamayıp, boşuna gitmesi çok üzüyor. Onun için dışa öfkelenemeyiz. Bağımsızlığımızı derhal kabul etti. Yardımlarını sundu. Ekonomimizi, sosyal ve kültürel gelişmemizi kalkındırma yolunda beraber olmaya hazır olduklarını bildirdi. Herkesle dostça ilişkideyiz. Hem uzakla hem yakınlıkla alışveriş içindeyiz. Tam iş durumunu sağlayacak her şey var. Eksik olanı: Abay’ın dediği ilgi ile gayret, öğrenmeye gayret, bilmeye gayret, çalışmaya gayret hızlanma yerine zayıflamaktadır. Onun yerine Abay’ın dediği inatçılık ile yaramazlık, “yalan ile dedikoduyu yakın tutan” kavgacılık ve palavra, kendi ülkesini kendisi takip eden” hırsızlık ile kıskançlık, ayırmacılık ile “söz gezdiren, halkı kışkırtan partacılık” azalmıyor. Ekonomik etkinliği, Abay gibi söylersek, “kendi toprağıyla, kendi yurduyla boğuşup, düşüncesizlere kucağını açıp savurganlıkla”, “halka hayırlı iş yapmayı”, “karın suyu gibi çabuk erir, çalışmadan bulunan servet-devlet”, siyasi etkinliği kavga olmayan yerden düşman aramakla, sosyal etkinliği takılacak feda ile her şeye burnunu sokan merak ile karıştırmak geniş çapta yayılmaktadır. Buna küsmeyip de neye küser? Kendimize öfkelenmeye mecburuz. Bunun hepsi “Yarım sevgi yarım fark eder” denilir gibi bağımsızlığımız ile özgürlüğümüzün değerini yarım kavrayıp, yarım değerlendirmekten ortaya çıkan hastalıklardır. Bu arada büyük şairin: “Atını yarışlarda yarıştıran atını destekleyen akrabalarının neden senin atının birinci gelince üzüyor ve yarışlara kızıyor? Huzur arayan, huzuru bulamayan kimsenin huzur olduğu zaman bir anda huzurdan yorulması neden? Hasta kişinin yiğit gibi görünmesi neden? Fakir kişinin kibirli olması neden? Kazakların gerçek söze inanmayı, kulak asmayı, dinlemeye zamanı olmayıp, zararlı söze, yalana uyup, tüm işleri su gibi aksa da onu bütünüyle duyup anlamazlıktan gelmesi neden?” dediği sözler akla gelir. Bu feryadın günümüz yaşadığımız toplumla da ilişkisi olduğunu aklımızdan çıkaramayalım.

Siz iyi bilirsiniz, toplandığımız bütün büyük meclislerde ben, halkımızın birliği ve dostça geçindiği hakkında hep söylemişimdir. Çünkü eskiden bellidir ki ülke olmanın tek çaresi iç birliğidir.

Tarihin bütün döneminde Kazak kavgadan da düşmandan da yenil- diyse birlik ve beraberliğin eksikliğinden yenilmiştir. Abay'ın da canına batan keder buydu. Eğer yurdunda birlik olsaydı, Abay:

“Herkes kendine göre başkan pek dar kafalı İşte, bozmadı mı ki yurdun halini?

Birlik yok, bolluk yok, gerçek niyet yok, Karıştı servetin, baktığın yıllıklar.” Kafada beyin, eldeki mal kavgada kalan,

Gücünü gösteren kıskanç bozdu huzuru,” diye pişman olur muydu?

Ancak Abay yine şöyle der: “Eski atalarımızın bu zamandakilerden üstün iki karakteri varmış. O iki karakter hangisi dersen, önce, o za- manlar ülke başı, takım başı adlanan kişiler varmış. Göçerken, kavga, çatışma olursa iktidar onlarda olurmuş. “İki dizgin, yani iktidarı sana verdik, bozmak değil, eksiklerini geliştiririm” diyerek kötü tarafını giz- leyip, iyi tarafını yükseltmeye çalışmış. Onu üstün gören, evliya sayan, ondan sonrakiler de bu yoldan çıkmıyorlarmış. Herkes kendi kardeşi, hepsi kendi malı olunca gerçekten de akılsız olmazsa, onları düşünme- yip de ne yapar?

İkincisi, çok namusluymuş. Her zaman sevinçte de kaygıda da ça- ğırıldıkları yere akraba arasındaki kavga, öfkeye bakmadan gidip canı gönlüyle yardım edermiş. “Akrabada azan olsa da, ondan bezen olmaz” der. “Altısı ala (dargın) olsa ağzındaki (yanındaki) gider, dördü tam olsa uzaktaki gelir” der. Hani, bu iki karakter nerede?” (Abay'ın “Kara Söz- leri”, 39.söz).

Yurt olmanın kaidesi gibi olan, uyum ile birliğin gözü, bu iki karak- ter, tam bugün millet kaderi çözülür anda bizim için eskisinden daha çok gereklidir. Gerçi, ben şimdi Abayca tedirgin olup, bu iki karakter bizde hiç yok diyemem. Çünkü vatandaşlarım bana iki kere mertlik gösterip, güvenerek iktidarı benim elime verdi. Onlar gerçekleşti. Ben de sözüm- de duracağım: herkes kardeşimdir, öyleyse ben de boş durmam, onlara yardımcı olacağım. Onlardan ayrı endişem yok, onlardan ayrı kaygım yok. Ne görürsem halkımla birlikte görürüm, yurdumla birlikte görü- rüm, halkımla birlikte yenerim. Bu arada açık söylenecek bir mesele var: biz ekonomideki reformdan nasıl vazgeçmiyorsak, demokrasiden de öyle vazgeçmiyoruz. Çünkü demokratik özgürlük olmayan yerde eko- nomik özgürlük de olmaz ve aksine, biz o özgürlüğe engel olan şeyleri düzeltiriz. Yoksa geçici zorlukları kullanarak özel egemenlik kuracak yerde tanrı olayım denen kimse yok. Böyle çılgın, gerçekten de, Abay'ın dediği gibi üzüntülü rekabetle, sessiz olamayanlarla karıştırmış olanların ağzından çıkabilir. Bizim bozkırın, etkisizlikle dayansa da zulme hiç da- yanmadığını iyi biliyorum. Kendim için değil, yurdum için düşünüp ta- şınıyorum: kendi başıma gerekliyi herhangi bir gün bulurum. Halkımın ihtiyacını nereden bulurum, nasıl bulurum diye düşünüp taşınmak sade- ce benim değil, her vatandaşın görevi ve

aklında bulunmalıdır. Bunları uzaktaki, yakındaki siyasetçilerin bazıları anlamadığı halde halkımızın iyi anladığına razıyım.

Kısacası, Abay arzuları sadece bir milletin tutunacağı emeller değil, bütün insanlığın emelleridir. Kazak toprağında bunun gerçekleşme im- kânı şimdi ortaya çıkmaktadır. İşbu siz ve bize nasip olmaktadır. Çün- kü biz bu bozkırlarda yaşayan nesillerin içinde deminki imkânları elde etmekte olan ilk ve öz nesiliz. Bu yüzden büyük düşünür-demokrat, büyük manevi reformcu Abay'a en yakın, nesil sadece biziz. Böyle ya- kınlık bize tarih karşısında büyük sorumluluk yükler. Saygıdeğer üsta- dın vasiyet ettiği değerli emellerin sadece hayal yüzünde kalmayıp, net gerçeğe, net sosyal varlığa dönüşüp dönüşmeyeceği bize bağlıdır. Onun eserlerindeki gerçek hümanizm, insan amacına olan ilgi, bir başka özen, hayata dimdik bakan gerçeklik, tembellikten, özensizlikten, zulümden, açgözlülükten nefret eden manevi maksimalizm bizim gerçekleştirecek olan girişimimizin de esas özelliğine, esas içeriğine dönüşmesi lazım.

Abay'ın dediğine göre, insan mutlu olması için onun isteği ve o is- teğin amacına ulaşması için başkalarının ilgisi lazım. "Dostluğu dostluk çağırır" denmesi de boşu boşuna değil. Bu yüzden de, o ulusal bütünlük, iç bütünlüğünü, dayanışma ve etkileşimi çok arzuladı. Halkın istediğine ulaşması için de onun çevresiyle tam bütünleşme ve etkileşme içinde ol- ması lazımdır. Bu, bizim günümüzde kaderimize karar veren en önemli tarihi faktörlerden biridir.

Biz de şimdi kendi milletimiz içindeki hem de uluslararası dostluğa dünyadaki bütün ülke, tüm halklarla dayanışmaya, kültürlerarası etkile- şime de Abay gibi bakıp, Abay gibi saygı duymaya ayrıca önem veriyö- ruz.

Sonuç olarak, günümüzde hepimizin değer verdiğimiz büyük akıl sahibi bundan bir buçuk asır önce kendi dönemindeki medeniyet adın- dan dış kalan bölgede yaşayıp, sadece günümüz medeniyeti sağlayacak insanlar ile halkların özgürlüğü ve dostluğuna esas edilen, iyilik ve ha- yırlı işleri aynı üstün gelişen özgür toplumun nasıl olması gerektiğini de tam değerlendirebilmiş.

Bugün, o soylu kalp, değerli akıl sahibinin doğru değerlendirdiği mükemmellik toplumunu gerçekleştirebilecek ahlaki imkân bizde var- dır. Şairin arzuladığı ilim, sanat, meslek, bilim de eskisi gibi az bulunur değil. Halkımızın gözü açık, okumuş insanlar, uzmanlarımız bilgilidir. Halkımız dostça geçiniyor. Toplumun üçte biri otuz yaşını doldurma- yan gençler. Sadece bilime uygun yetenek, bilime uygun bilinç, gençliğe layık alev, güç, yaratıcılık olursa Abay'ın eline değil, ağzına bağladığı amaçları gerçekleştirmeyi zaman gerektiriyor.

Abay yılını çok iyi geçiriyoruz. Abay'ın şiirlerini ezberlememiz iyi. Onun derin düşüncesi ile fikrini sadece konuşmamızda değil, her günkü yaşamımıza tuğla gibi dönecek kesin işe dönüştürsek çok iyi olur.

Onun gösterdiği eğitim ve arzuladığı emellere içten değer vermemiz, adalet ve asalet üstadı karşısındaki oğulluk borcumuzu derinden anlayıp, ödeyemediğimiz tek işareti olarak bulunur.

Günümüzde ülkemizde yapılmakta olan büyük işlerin neticeli olmasına en gerekli şey inançtır, güvendir. Ülkeye ihanet ilk önce onun geleceğine güvenmemekten başlar. Yüce Abay'ın, endişeli Abay'ın geleceğe olan inancını hiç kaybetmediğini bu sözlerinden görebiliriz: Kimin başı belaya girmemiştir ki, kim kötülük görmemiştir ki. Ümidini kesmek gayretsizliktir. Dünyadaki hiçbir şeyin sonunun olmadığı, geçici olduğu doğru, kötülük nasıl kalıcı olabilir dersin? Çok sert kış mevsiminin ardına yeşilliği bol, güzel yaz mevsimi gelmiyor mu?" der büyük şair. Gerçekleşsin, can baba!

Yurdumun başına düşen bugünkü zor dönemin sabit kalmayacağına, halkımızın gönlünü hoşnut eden barışın, sevgi dolu rızkın, bolluk dolu günlerin yarın geleceğine güvenim sonsuzdur.

Abay'ı bizimle ebedileştirecek olan bu anlayıştır, bu inançtır. Öyleyse, Abay örneği her zaman göz önümüzde olsun! Bütün işlerimiz Abay'ın arzu ettiği gibi yükseklerden görünsün!

Teşekkür ederim.⁹⁶

⁹⁶ Kasım Jomart Kemelulı Tokayev. *Abay ve 21. Yüzyılda Kazakistan*. çev. S. Hayrettin, Uluslararası idil – ural ve Türkistan araştırmaları dergisi cilt 3, sayı 5,101-114.

